

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 12 • Aralık 2025 • 165-286
Issue: 12 • December 2025 • 165-286

**Türk Din Psikolojisinde
Akademisyen Bir Din Psikoloğu:
Hüseyin Certel Üzerine Biyografik Bir Araştırma**

An Academic Psychologist of Religion in Turkish Psychology of
Religion: A Biographical Research on Hüseyin Certel

Mustafa Koç

Prof. Dr. | Professor
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir Osmangazi University
İlahiyat Fakültesi | Faculty of Theology
Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı | Department of Psychology of Religion
✉ mustafa.koc@ogu.edu.tr | 📞 0000-0003-1299-7963
Eskişehir | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1824225>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	15 Kasım 2025 • 15 November 2025
Düzeltilme Tarihi • Revised	03 Aralık 2025 • 03 December 2025
Kabul Tarihi • Accepted	03 Aralık 2025 • 03 December 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Aralık 2025 • 30 December 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekir • Ethics Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Din psikolojisi alanında bilimsel araştırma yapan ve akademik metin üreten alan aktörüne ‘din psikoloğu’ denir. Bu makalede, Türkiye’de din psikolojisi alanında yapılan bilimsel çalışmalara önemli katkıları olan akademisyen din psikoloğu Hüseyin Certel’in (a) akademik hayatı, (b) özel ilgi alanları, (c) akademik çalışmaları, (d) lisans ve lisansüstü dersleri, (e) yönettiği lisansüstü tezleri ve (f) Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerine yer verilmiştir. Sonuç olarak makalede; (i)-akademik hayatına ilişkin Certel’in 12 yaşında ilköğrenimini Bucak ilçesi Keçili Köyü’nde tamamladığı; 19 yaşında Isparta Gönen İlköğretmen Okulu’ndan mezun olarak ortaöğrenimini bitirdiği; 24 yaşında Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nden mezun olarak yükseköğrenimini tamamlayıp Adıyaman ve Burdur’da meslek dersleri öğretmenliği yaptı; 36 yaşında Atatürk Üniversitesi’nde din psikolojisi bilim dalında ‘bilim doktoru’ olduğu; 30 yaşında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde akademik çalışma yaşamına başladığı; Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde 37 yaşında ‘yardımcı doçent’; Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde 48 yaşında ‘doçent’ ve 53 yaşında aynı ana bilim dalında ‘profesör’ unvanlarını aldığı; adı geçen üniversitede öğretim üyesi olarak çalışırken 67 yaşında yaş haddinden emekli olduğu; dolayısıyla toplamda 37 yıl bu iki üniversitede akademisyenlik yaptığı; (ii)-‘(a) tasavvuf psikolojisi, (b) ibadet psikolojisi, (c) dindarlık ve suç ilişkisi, (d) dinsel iletişim, (e) manevi danışmanlık ve rehberlik, (f) sosyal psikoloji ve (g) kutsal metinlerin psikolojik yorumu’ gibi özel ilgi alanları (n=7) olduğu; (iii)-Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu olarak Certel’in ikinci nesil din psikologlarının yer aldığı orijinal literatürün anlaşılması sürecini kapsayan ikinci dönem [1980-1999] içerisinde değerlendirilebileceği; (iv)-toplam olarak dikkate değer düzeyde (n=34) çalışmaları/eserleri bulunan Certel’in yayınlarının ürün çeşitliliğine göre bakıldığında ise en çok makalesinin (n=25) olduğu, bunu da sırasıyla kitaplarının (n=6) ve tezleri (n=1) ile bildirilerinin (n=1) ve kitap bölümlerinin (n=1) izlediği; (v)-hem lisans hem de lisansüstü düzeyde dersler (n=13) veren Certel’in en çok lisans düzeyinde (n=7) dersler verdiği; (vi)-Certel’in öğretim üyeliği boyunca yönettiği lisansüstü tezlere bakıldığında da çok sayıda yüksek lisans tezi (n=38) ve doktora tezi (n=5) yönettiği saptanmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Biyografik çalışma • Din psikoloğu
Hüseyin Certel • Bilim tarihi • Literatür

A b s t r a c t

In the field of the psychology of religion, scholars who conduct systematic scientific research and produce academic texts are referred to as psychologists of religion. This article examines the academic profile of Hüseyin Certel, a prominent Turkish psychologist of religion whose scholarly contributions have played a significant role in the development of the field in Türkiye. The study presents a comprehensive biographical analysis encompassing (a) his academic career, (b) specific areas of scholarly interest, (c) academic publications, (d) undergraduate and graduate courses taught, (e) postgraduate theses supervised, and (f) his personal reflections on the development of Turkish psychology of religion. The findings indicate that: (i) Certel completed his primary education at the age of 12 in Keçili Village (Bucak district), graduated from the Gönen Primary Teacher Training School at the age of 19, and completed his undergraduate education at the Faculty of Islamic Sciences at Atatürk University at the age of 24. Following his graduation, he worked as a teacher of religious courses in Adıyaman and Burdur. He earned the degree of Doctor of Science in the psychology of religion at Atatürk University at the age of 36 and began his academic career at the Faculty of Theology of the same university at the age of 30. He attained the academic titles of assistant professor at the age of 37, associate professor at the age of 48 at Süleyman Demirel University, and full professor at the age of 53 in the same department. He retired from academic service at the age of 67 due to the mandatory age limit, having served as an academician for a total of 37 years at these two universities. (ii) Certel's core areas of scholarly interest ($n = 7$) include: (a) Sufi psychology, (b) the psychology of worship, (c) the relationship between religiosity and crime, (d) religious communication, (e) spiritual counseling and guidance, (f) social psychology, and (g) the psychological interpretation of sacred texts. (iii) Within the historical development of Turkish psychology of religion, Certel can be situated in the second period (1980–1999), which corresponds to the phase in which the original literature produced by second-generation psychologists of religion was interpreted, consolidated, and systematized. (iv) In total, Certel has produced a substantial body of scholarly work consisting of 34 publications, including journal articles ($n = 25$), books ($n = 6$), a dissertation ($n = 1$), a conference paper ($n = 1$), and a book chapter ($n = 1$). (v) He taught a total of 13 undergraduate and graduate courses, with the majority offered at the undergraduate level ($n = 7$). (vi) Throughout his academic career, Certel supervised a considerable number of postgraduate theses, including 38 master's theses and 5 doctoral dissertations.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Biographical study • Psychologist of religion
Hüseyin Certel • History of science • Literature

Giriş

Din psikolojisi, modern psikoloji biliminin kavramsal çerçevesi, kuramsal yönelimi ve metodolojik araçlarının din olgusuna sistematik biçimde uygulanmasıyla biçimlenmiş bir bilimsel alt disiplin olarak tanımlanmaktadır. Bu disiplin aracılığıyla, bireyin dinsel yaşantı, inanç, duygu, tutum ve davranış örüntülerinin psikolojik işleyişin bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenleriyle ilişkili biçimde analiz edildiği görülmektedir. Bu kapsamda din psikolojisinin, yalnızca dinsel davranışların gözlemlenmesiyle sınırlı kalmayıp, teolojik dogma ve doktrinel sınırları aşarak insanın anlam-üretim süreçlerini, değer yönelimlerini ve spiritüel-bilişsel yapılanmalarını bilimsel paradigmalara açıklamaya yöneldiği belirtilmektedir (Paloutzian & Park, 2013: 3–22).

Alan kapsamının, bireyin dinsel benlik yapılanması, duygusal düzenleme süreçleri, bilişsel şematik örgütlenmeleri ve yaşam dönemi dinamikleri boyunca psiko-teolojik bir düzlem içerisinde biçimlenen çok katmanlı süreçlere odaklandığı görülmektedir. Bu durum, din psikolojisinin yalnızca bireysel dinsel davranışları açıklayan bir alan olmaktan çıkarak, bireyin içsel manevi yaşantısını ve bu yaşantıya yön veren psikolojik süreçleri bütüncül biçimde analiz eden bir inceleme sahası sunduğunu göstermektedir (Emmons & Paloutzian, 2003: 377–402). Bu bağlamda din psikolojisinin, bireyin kutsal ile kurduğu ilişkiyi duygusal, bilişsel ve davranışsal düzeylerde ele alan bir araştırma paradigması olarak yapılandığı anlaşılmaktadır.

Alan literatüründe din psikolojisi araştırmalarının genel olarak (i) dinsel deneyimlerin çözümlemesi, (ii) inanç sistemleri ile tutumların bilişsel-duygusal süreçlerle ilişkisi, (iii) dinsel gelişim, ahlaki olgunluk ve kişilik oluşumunun psikolojik temelleri, (iv) dinsel başa çıkma, maneviyat ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiler' biçiminde yoğunlaştığı söylenebilir. Bu eksenlerin her biri, bireyin dinsel yaşantısının psikolojik işleyiş içindeki belirleyici bileşenlerini tanımlamaya yöneliktir. Dolayısıyla din psikolojisinin, bireysel anlam üretimi ve psikolojik uyum süreçlerini açıklamadaki derinliği ve ampirik nesnelligi birlikte kullanan bir bilimsel dengeyi temsil ettiği görülmektedir (Hood, Hill & Spilka, 2009: 21–53).

Din psikolojisinin kuramsal gelişimi, deneysel psikoloji, gelişim psikolojisi, sosyal psikoloji ve klinik psikoloji gibi psikolojinin alt alanlarından yöntemsel ve tematik esinlenmelerle şekillenmiştir. Aynı zamanda din sosyolojisi ve din pedagojisi gibi din bilimleri disiplinlerinden gelen kavramsal yaklaşımlar da bu alanın teorik çerçevesine bütüncü katkı sağlamıştır. Böylece din psikolojisinin, hem ölçülebilir

davranışsal yönleri hem de yorumlanabilir yaşantısal boyutları içeren ampirik-fenomenolojik bir bilimsel kimlik kazandığı görülmektedir (Hood & Belzen, 2013: 75–93).

Ölçek-temelli araştırmalarda dindarlığın çok boyutlu yapısının operasyonelleştirilmesi, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren din psikolojisinin ampirik yönünü belirginleştiren temel bir bilimsel dönüşüm olarak değerlendirilmektedir. Nicel araştırmalarda kullanılan ölçme ve değerlendirme modelleri aracılığıyla bireylerin inanç, pratik, duygu ve yönelimleri sistematik biçimde sınıflandırılmış, istatistiksel analizlerle dinsel tutum ve davranış örüntüleri açıklanabilir hâle getirilmiştir (Pargament, 1997). Ancak bu yaklaşımların yalnızca ölçülebilir veriler üzerinden ilerlemesi, dinsel yaşantının öznel, deneyimsel ve fenomenolojik boyutlarını temsil etmede belirli sınırlılıklar doğurmuştur. Dolayısıyla, son dönemlerde nitel metodolojik yönelimlerin —özellikle fenomenolojik çözümleme, anlatsal analiz ve tematik yorumlama yöntemlerinin— din psikolojisi araştırmalarında anlam derinliğini ve bağlamsal duyarlılığı artıran tamamlayıcı bir işlev üstlendiği görülmektedir. Bu metodolojik çeşitlenme, psikolojik ölçütlerle tanımlanan dindarlığın kültürel, bilişsel ve yaşantısal boyutlarla birlikte değerlendirilmesi gereğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Nitel veri analizleri bu çerçevede yalnızca betimleyici bir araç değil, dinsel deneyimin öznel anlam örgüsünü kavramsallaştırmaya yönelik epistemolojik bir köprü olarak değerlendirilmektedir. Nitel metodolojinin bu biçimi, araştırmacının yorumlayıcı duyarlılığını öne çıkararak dinsel yaşantının psişik, sosyal ve kültürel bileşenleri arasındaki çok katmanlı etkileşimi görünür kılmakta; ancak bilimsel meşruiyetini, nicel ölçümün nesnellik iddiasıyla rekabet etmekten daha çok onunla tamamlayıcı bir ilişki kurmasından almaktadır (Hill, 2013: 48–74). Dolayısıyla çağdaş din psikolojisinin yöntemsel yaklaşımları, deneysel doğrulanabilirlik ile fenomenolojik derinlik arasındaki bu metodolojik denge arayışı üzerinde yükselen hibrit bir paradigma olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede din psikolojisinin, bireyin içsel dünyasına yönelik çözümleme gücü ve metodolojik esnekliğiyle çağdaş insan bilimleri içinde özgün bir kuramsal statü kazandığı görülmektedir.

Tarihsel gelişim çizgisinde din psikolojisinin, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde bağımsız bir akademik alan olarak görünürlük kazandığı; William James, Edwin Starbuck, G. Stanley Hall ve James Leuba gibi kurucu figürler tarafından dinsel deneyimin doğrudan gözlem ve sistematik inceleme nesnesi hâline getirildiği belirtilmiştir. Özellikle James'in

The Varieties of Religious Experience (1902/1985) adlı eseri, dinsel deneyimin psikolojik gözlem, betimleme ve teorik çözümlemeyle eklemlendiği kurucu bir klasik metin olarak değerlendirilmektedir. Kıta Avrupası hatında Freud'un din eleştirisine dayalı psiko-analitik çözümlenmeleri, Jung'un simge ve arketip merkezli yaklaşımları ile Allport'un kişilik ve değer eksenli kuramsal okumaları, alanın psiko-dinamik ve kişilik-merkezli katmanlarını belirginleştiren paradigmatik açılımlar olarak öne çıkmıştır (örnek çalışmalar için bkz. Freud, 1927/2012; 2012; Jung, 1960; Allport, 1950). Bu çerçevede erken ve orta dönem literatürün, deneyim-odaklı kuramsal çözümlenmeler ile psikometrik-nicel yönelimlerin paralel biçimde ilerlediği çift kanallı bir metodolojik yapılanma sunduğu görülmektedir (Wulff, 1991).

Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren dindarlığın boyutlarını çözümlenmeye yönelik tipoloji ve ölçek geliştirme çalışmalarının, din psikolojisinin ampirik yönelimine ivme kazandırdığı; özellikle Allport ve Ross'un iç-dış güdümlü dindarlık ayrımı ile Glock ve Stark'ın çok boyutlu dindarlık modeli aracılığıyla ölçülebilir parametrelerin geliştirildiği görülmektedir (Allport & Ross, 1967: 432–443; Glock & Stark, 1965). Takip eden süreçte, maneviyat, varoluş ve pozitif psikoloji eksenlerinde psiko-kültürel açılımların giderek arttığı; bu doğrultuda din psikolojisinin klasik “inanç–ibadet–duygu” ekseninden din-maneviyat eko-sistem anlayışına doğru genişlediği tespit edilmiştir (Oman, 2013: 23–47). Bu bağlamda, alanın disiplinlerarası niteliği, sağlık, eğitim ve manevi danışmanlık gibi uygulamalı alanlarla kurduğu artan temas üzerinden daha derin bir yapısal bütünlük kazanmıştır.

Alandaki metodolojik gelişim tarihine bakıldığında, kurucu dönemde nitel-betimleyici yaklaşımların baskın olduğu; yirminci yüzyılın ortalarına doğru psikometrik araçlar ve saha araştırmalarının katkısıyla ampirik-nicel yönelimin belirginleştiği; 1980 sonrasında ise karma-yöntemli (mixed-method) araştırma tasarımlarının sistematik biçimde yaygınlaştığı görülmektedir. Bu tarihsel seyirde, psiko-dinamik yönelimler bireysel dinsel deneyimin bilinçdışı, duygusal ve kişilik temelli katmanlarını anlamaya önemli katkılar sunmuştur (Corveleyn, Luyten & De-zutter, 2013: 94–117). Evrimsel psikoloji, dinsel davranışın adaptif ve bilişsel işlevlerini açıklayan modeller geliştirmiştir (Kirkpatrick, 2013: 118–137). Taves'in (2013: 138–157) kültürler arası kutsallık yapıtaşlarına dayalı karşılaştırmalı yaklaşımı ise alanın metodolojik çoğulculuğunu belirginleştiren bir diğer teorik temeli oluşturmuştur. Bu gelişim çizgisi, din psikolojisinin tek eksenli bir açıklama modelinden çıkarak

çok katmanlı, disiplinlerarası ve kültürel etkileşime açık bir psiko-teolojik araştırma eko-sistemine dönüştüğünü de göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Son dönemlerde, yalnızca sayısal ölçüm çıktılarıyla yetinmeyen ve yorumsamacı derinliği önceleyen metodolojik bir yeniden yönelim gözlemlenmiştir. Bu yönelimde dinsel yaşantının kültürel, duygusal ve varoluşsal katmanlarının eşzamanlı biçimde ele alınması gerektiği vurgulanmakta; özellikle kültürel din psikolojisi perspektifinden dinsel anlamların bağlamsal üretimi üzerinde durulmaktadır (Belzen, 2010). Benzer biçimde Streib ve Hood (2016) tarafından geliştirilen kültürlerarası anlam ve maneviyat analizleri, din psikolojisi metodolojisinin yalnızca ampirik doğrulanabilirliği değil, aynı zamanda anlamsal derinliği de bütünlendiren bütüncül semantik–epistemolojik bir çerçeveye evrildiğini göstermektedir.

Türkiye’de din psikolojisi alanının kurumsal temelleri, 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin açılmasıyla atılmış; 1950’lerden itibaren derslerin programa dâhil edilmesiyle birlikte disiplin akademik görünürlük kazanmıştır. İlk dönem çalışmalarında alanın tanıtımı ve Batı literatürünün kavramsal aktarımı öne çıkarken, 1980 sonrasında özgün kuramsal ve ampirik araştırmaların artışı dikkat çekmiştir. 2000’li yıllardan itibaren ise dindarlık, dinsel başa çıkma, kimlik, anlam arayışı, ölüm, kişilik ve ruh sağlığı gibi temalar etrafında yürütülen lisansüstü araştırmalarla yerel örneklemeler üzerinden kültürel katkıların yoğunlaştığı görülmektedir. Bu tarihsel seyir içinde Türk din psikolojisi, “erken tanıma”, “orijinal literatürün kavranması” ve “yerel katkıların kurumsallaşması” aşamalarından geçerek çağdaş dönemde özgün bir metodolojik ve kavramsal kimlik kazanmıştır (Koç, 2015: 301–330).

Güncel durumda Türkiye’de din psikolojisi, yalnızca üniversitelerde yürütülen akademik araştırmalar ve lisansüstü tez üretimleriyle sınırlı kalmayıp özellikle manevi danışmanlık ve rehberlik gibi uygulamalı alanlarda da artan bir etkileşim gücüne ulaşmış disiplinler bir alt alan olarak değerlendirilmektedir. Son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalarda, nicel ve nitel desenlerin birlikte kullanıldığı karma (mixed) yöntemli tasarımların yaygınlık kazandığı; bu yönelimin, alanın hem metodolojik esnekliğini hem de uygulama odaklı karakterini güçlendirdiği görülmektedir. Ayrıca alana ilişkin güncellenen tematik literatür çalışmaları da yapılmaktadır (tematik örnek çalışma için ayrıca bkz. Taşkaya, 2025: 39-74). Bu gelişim çizgisi, din psikolojisinin klasik tanımlama sı-

nırlarını aşarak bireyin anlam, değer ve maneviyat deneyimlerini merkeze alan psiko-teolojik bir paradigma etrafında yeniden yapılandığını göstermektedir (Turan, 2020).

Yukarıda da ortaya konulduğu üzere, din psikolojisi —tıpkı diğer bilimsel disiplinlerde olduğu gibi— belirli bir sosyo-kültürel coğrafya içinde tarihsel olarak biçimlenmiştir. Bu bağlamda, disiplinin kurumsal oluşum sürecine yön veren kurucu aktörler ile onların gerçekleştirdiği erken dönem akademik üretimlerin, alanın entelektüel temelini inşa eden kurucu metinleri meydana getirdiği görülmektedir. Tarihsel gelişim eksenini boyunca farklı dönemlerde ortaya çıkan bilimsel üretimler incelendiğinde, din psikolojisi sahasında araştırma yapan ve akademik metinler üreten öznenin “din psikoloğu” olarak kavramsallaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu kavramsallaştırma, Ok’un (2006) geliştirdiği yaklaşımda din psikolojisinin bir aktivite sistemi olarak çözümlenmesiyle temellendirilmiştir. Söz konusu sistem içerisinde belirli bir epistemik rol üstlenen özne, bilimsel üretim sürecinde din psikoloğu olarak tanımlanmakta ve alana özgü entelektüel sorumluluğu temsil etmektedir.

Bu öznenin bilimsel faaliyet alanını oluşturan temel nesne, bireyin dinsel davranış örüntüleri ya da daha geniş bir çerçevede anlam-yapım süreçleri olarak belirlenmiştir. Din psikoloğu, bu nesne üzerinde çalışırken farklı bilimsel paradigmaları, yöntemsel araçları ve epistemolojik perspektifleri kullanarak araştırma süreçlerini yürütmektedir. Alanın metodolojik omurgasını oluşturan ortak araştırma ilkeleri, din psikoloğunun çalışmalarında bilimsel geçerlilik, güvenilirlik ve yöntemsel bütünlük sağlayan temel normatif ilkeler olarak konumlandırılmıştır. Bu doğrultuda, din psikoloğu tarafından yürütülen akademik faaliyetlerin başarıya ulaşması, söz konusu metodolojik ilkelerin sistematik biçimde uygulanmasına bağlı bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma pratikleri incelendiğinde, din psikologlarının bilimsel bilgi üretim süreçlerini genellikle kolektif bir araştırma eko-sistemi içerisinde sürdürdükleri görülmektedir. Sosyoloji, teoloji, antropoloji, pedagoji ve kültürel çalışmalar gibi yakın disiplinlerle kurulan disiplinlerarası etkileşimler, din psikolojisinin ampirik ve kuramsal açıklama gücünü artıran tamamlayıcı bileşenler olarak değerlendirilmektedir. Bu tür akademik etkileşimlerin, din psikolojisinin açıklayıcı modellerini genişlettiği ve bireyin dinsel yaşantısını çok boyutlu biçimde çözümlenmeye imkân sağladığı belirtilmiştir. Dolayısıyla din psikoloğunun temel amacı, bireylerin anlam-yapma davranışlarını, dinsel deneyim süreçlerini ve spiritüel yönelimlerini açıklayıcı, yordayıcı ve betimleyici nitelikte psiko-teolojik temelli bilimsel bulgular aracılığıyla görünür kılmaktır. Bu bağlamda din

psikoloğu, bireyin dinsel yaşantısını psiko-sosyo-teolojik bir sistem içinde anlamlandıran bilimsel bir özne olarak konumlanmaktadır.

Din psikolojisi aktivite sisteminin işleyişi yalnızca bireysel düzeyde yürütülen akademik faaliyetlerle sınırlı değildir. Bu sistemin üzerinde yapılandığı bağlamsal katmanlar ve epistemik ortamlar da bulunmaktadır. Bu bağlamlar ölçeksel olarak değerlendirildiğinde, mikro düzeyde kurumsal bir yapı olarak üniversitelerin ilahiyat fakültelerini; sosyo-politik birim olarak Türkiye'yi; makro düzeyde ise uluslararası akademik çevreleri temsil eden küresel bilimsel sistemleri kapsamaktadır. Bu çok katmanlı yapı, din psikolojisi araştırmalarının yalnızca bireysel akademik üretim süreçlerinden ibaret olmadığını, aynı zamanda kurumsal, kültürel ve epistemolojik etkileşimlerle iç içe geçmiş çok boyutlu bir bilimsel ekosistem içerisinde işlediğini göstermektedir.

Alanı biçimlendiren bir diğer temel bileşen, din psikolojisinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrimsel gelişimdir. Bu gelişim, disiplinin hem metodolojik genişlemesini hem de kurumsal meşruiyetini belirleyen dinamik bir tarihsel süreklilik olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla din psikolojisi aktivitesinin, yalnızca bir bilimsel üretim pratiği değil; aynı zamanda tarihsel, kültürel ve kurumsal bağlamların karşılıklı etkileşimiyle şekillenen bütüncül bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, din psikolojisi aktivitesi, üzerinde yükseldiği kurumsal–sosyo-politik–tarihsel katmanların etkileşimini içeren çok düzlemli bir bilimsel eko-sistemin kendisi olarak görülebilir (Ok, 2006: 441–442).

Bu makalenin temel amacı, din psikolojisi bilim dalında uzun yıllar öğretim üyesi olarak görev yapan Prof. Dr. Hüseyin Certel üzerine biyografik nitelikli bir inceleme gerçekleştirerek, Türk din psikolojisi tarihine ve alan literatürüne biyo-bibliyografik bir katkı sunmaktır. Bilim tarihi perspektifinden bakıldığında, hangi disiplin alanına ait olursa olsun, alan aktörlerinin akademik yaşamları, düşünsel üretimleri ve bilimsel katkılarına dayalı olarak hazırlanan biyografik çalışmaların, özellikle sonraki kuşak araştırmacılar açısından bilimsel sürekliliğin korunması ve disipliner hafızanın oluşumu bakımından vazgeçilmez bir değere sahip olduğu görülmektedir (Kara, 2017: 73–83). Bu tür çalışmalar, alanın tarihsel evrimini belgeleyerek, bilimsel mirasın aktarımını sağlayan epistemik arşiv işlevi görmektedir.

Güncel duruma ilişkin yapılan değerlendirmelerde, gerek genel olarak Türk teoloji ve din bilimleri literatüründe gerekse özelde Türk din psikolojisi araştırmaları sahasında biyografik ve biyo-bibliyografik çalışma geleneğinin henüz yeterli ölçüde kurumsallaşmadığı tespit edilmiştir. Özellikle son yıllarda farklı üniversitelerin ilahiyat fakültelerinde

görev yapmış ve akademik kariyerinin sonuna ulaşarak emekliliğe ayrılmış öğretim üyeleri üzerine yapılan biyografik-bilimsel incelemelerin sınırlı sayıda kaldığı ve sistematik bir araştırma çizgisi oluşturmadığı görülmektedir (örnek çalışmalar için bkz. Durmuş, 2003: 145–167; Alkan, 2010: 9–19). Bu durum, alanın kendi tarihsel belleğini güncel akademik üretimle ilişkilendirmekte zorlanmasına ve disiplinin otobiyografik epistemolojisinin yeterince gelişmemesine yol açmaktadır.

Şu ana kadar yapılan araştırmalarda, din bilimleri genelinde ve özel olarak Türk din psikolojisi literatürü kapsamında gerçekleştirilen biyografik incelemelerin, büyük ölçüde din psikoloğu Koç'un (2010: 187–210; 2011a: 227–246; 2011b: 265–285; 2012: 327–340; 2015: 301–330; 2018a: 213–259; 2018b: 65–126; 2020: 13–74; 2021a: 161–221; 2021b: 155–209; 2022a: 169–231; 2022b: 165–233; 2023: 131–191; 2024a: 175–272; 2024b: 129–236) öncülüğünde yürütülen çalışmalarla sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Bu bağlamda araştırma, söz konusu boşluğu gidermeyi hedefleyerek Türk din psikolojisinin ikinci kuşak akademisyenlerinden biri olan Hüseyin Certel'in akademik yaşamını, bilimsel üretim alanlarını ve düşünsel katkılarını tarihsel, tematik ve bibliyografik bir bütünlük içerisinde incelemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu makale, yalnızca biyografik bir araştırma olmanın ötesinde, aynı zamanda epistemolojik-historik bir çözümleme niteliği taşımakta ve Türk din psikolojisi literatürüne psiko-sosyo-teolojik bir perspektiften katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu araştırma, yöntemsel açıdan nitel metodoloji çerçevesinde yapılandırılmış olup temel olarak biyografik araştırma paradigması üzerine inşa edilmiştir. Çalışmada kullanılan nitel veri toplama yöntemi, biyografik anlatı görüşmesi tekniğine dayanmaktadır (Roberts, 2002; Rosenthal, 2004: 48–65). Biyografik araştırmalar, özellikle davranış bilimleri alanında sıklıkla kullanılan ve bireylerin yaşam deneyimlerini, kişisel anlatılarını ve akademik üretim süreçlerini merkeze alarak, bu deneyimlerin psiko-sosyo-antropolojik bileşenleri arasındaki tarihsel ve süreçsel ilişkileri çözümlemeyi hedefleyen nitel veri analiz biçimleri olarak tanımlanmaktadır (Güvercin, 2015: 172–184). Bu doğrultuda araştırmada, Türk din psikolojisi tarihinde akademisyen bir din psikoloğu olarak öne çıkan Prof. Dr. Hüseyin Certel'in kişisel, akademik ve entelektüel üretimleri, içinde yaşadığı psiko-sosyo-antropo-teolojik eko-sistem bağlamında ele alınmıştır. Bu kapsamda, Certel'in akademik deneyimlerinin ve bilimsel üretimlerinin dönemselsel açıdan sosyal ve kültürel anlamlarına ilişkin yapısal örüntüler, “yarı-saydam pencere” yaklaşımıyla analiz edilerek Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu betimlenmiştir.

Metodolojik olarak bu çalışmada, '(i) yapılandırılmış görüşme yöntemiyle gerçekleştirilen biyografik röportaj ve (ii) belgesel tarama yöntemiyle toplanan akademik veri seti' olmak üzere iki temel nitel veri toplama tekniğinden yararlanılmıştır. Röportaj aracılığıyla elde edilen veriler, Hüseyin Certel'in akademik ve bireysel anlatılarını anlamaya yönelik birincil nitelikli veriler olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık, belgesel tarama yöntemiyle elde edilen veriler, Certel'e ait tüm akademik üretimlerin (tez, makale, kitap, bildiri vb.) sistematik biçimde sınıflandırılmasıyla oluşturulan analitik kategorik yapı içerisinde çözümlenmiştir (bkz. Karasar, 2016: 210–231).

Araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları bağlamında, inceleme 1957–2024 yılları arasındaki kronolojik zaman aralığıyla sınırlandırılmıştır. Bu dönem, Hüseyin Certel'in doğumundan emekliliğine kadar uzanan özel ve profesyonel yaşam çizgisini kapsamaktadır. Ayrıca araştırmanın ana veri kaynağını oluşturan biyografik görüşme, 07 Mart 2025 tarihinde Isparta'da gerçekleştirilmiştir. Bu tarih, çalışmanın veri toplama kesitini temsil etmekte olup araştırmanın hem tarihsel hem de anlatsal bütünlüğünü sağlamayı hedefleyen bir metodolojik dayanak noktası olarak belirlenmiştir.

a. Akademik Hayatı

14 Eylül 1957 tarihinde Burdur ilinin Bucak ilçesine bağlı Keçili Köyü'nde doğan Certel, 1965 yılında Bucak Atatürk İlkokulu'na başlamış, bu süreci Keçili İlkokulu'nda tamamlamıştır. Çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinden itibaren sistematik çalışma disiplini, düzenli öğrenme alışkanlığı ve akademik merak eğilimi geliştiren Certel'in bilişsel yönelimi, ilerleyen yıllarda akademik bir meslek seçimine zemin hazırlayan temel bir faktör olmuştur.

1970–1971 eğitim-öğretim yılında devlet parasız yatılılık sınavını kazanarak Isparta Gönen İlköğretmen Okulu'na yerleşen Certel, burada aldığı formel öğretmen eğitimiyle pedagojik kimliğinin ilk temellerini atmıştır. 1976 yılında bu okuldan mezun olan Certel, öğretmenlik mesleğine adım atmaya hazır, başarı odaklı bir genç eğitimci olarak öne çıkmıştır. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'ne kaydolmuş ve 1981 yılında mezun olarak akademik yaşamının teorik ve dünsel altyapısını oluşturmuştur.

15 Şubat 1982 tarihinde Adıyaman-Besni İmam Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmeni olarak göreve başlamış, burada elde ettiği eğitim deneyimini 16 Ekim 1986 tarihinde Burdur-Bucak İmam Hatip Lisesi'ne naklen atanarak sürdürmüştür. Bu süreçte genç bireylerin bilişsel

ve duygusal gelişimlerine pedagojik katkılar sunarak öğretmenlik deneyimini derinleştirmiştir. 20 Mayıs 1987 tarihinde bu görevinden ayrılarak Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne Dinler Tarihi Uzmanı olarak atanmış, sekiz yıl boyunca Dinler Tarihi dersleri vererek akademik yetkinliğini güçlendirmiştir. Bu dönem, Certel'in akademik formasyonunun psiko-teolojik ve tarihsel temellerinin belirginleştiği bir evre olarak değerlendirilebilir.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki bilimsel çalışmalarını sürdürürken, din psikolojisi bilim dalında 1993 yılında Prof. Dr. Kerim Yavuz danışmanlığında hazırladığı “Ebû Tâlib el-Mekkî'de Tasavvufi Yaşayış” başlıklı doktora teziyle din psikolojisi ve tasavvuf geleneği arasında kuramsal bir köprü kurmuştur. 1994 yılında aynı fakültenin Din Psikolojisi Anabilim Dalı'na Yardımcı Doçent olarak atanmış ve bu görevle Türkiye'de din psikolojisi disiplininin kurumsallaşma sürecine katkı sağlayan ikinci kuşak akademisyenler arasında yerini almıştır.

1998 yılının Temmuz ayında Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı'na naklen geçen Certel, burada yürüttüğü bilimsel araştırmalar ve öğretim faaliyetleri sonucunda 2005 yılında Doçent, 2010 yılında ise aynı ana bilim dalında Profesör unvanlarını almıştır. Süleyman Demirel Üniversitesi'ndeki akademik kariyeri süresince, bir dönem Dekan Yardımcılığı, bir dönem ise Bölüm Başkanlığı görevlerini üstlenmiş; bu idari sorumluluklar aracılığıyla fakülte yapısının akademik ve yönetsel koordinasyonuna etkin katkılarda bulunmuştur.

14 Eylül 2024 tarihinde yaş haddinden emekli olan Certel, böylelikle toplam 37 yıllık kesintisiz bir akademik kariyer sürecini tamamlamıştır. Bu uzun soluklu bilimsel yolculuk, Türkiye'de din psikolojisi disiplininin kuramsal, metodolojik ve pedagojik gelişiminde belirleyici bir dönüm noktası oluşturmuştur. Yabancı dil olarak Arapça bilen Certel, iki çocuk babasıdır ve akademik birikimini sürdürdüğü Isparta'da emeklilik sonrası yaşamını devam ettirmektedir (görsel için ayrıca bkz. Ek-1).

b. Özel İlgi Alanları

Certel'in akademik çalışmalarındaki özel ilgi alanları ise '(i) tasavvuf psikolojisi, (ii) ibadet psikolojisi, (iii) dindarlık ve suç ilişkisi, (iv) dinsel iletişim, (v) manevi danışmanlık ve rehberlik, (vi) sosyal psikoloji ve (vii) kutsal metinlerin psikolojik yorumu' gibi konulardır. Certel'in bu konularda yayınlanmış akademik ürünleri (kitap, makale, bildiri) bulunmaktadır.

c. Türk Din Psikolojisi Tarihindeki Bağlamsal Konumu

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1900'lü yılların başlarında kurumsal bir biçimde görünürlük kazanan din psikolojisi, Batı ve Türkiye bağlamlarındaki tarihsel gelişim çizgisi açısından karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Türkiye'de bu disipline yönelik ilk bilimsel çalışmaların, Amerika'daki öncül girişimlerden yaklaşık yarım yüzyıl sonra yani 1950'li yılların başlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu erken dönem üretimlerinde temel amaç, öğrencilerin din psikolojisi disiplinini tanımasını sağlamak ve alanın kavramsal sınırlarını belirginleştirmek olmuştur. Bu çerçevede din psikolojisinin konusu, yöntemi ve epistemolojik sınırları tartışılmış; Freud'un (1856-1939) ve Jung'un (1875-1961) dine ilişkin psikodinamik yaklaşımları analiz edilmiştir. Özellikle Freud'un dine yönelik negatif yönelimli tutumunun, dönemin Türk akademisyenleri tarafından eleştirel biçimde değerlendirildiği anlaşılmaktadır (bkz. Egemen, 1952; Armaner, 1980).

Kuramsal başlangıç evresini takip eden süreçte, özellikle 1980'li yıllardan itibaren din psikolojisi alanında hem teorik hem de ampirik karakterli araştırmaların sayısında belirgin bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde yapılan bilimsel üretimlerin, alanın kavramsal omurgasını sistematik biçimde yapılandırdığı ve metodolojik çeşitliliğin ilk örneklerini oluşturduğu saptanmıştır. Nitekim bu yıllarda Certel tarafından hazırlanmış olan *Ebû Tâlib el-Mekkeî'de Tasavvufî Yaşayış* (1993) başlıklı doktora tezi ile *Kur'an'da İnsan* (2000) adlı doçentlik çalışması, Türk din psikolojisi literatürüne teorik katkılar olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Certel'in *Suçlularda Dine Dönüş* (2009) başlıklı profesörlük takdim eserinde ampirik metodolojinin kullanıldığı, bu yönüyle onun araştırma pratiğinde metodolojik çok yönlülüğün öne çıktığı görülmektedir.

Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarının tarihsel seyri dikkate alındığında, alanın ortalama yetmişbeş yıllık bir geçmişe sahip olduğu tespit edilmektedir. Din psikoloğu Koç (2012/2015) tarafından yapılan dönemsel sınıflandırmada, Türk din psikolojisi çalışmalarının kronolojik gelişim çizgisi üç evrede ele alınmaktadır: (i) İlk Dönem [1949–1979]: Başlangıç – Din psikolojisinin tanınması; (ii) İkinci Dönem [1980–1999]: Orijinal literatürün anlaşılması; (iii) Üçüncü Dönem [2000–2013]: Literatüre yerel katkıların başlaması (şematik gösterim için bkz. Koç, 2015: 295).

Yukarıdaki bu sınıflandırma perspektifinden bakıldığında, özellikle ikinci dönemde din psikolojisi araştırmalarında niceliksel bir artış eğilimi ve kuramsal çeşitlenme dikkat çekmektedir. İlk dönem, alanın çekirdek akademik kadrosunun yetişmeye başladığı bir evreyi temsil ederken; araştırma odağı büyük ölçüde Batı literatürünün kavramsal modellerini anlamaya yönelmiştir (örnek çalışma için bkz. Yavuz, 1987). 1980 sonrası süreçte ilahiyat fakültelerinde açılan lisansüstü programlar, ikinci kuşak din psikologlarının akademik formasyonunu desteklemiş; böylece Türkiye’de alanın kurumsal temelleri güçlenmiştir. Ayrıca bu dönemde, önceki yıllara kıyasla daha kapsamlı el kitaplarının yayımlandığı, alanın teorik çerçevesinin genişlediği görülmektedir (Koç, 2012: 327–340; Koç, 2015: 293–295). Bu bağlamda Certel (2003) tarafından yayımlanan *Din Psikolojisi* adlı el kitabı, üçüncü dönem Türk din psikolojisi literatüründe önemli bir referans ihtiyacını karşılamıştır.

Certel’in Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu, disiplinin evrimsel gelişim çizgisi içerisinde değerlendirildiğinde, alanın akademik bir disiplin olarak kurumsallaştığı ikinci evre [1980–1999] içinde konumlandırılabilir. Bu dönem, birinci kuşak akademisyenlerin yetiştirdiği ikinci kuşak araştırmacıların bilimsel üretimlerinin öne çıktığı bir geçiş evresi niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede, Prof. Dr. Kerim Yavuz’un öğrencisi olarak yetişen Certel’in akademik kariyeri, söz konusu dönemin orta evresinde (1993) tamamladığı doktora çalışmasıyla başlamış ve ikinci kuşak din psikoloğu kimliğiyle şekillenmiştir.

Türk din psikolojisi literatürü açısından yapılan çözümlemelerde, Certel’in yalnızca bireysel bilimsel üretkenliğiyle değil, aynı zamanda akademik insan kaynağı yetiştirme misyonuyla da öne çıktığı belirlenmiştir. Yürütmüş olduğu yüksek lisans ve doktora programları aracılığıyla üçüncü kuşak din psikologlarının yetişmesine doğrudan katkı sağlamış; bugün Türkiye’nin farklı üniversitelerinde bu alanda aktif biçimde çalışan akademisyen öğrenciler yetiştirmiştir. Bu yönüyle Certel’in akademik faaliyetleri, bireysel üretimin ötesine geçerek, kurumsal süreklilik ve epistemik aktarım açısından bir köprü işlevi görmüştür.

Certel’in akademik üretim biçimi değerlendirildiğinde, kariyerinin farklı evrelerinde yürüttüğü çalışmaların çoğunlukla teorik-analitik yönelimli olduğu, ancak son akademik dönemlerinde ampirik desenli araştırma yaklaşımını benimsediği görülmektedir. Doktora tezi (1993) ve doçentlik çalışması (2000) dâhil olmak üzere, tek yazarlı eserlerinin büyük bir kısmı kuramsal temelde şekillenmiş; bu çalışmalar, İslam psikolojisi perspektifinden Türkiye’de gerçekleştirilen ilk özgün girişimler

arasında değerlendirilmiştir (örnekler için bkz. Certel, 1995: 50–53; Certel, 1997a: 329–345; Certel, 1997b: 347–359). Buna karşılık, *Suçlularda Dine Dönüş* (2009) adlı profesörlük takdim eseri, Certel'in ampirik metodolojiyi sistematik biçimde kullandığı en kapsamlı çalışması olmuştur. Ayrıca, lisansüstü öğrencileriyle son dönem yürüttüğü ortak yayınlarda da ampirik desenli çalışmaların ağırlık kazandığı görülmektedir (örnekler için bkz. Certel & Yakut & Yakut & Gülsün, 2016: 3069–3084; Certel & Memiş, 2020: 21–39; Certel & Kes, 2021: 1–14).

Ampirik desenli çalışmaların sayıca sınırlı oluşu, Certel'in akademik profilinin büyük ölçüde teorik bir çerçevede biçimlendiğini, ancak uygulamalı araştırma geleneğine ilişkin farkındalığının yüksek olduğunu göstermektedir. Kendi röportajında belirttiği üzere, erken akademik dönemlerinde mentörlük ve kaynak yetersizliğinin, ampirik üretimlerin sınırlı kalmasında etkili olduğu ifade edilmiştir. Buna rağmen Certel'in, teorik birikimini ampirik yöntemlerle sentezleyebilme becerisi, özellikle kariyerinin ilerleyen evrelerinde akademik danışman olarak yürüttüğü saha temelli araştırmalarla görünür hale gelmiştir. Ayrıca danışmanlığında yürütülen yüksek lisans ve doktora tezlerinin önemli bir kısmının nitel ve nicel desenli ampirik yaklaşımlara dayanması, onun öğrencilerinde uygulamalı araştırma bilincini güçlendirdiğini de göstermektedir.

Sonuç olarak, Certel'in Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu değerlendirildiğinde, hem teorik düzeyde çalışmalar ortaya koyduğu, hem de akademik insan kaynağı yetiştirme süreçleriyle disiplinin kurumsal sürekliliğine psiko-sosyo-teolojik düzlemde katkılar sunduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Certel, Türk din psikolojisi tarihsel eko-sistemi içerisinde yalnızca bir araştırmacı değil, aynı zamanda epistemik aktarımın taşıyıcısı ve disiplinin sürekliliğine katkı sağlayan bir akademik figür olarak değerlendirilebilir.

d. Akademik Çalışmaları / Eserleri

Makalenin bu başlığı altında, akademide 37 yıl akademik hizmeti olan Certel'in akademik ürünleri: “(i) tezleri, (ii) kitapları, (iii) makaleleri, (iv) çevirileri, (v) kitap bölümleri, (vi) bildirimleri, (vii) editörlükleri” şeklinde sınıflandırılarak aşağıda verilmiştir.

d.a. Tezleri

1. (1993). *Ebû Tâlib el-Mekkeî'de tasavvufî yaşayış* – [Doktora tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Danışman: Prof. Dr. Kerim Yavuz).

d.b. Kitapları

1. (1988). *Dinler tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
2. (1995). *İman ve ahlakta kemâlin yolu*. İstanbul: Hamle Basın Yayın
3. (1998). *Neden tasavvuf? (Tasavvufa yönelişte etkili olan psiko-sosyal faktörler)*. Erzurum: Akademik Araştırmalar Yayınları.
4. (2000). *Kur'an'da insan*. Isparta: Tuğra Yayınları – (Doçentlik temel çalışması).
5. (2003). *Din psikolojisi*. Ankara: Andaç Yayınevi. (Bu kitabın genişletilmiş baskıları 2014 yılında Berikan Yayınevi tarafından yapılmıştır.)
6. (2009). *Suçlularda dine dönüş*. Ankara: Nobel Yayınları – (Profesörlük takdim eseri). [ayrıca bkz. Ek-3].

d.c. Makaleleri

1. (1995). Dini yaşayış açısından oruç. *Türk Yurdu Dergisi*, 15(90), 50-53.
2. (1997). Psikolojik bir yaklaşımla sözlü ve fiili şart ve rükûlarıyla namaz. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 329-345.
3. (1997). Psiko-sosyal açıdan zekât. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 347-359.
4. (1997). Türk atasözlerinde ihtiyaç ve güdüler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 45-58.
5. (1998). İslami ibadetlerin psiko-sosyal işlevleri. *EKEV Akademi Dergisi*, 1(3), 149-156.
6. (1999). Dini hayatta ibadetin yeri ve önemi. *Dini Araştırmalar*, 2(4), 209-222.
7. (2003). Ebû Tâlib el-Mekki'de namazın psikolojisi. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 4(10), 137-146.
8. (2003). Hacda strese yol açan sebepler. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12, 199-213.
9. (2005). Din psikolojisi açısından engelliler ve din. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, 4(13), 253-260.
10. (2008). Din iletişim ilişkisi ve dini iletişim engelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(21), 127-158.
11. (2010). Dini yaşantıda kalite sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(24), 33-59.
12. (2011). Din istismarı üzerine. *İslami Araştırmalar*, 2(11), 1-11.
13. (2016). Hz. Peygamberin aile danışmanlığı uygulamaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(36), 36-67.
14. (2016). Öğrencilerde yalnızlık problemi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3069-3084. (S. Yakut & İ. Yakut & B. Gülsün ile birlikte).

15. (2016). Öğretmenlerde yalnızlık düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Birey ve Toplum*, 6(11), 69-94. (S. Yakut ile birlikte).

16. (2020). Orta yaş bireylerde yaşlanma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 21-39. (M. Memiş ile birlikte).

17. (2021). Dini danışmanlığa konu olan ailevi bir sorun olarak psikolojik problemler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 100-129. (S. Yıldırım ile birlikte).

18. (2021). Toplumsal cinsiyet algısının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 1-14. (Ö. Kes ile birlikte).

19. (2022). Dindarlık ile bilimsel tutum arasındaki ilişki: Yükseköğrenim mezunları üzerine bir saha araştırması, *Journal of Academic Social Science Studies*, 15(93), 81-106. (M. Memiş ile birlikte).

20. (2022). İbadete devam sıklığı ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 1-17. (S. Yıldırım ile birlikte).

21. (2024). Boşanma sürecindeki bireylerde başa çıkma stratejileri ve dini başa çıkma üzerine bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 9, 9-40. (E. Salim ile birlikte).

22. (2024). Gazali'ye göre İslami psikolojinin temel kavramları. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 10, 55-78. (E. N. Gökçe ile birlikte).

23. (2025). Yetişkin bireylerin dindarlık düzeyleri ile yaşam doyum düzeyleri ve mental iyi oluş halleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Ekonomi Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 1-19. (Y. B. Aslan ile birlikte).

24. (2025). Üniversite öğrencilerinde ebeveyn tutumları ile tanrı tasavvuru arasındaki ilişki: SDÜ ve ISUBÜ örnekleme *Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 185-206. (H. Gürdal ile birlikte).

25. (2025). Yargılama sürecindeki suçta sürüklenen çocuklarda benlik saygısı, kaygı düzeyi, kadercilik eğilimi ve psikolojik dayanıklılık: Isparta ADM örneği *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 12(116), 462-476. (E. Salim ile birlikte). [ayrıca bkz. Ek-4].

d.d. Çevirileri

Yayımlanmış çevirisi bulunmamaktadır.

d.e. Kitap Bölümleri

1. (2012). İbadet psikolojisi. [içinde] F. Karaca & A. Bahadır (ed.). *Din psikolojisi*. (ss. 1-27). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

d.f. Bildirileri

1. (2004). Dini iletişim ve liderlik açısından Hz. Peygamber'in sıfatları. [içinde] *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 19 Nisan 2004 (ss. 245-257). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

d.g. Editörlükleri

Editöryal çalışması bulunmamaktadır.

e. Lisans ve Lisansüstü Dersleri

Makalenin bu bölümünde ise din psikolojisi alanında öğretim üyesi olan Certel'in 1994-2024 yılları arasında lisans ve lisansüstü düzeyde verdiği derslere yer verilmiştir. Arşiv bilgisi yetersizliği sebebiyle yıllara göre ders sınıflandırması yapılamadığından dolayı listede derslerin verildiği yıllar belirtilmemiştir.

e.a. Lisans Dersleri

1. Din psikolojisi
2. Eğitim psikolojisi
3. Dini ve ahlaki gelişim psikolojisi
4. İbadet psikolojisi
5. Davranış bilimlerine giriş
6. Din hizmetlerinde iletişim rehberlik ve halkla ilişkiler
7. Kur'an ve psikoloji

e.b. (Lisansüstü)- Yüksek Lisans Dersleri

1. İbadet psikolojisi
2. Din psikolojisinin problemleri
3. Ayet ve hadislerin psikolojik yorumu
4. Sosyal psikoloji

e.c. (Lisansüstü)- Doktora Dersleri

1. Tasavvuf psikolojisi
2. Dini iletişim ve rehberlik

Emekliliğinden iki yıl önce yani 2022 yılında, enstitü yönetimi tarafından lisansüstü derslerin güncellenmesi istenerek mevcut dersler kapatıldığı için Certel tarafından 2022 yılından sonra doktora dersi açılmamıştır [Kaynak: <https://w3.sdu.edu.tr>].

f. Yönettiği Lisansüstü Tezleri

Makalenin bu bölümünde de akademik yaşamı boyunca din psikolojisi alanında öğretim üyesi olarak görev yapan Certel'in yönettiği lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) tezleri yer almaktadır. Bu bölümde yer verilen tez listeleri Ulusal Tez Merkezi kayıtları ve Certel tarafından oluşturulan akademik özgeçmiş referans alınarak oluşturulmuştur (bkz. <https://tez.yok.gov.tr>). Tez yazım biçimi olarak sırasıyla “[tez merkezi kayıt numarası], yazar adı soyadı, (tezin bitirildiği yıl), tezin adı (Türkçe + İngilizce), üniversite adı” şeklinde bu makaleye özgü bir niteleme kullanılmıştır. Tezler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak yapıldığı için her bir tez için ayrıca üniversite adına da yer verilmiştir. Konuyla ilgili yapılan literal tarama sonucunda Certel'in akademik danışmanlığında 38 adet yüksek lisans tezi ve 5 adet doktora tezinin (n=43) yapıldığı görülmüştür. Ayrıca Certel tarafından yönetilen tezlerin yazarları, aynı zamanda Certel'in yüksek lisans ve/veya doktora öğrencileri olarak da ayrı bir başlık altında alan tarihi kayıtlarına geçirilebilir.

f.a. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

1. [116898]. Mehmet Büyükbaş. (1994). Nurettin Topçu'da dini yaşayışın psikolojisi / The psychology of religious experience in Nurettin Topçu. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

2. [51889]. Adnan Küçükali. (1996). Erzurum'da orta öğrenim yurtlarında barınan 13-17 yaş grubu gençlerde dini yaşayış / Religious life among adolescents aged 13-17 residing in secondary education dormitories in Erzurum. [Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

3. [190451]. Nurten Zeliha Şahin. (2005). Ortaöğretim gençliğinin misyonerlik faaliyetleri karşısındaki tutumu (Antalya örneği) / High school students' attitudes toward missionary activities: The case of Antalya. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

4. [137371]. Halit Altıntop. (2005). Dindarlık-intihar ilişkisi / The relationship between religiosity and suicide. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

5. [263764]. Ergün Tunç. (2010). Yaşanmış tecrübeler açısından Kur'an'ın insanı etkileme gücü (Isparta örneği) / The power of the Qur'an to influence individuals from an experiential perspective: The case of Isparta. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

6. [263910]. Ümit Fahri Çetin. (2010). Ortaöğretim düzeyi gençlerde dindarlık-empati ilişkisi (Isparta örneği) / The relationship between religiosity and empathy among high school students: The case of Isparta. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

7. [287900]. Muhammet Bener. (2011). Dindarlık-eş seçimi ilişkisi (SDÜ örneği) / The relationship between religiosity and spouse selection: The case of SDU. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

8. [321724]. Selahattin Yakut. (2012). Lise öğrencilerinde dindarlık-siddet eğilimi ilişkisi / The relationship between religiosity and violence tendency among high school students. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

9. [321713]. Mustafa Memiş. (2012). Dinî içerikli obsesif kompulsif davranış bozuklukları / Obsessive-compulsive behavior disorders with religious content. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

10. [325255]. Sezgin Büküm. (2013). Din görevlileri ile öğretmenlerin empatik eğilim ve beceri düzeylerinin karşılaştırılması: Fethiye örneği / A comparison of empathic tendencies and skill levels between religious officials and teachers: The case of Fethiye. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

11. [369058]. Muhammed Tosun. (2013). Din görevlilerinde olumsuz değerlendirilme korkusu-özgüven ilişkisi (Afyonkarahisar örneği) / The relationship between fear of negative evaluation and self-confidence among religious officials: The case of Afyonkarahisar. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

12. [369046]. Fuat Kaya. (2014). Zihinsel engelli çocuklara sahip ailelerde problem çözme ve dini başa çıkma / Problem-solving and religious coping in families with children with intellectual disabilities. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

13. [396038]. Durmuş Sevindik. (2015). Orta yaş bireylerde dindarlık ve mutluluk ilişkisi: Denizli örneği / The relationship between religiosity and happiness among middle-aged individuals: The case of Denizli. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

14. [453241]. Alaaddin Attar Debgici. (2016). Depresyon ve dindarlığın bazı tezahürleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma: Denizli ili örneği / A study on the relationship between depression and certain

manifestations of religiosity: The case of Denizli. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

15. [453252]. Serkan Ekmekçi. (2016). Benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi: Denizli örneği / The relationship between self-esteem and religiosity: The case of Denizli. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

16. [475873]. Feride Gürkan. (2017). Âyet ve hadisler ışığında şirk ve müşrikin psikolojisi / The psychology of polytheism and polytheists in the light of verses and hadiths. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

17. [469856]. Recep Gümüş. (2017). Evde bakım ücretinden yararlanan bakıcılarda dini başa çıkma: Bucak örneği / Religious coping among caregivers receiving home care allowance: The case of Bucak. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

18. [475861]. Bekir Göksel. (2017). Din görevlilerinin meslekî motivasyon düzeyleri ile iletişim becerileri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma (Burdur örneği) / A study on the relationship between professional motivation levels and communication skills of religious officials: The case of Burdur. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

19. [469870]. Esmâ Salim. (2017). Boşanma sürecindeki bireylerde başa çıkma stratejileri ve dini başa çıkma: Isparta örneği / Coping strategies and religious coping among individuals going through divorce: The case of Isparta. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

20. [528203]. Süreyya Yıldırım. (2018). 13-18 yaşlar arası meslek lisesi ergenlerde Tanrı algısı üzerine bir araştırma / A study on the perception of God among vocational high school adolescents aged 13–18. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

21. [516944]. Zümrüt Afet. (2018). Muhammed İkbâl'de dindarlığın psikolojisi / The psychology of religiosity in Muhammad Iqbal. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

22. [518345]. Bünyamin Özdaş. (2018). Psikososyal açıdan Hz. Peygamber'in tebliğ metodu / The preaching method of Prophet Muhammad from a psychosocial perspective. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

23. [515681]. İbrahim Ethem Özkan. (2018). Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Seyyid Kutub tefsirinde psikoloji konuları / Psychological themes

in the tafsir of Elmalılı M. Hamdi Yazır and Sayyid Qutb. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

24. [560130]. Numan İnce. (2019). Dindarlık ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi: Burdur örneği / The relationship between religiosity and psychological resilience: The case of Burdur. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

25. [560021]. Süleyman Kurnaz. (2019). İçe dönük-dışa dönük kişilik yapısı dindarlık ilişkisi: SDÜ örneği / The relationship between introverted and extroverted personality traits and religiosity: The case of SDU. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

26. [560203]. Yasemin Demirci. (2019). Hz. Ali'nin dini şahsiyeti / The religious personality of Imam Ali. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

27. [560136]. Rabia Betül Çelik. (2019). Rüya temaları-dindarlık ilişkisi / The relationship between dream themes and religiosity. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

28. [746591]. Sümeyye Yıldırım. (2022). İbadete devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişki üzerine bir araştırma / A study on the relationship between frequency of worship attendance, moral maturity, and psychological well-being. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

29. [754681]. Atike Asyalı. (2022). Erol Güngör eserlerinde Türk kültürü, milliyetçilik ve dini değerler / Turkish culture, nationalism, and religious values in the works of Erol Güngör. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

30. [749031]. Ayla Çalı. (2022). Boşanmış, dul ve evlenmemiş bireylerde yalnızlık, umutsuzluk ve dini başa çıkma ilişkisi: Kütahya örneği / The relationship between loneliness, hopelessness, and religious coping among divorced, widowed, and unmarried individuals: The case of Kütahya. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

31. [746589]. Öznur Kes. (2022). Toplumsal cinsiyet algısı ve dindarlık ilişkisi / The relationship between gender perception and religiosity. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

32. [793026]. Zeynep Cemile Memiş. (2023). Ergenlerde ebeveyn tutumları, bağlanma stilleri-Tanrı tasavvuru ilişkisi: Antalya örneği / The relationship between parental attitudes, attachment styles, and God perception among adolescents: The case of Antalya. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

33. [785178]. Ayşe Çevikbaş. (2023). 30-60 yaşlar arası kadınlarda benlik saygısı, sosyal görünüş kaygısı-dindarlık ilişkisi: Isparta örneği / The relationship between self-esteem, social appearance anxiety, and religiosity among women aged 30–60: The case of Isparta. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

34. [847766]. Aslı Topuz. (2024). Diyanet TV çizgi filmlerinin din eğitimi açısından incelenmesi / An analysis of Diyanet TV cartoons in terms of religious education. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

35. [873972]. Ayşe Betül Eser. (2024). Dindarlık, benlik saygısı, yaşam doyumu arasındaki ilişki üzerine bir araştırma: Süleyman Demirel Üniversitesi örneği / A study on the relationship between religiosity, self-esteem, and life satisfaction: The case of Süleyman Demirel University. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

36. [894002]. Elif Nurdan Gökçe. (2024). Gazali'de inanç ve ibadet psikolojisi / The psychology of faith and worship in al-Ghazali. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

37. [10703392]. Yusuf Basri Aslan. (2025). Yetişkin bireylerin dindarlık düzeyleri ile yaşam doyum düzeyleri ve mental iyi oluş halleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerine bir araştırma: SDÜ örneği / A study on determining the relationship between religiosity level, life satisfaction, and mental well-being among adult individuals: The case of SDU. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

38. [10742222]. Hatice Gürdal. (2025). Üniversite öğrencilerinde ebeveyn tutumları ile tanrı tasavvuru ve eleştirel düşünme becerisi arasındaki ilişki: SDÜ ve ISUBÜ örneği / The relationship between parental attitudes, God perception, and critical thinking skills among university students: The case of SDU and ISUBÜ. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

f.b. Yönettiği Doktora Tezleri

1. [325264]. Erkan Kavas. (2013). Dinî tutum stresle başa çıkma ilişkisi / The relationship between religious attitude and coping with stress. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

2. [453233]. Selahattin Yakut. (2016). Öğretmenlerde yabancılaşma, yalnızlık ve dindarlık ilişkisi: Polatlı örneği / The relationship between alienation, loneliness, and religiosity among teachers: The case of Polatlı. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

3. [593039]. Suzan Yıldırım. (2019). Yaşanmış olaylar bağlamında dini danışmanlığa konu olan aile içi sorunlar: Bursa ve İzmir örneği / Domestic problems addressed in religious counseling in the context of real-life experiences: The case of Bursa and İzmir. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

4. [724999]. Mustafa Memiş. (2022). Yükseköğrenim görmüş bireylerde dindarlıkla demokratik, bilimsel ve sanata yönelik tutum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma: Antalya örneği / A study on the relationship between religiosity and democratic, scientific, and artistic attitudes among individuals with higher education: The case of Antalya. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

5. [10705716]. Esmâ Salim. (2025). Yargılama sürecindeki suça sürüklenen çocuklarda benlik saygısı, kaygı düzeyi, kadercilik eğilimi ve psikolojik dayanıklılık: Isparta ADM örneği / Self-esteem, anxiety level, fatalism tendency, and psychological resilience among juvenile offenders during the trial process: The case of Isparta ADM. [Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

g. Türk Din Psikolojisi Çalışmaları Üzerine Kişisel Düşünceleri

Çalışmanın bu bölümünde ise Certel ile yapılan soru-cevap içerikli röportaj kayıtları yer almaktadır. Araştırmacı tarafından röportaj soruları ve cevapları, “(i) özel ve akademik yaşam, (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları, (iii) Türk din psikolojisinin geleceği; (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler” başlıklı alt temalara göre düzenlenerek verilmiştir.

* Röportaj – [Mülakat] –

“*Araştırmacı:* Kıymetli hocam, uzun yıllar süren akademik çalışma hayatınızı tamamlayarak yakın bir zamanda emekli oldunuz. Bu sebeple eğer izin verirseniz sizinle (i) özel ve akademik yaşamınız, (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları, (iii) Türk din psikolojisinin geleceği ve (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler” şeklinde düzenlenmiş tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

(i) – *Özel ve akademik yaşam:*

[Soru] = 1. *Kıymetli hocam, isterseniz öncelikle kişisel yaşamınızdan başlayalım. Kısaca kendinizi tanıtabilir misiniz? Yani nasıl bir çocukluk ve gençlik döneminiz oldu? Çocukken ve gençken yaşama ilişkin hayalleriniz ve hedefleriniz nelerdi?*

1957 yılının 14 Eylül günü, Burdur'un Bucak ilçesine bağlı Keçili köyünde, yedi çocuklu bir ailenin ikinci evladı olarak dünyaya geldim. Ailenin erkek olarak ilk çocuğu olmam, dönemin kırsal sosyo-kültürel yapısında ailem için büyük bir mutluluk kaynağı olmuştu. Ancak erken doğum ve yedi aylık bir bebek olarak dünyaya gelmem, annemin bu sevincine bir miktar endişe de eklemişti. Rahmetli annemin, yaşamıma tutunabilmem için gösterdiği olağanüstü çabanın ve bana duyduğu yoğun sevginin, kişiliğimin temel insani dokusunu biçimlendirdiğini bugün dahi derin bir minnettarlıkla hatırlıyorum.

Çocukluğumun ilk yedi yılı, Yörük kültürünün otantik dokusu içinde, çadır yaşamının doğallığında geçti. Doğayla bütünleşmiş, sade ama mücadeleye örülü bu yaşam biçimi, bana erken yaşlarda dayanıklılığın, sorumluluğun ve emek vermenin anlamını öğretti. Hayatın güçlükleriyle yüzleşmek, çocukluk dönemimde kişisel olgunlaşmanın ilk basamaklarını oluşturdu. 1965 yılında ailem ilçeye göç ettiğinde sekiz yaşındaydım ve ilkokula Bucak'ta başladım; ancak kısa bir süre sonra yeniden köye dönerek eğitimimi köy ilkokulunda tamamladım.

Köy öğretmenimin yönlendirmesiyle, dönemin en önemli fırsatlarından biri olan Isparta Gönen İlköğretmen Okulu yatılı sınavına katıldım ve kazandım. Bu gelişme, hayatımın yönünü belirleyen en kritik dönüm noktalarından biri oldu. Öğretmen okulundaki yıllar, disiplin, çalışkanlık ve sorumluluk bilincinin benliğimde kalıcı değerler olarak yerleştiği, karakterimin şekillendiği bir dönemdi.

Çocukluk ve gençlik dönemlerimde yaşam koşullarım, beni hayalci bir idealizmden ziyade, gerçekçi bir hedef bilincine yöneltti. Bu nedenle hedeflerim, o günün sosyo-ekonomik koşulları içinde ulaşılabilir ve somut değerler etrafında şekillendi. Hayata bakışım, erken yaşlardan itibaren emek, sabır ve inanç üzerine kurulu bir anlam disipliniyle olgunlaştı.

[Soru] = 2. *Yaşam felsefenizi birkaç cümleyle nasıl betimleyebilirsiniz?*

Yaşam felsefemi özlü biçimde ifade etmem gerekirse; insanın yalnızca Yaradan'a kul olabileceğine, kula kulluğun ise özgürlüğün özüne aykırı olduğuna inanırım. Kendi özünü inkâr etmeyen, kimliğini başkalarının gölgesine hapsedmeyen, içsel tutarlılığına sadık bir insan olmayı hayatımın merkezine yerleştirdim. Benim için üretkenlik, insanın varoluşsal değerini inşa eden temel ilkedir; bu nedenle yaşamım boyunca düşünsel, bilimsel ve insani üretkenliği, bir yaşam disiplini olarak benimsedim.

Hiçbir düşünceyi, akıl ve vicdan terazisinde tartmadan kabullenmem; bir fikre, bir inanca ya da bir yönelime, sadece içsel ikna düzeyimle bağlanırım. Menfaat uğruna ilkesel duruşumdan ödün vermemeyi, karakter bütünlüğünün en yüksek biçimi olarak görürüm. Hayatım boyunca rüzgârın yönüne göre şekillenmekten kaçındım; çünkü insanın en büyük zafiyeti, yönünü başkalarının rüzgârına göre tayin etmesidir. Bu bağlamda, kendi değerleriyle uyumlu bir varoluş sürdürmeyi, hem akademik kimliğimin hem de bireysel duruşumun temel taşı olarak gördüm. Ne devşirilen bir zihin, ne de yönlendirilen bir karakter oldum; bağımsız düşünmeyi, eleştirel sezgiyi ve vicdani özgürlüğü ilkeselleştirdim. Bu yaklaşımın, hem özel hayatımda hem de akademik serüvenimde beni birçok sarsıntıdan koruduğunu düşünüyorum.

Hayata ve insana bakışımda, sağlam bir ahlaki zemin üzerinde yükselen tutarlılığın, her türlü başarıdan daha değerli olduğuna inanırım. Dolayısıyla bu yaşam felsefemi, öğrencilerime, meslektaşlarıma ve yakın çevreme aktararak onların da kendi duruşlarını ilke temelli biçimde inşa etmelerine katkı sunmayı her zaman bir sorumluluk olarak gördüm.

[Soru] = 3. *Hobileriniz nelerdir?*

Aslında “hobi” kavramı, gündelik hayatımda sıklıkla başvurduğum bir kelime değildir. Çünkü benim için boş zaman, “üretimden uzak geçirilen zaman” değil, insanın kendini yeniden yapılandığı, zihinsel ve ruhsal dengeyi tazelediği bir dönemdir. Bu nedenle bana yeni bir şey öğreten, el emeği ya da düşünsel bir üretimle sonuçlanan her uğraş, benim nazarımda bir hobi değil, bir tür varoluş pratiğidir.

Özellikle doğayla temas hâlinde olmayı, toprağın dirilişine tanıklık etmeyi ve canlılığın dönüşüm sürecine katkı sunmayı çok kıymetli bulurum. Bahçe işleriyle uğraşmak, çiçek, sebze ve meyve yetiştirmek, bitkilerin bakım süreçlerini gözlemlemek, zaman zaman aşı ve budama teknikleri denemek benim için hem zihinsel arınma hem de üretkenliğin somut bir tezahürüdür. Bu alanda uzun yıllar içinde geliştirdiğim pratik bilgilerle, doğanın ritmiyle uyumlu bir yaşam disiplini kurduğumu söyleyebilirim. Ayrıca kendi çabalarımla geliştirdiğim bazı el becerilerim de vardır. Duvar örmek, sıva yapmak, alçı uygulamak, fayans döşemek gibi tadilat işlerini amatör bir keyifle bizzat yapmaktan büyük bir haz duyarım. Bu tür faaliyetler, bana üretmenin verdiği içsel tatmini, “yapabilmenin” verdiği manevi doyumunu hissettirir.

Gençlik yıllarımda bir dönem avcılığa ilgi duymuştum; doğayla iç içe, sessizlik içinde geçen o anlar, bana sabrı, gözlemi ve doğanın kendi yollarına saygı duymayı öğretti. Ancak ilerleyen yıllarda avcılıktan ziyade

doğayı korumayı, onunla uyum içinde üretken bir etkileşim kurmayı tercih ettim. Bugün geldiğim noktada, doğa ile baş başa kalabildiğim, emek ve üretimle anlam kazanan her uğraş benim için hem bir terapi biçimi hem de içsel dengeyi koruyan bir yaşam pratiği niteliğindedir.

[Soru] = 4. *Kendinizi nasıl bir eş, baba ve dede olarak görüyorsunuz?*

İnsanın kendisini değerlendirmesi doğası gereği subjektif bir süreçtir; bu nedenle bir eş ve baba olarak kendimi nasıl gördüğüm, ister istemez öznel bir bakış açısını içerir. Kanaatimce bu sorunun en objektif cevabı, hayatı birlikte paylaştığım eşim ve çocuklarım tarafından verilmelidir. Ancak kendi iç dünyamdan hareketle ifade etmem gerekirse, aile yaşamımda her zaman bireysel özgürlüğü, kişilik gelişimini ve dünsel bağımsızlığı önceleyen bir duruş benimsedim.

Eşim ve çocuklarımın, herhangi bir otoritenin ya da ideolojik yönelimin gölgesinde kimlik inşa etmelerini hiçbir zaman arzulamadım. Aksine, onların kendi potansiyellerini fark ederek özgün bireyler hâline gelmeleri, benim için bir ebeveynlik başarısının en somut göstergesi olmuştur. Kimi zaman disiplinli, kimi zaman ise sevecen bir denge kurmaya çalıştım. Mükemmel bir baba olduğumu iddia etmek bana düşmez; fakat iyi bir eş, sorumluluk sahibi bir baba ve güvenilir bir rehber olmaya içtenlikle gayret ettiğimi söyleyebilirim.

Ebeveynlik sürecinde benim için en önemli konu, çocuklarımın sadece “başarılı” değil, aynı zamanda “iyi” insan olmalarıydı. Onlara daima dürüstlüğü, emeğin ve merhametin, hayatın en kalıcı sermayesi olduğunu aşılamaaya çalıştım. Bu çabamın, aile ilişkilerimizin temel değer dokusunu oluşturduğuna inanıyorum.

Bugün artık iki küçük kız torunumun dedesiyim (gülüyor). Dede olmak, insanın hayat yolculuğunda ikinci bir anlam halkasını temsil ediyor. Torunlarımla geçirdiğim vakit, bana hem geçmişin hatıralarını hem de geleceğe dair umutları bir arada yaşatıyor. Onların büyümesine tanıklık etmek, dünyaya yeniden taze bir gözle bakma fırsatı sunuyor. Açık yüreklilikle söyleyebilirim ki, iyi bir dede olduğum konusunda mütevazı ama güçlü bir inanca sahibim. Onların hayatlarında kalıcı bir sevgi izi bırakabilmek, bu dönemdeki en büyük mutluluk kaynağım.

[Soru] = 5. *Eleştiriye açık mısınız? Yani meslektaşlarınız sizi eleştirirler miydi? Sizin bu eleştirilere tepkileriniz nasıl olurdu?*

Kişinin kendisini dışarıdan, nesnel bir gözle değerlendirebilmesi gerektiğine inanırım. Aksi takdirde insan, kendi inşa ettiği aynanın içinde

yansıyan idealize edilmiş bir benlik yanılışına kapılır. Benim anlayışına göre, insanın olgunlaşma süreci, hatalarını fark etme ve onları dönüştürebilme cesaretiyle mümkündür. Bu nedenle, eleştiriye kapalı bir insanın gelişimsel açıdan durağanlaşması kaçınılmazdır.

Bu çerçevede, eleştiriye kişisel bir saldırı değil, düşünsel bir ayna olarak görürüm. Eleştiriye açık bir yapım olduğumu rahatlıkla söyleyebilirim; ancak burada önemli bir ayırım vardır: eleştiriyle iftira, değerlendirmeye yargılama birbirine karıştırılmamalıdır. Eleştirinin benim için değerli olabilmesi, onun doğrudan, dürüst ve samimi bir zeminde ifade edilmesine bağlıdır. Yüzüme söylenmeyen, gıyabımda dile getirilen eleştirilerin ise hem etik hem de bilimsel açıdan geçerliliği yoktur.

Akademik çevrelerde, maalesef zaman zaman yapıcı eleştiriden ziyade, kişisel önyargıların gölgesinde şekillenen tepkilerle karşılaşabiliyor. Ben de kariyerim boyunca bu tür dolaylı eleştirilere maruz kaldım. Hatta kimi zaman, düşüncelerimin özgünlüğü nedeniyle “zındıklık” ya da “tekfir” gibi aşırı nitelermelere dahi muhatap olduğum oldu. Fakat bu durumlar beni hiçbir zaman sarsmadı; zira kim olduğumu, neye inandığımı ve hangi değerler üzerinde durduğumu iyi biliyorum.

Benim için eleştirinin değeri, niyetinde ve üslubundadır. Eğer bir eleştiri yapıcı bir niyetle, karşılıklı saygı temelinde dile getiriliyorsa, onu bir gelişim fırsatı olarak görürüm. Böyle geri bildirimler, hem düşünsel olgunluğun hem de karakter derinliğinin bir parçasıdır. Ancak hakaret, iftira ya da karalama biçiminde yöneltilen sözlerin karşısında sessiz kalmayı da erdem saymam; zira haksızlık karşısında susmak, çoğu zaman o haksızlığı onaylamak anlamına gelir. Sonuç olarak, eleştiriye kişisel bir tehdit değil, entelektüel bir beslenme aracı olarak gören bir anlayışa sahibim. Çünkü eleştirinin olmadığı yerde ne bireysel gelişim, ne de bilimsel ilerleme mümkündür.

[Soru] = 6. Yaşamınızda dönüm noktası olarak nitelendirebileceğiniz bir olay var mı? Varsa nedir?

Hayatımın yönünü belirleyen ve bugünkü benliğimin temelini atan en önemli dönüm noktalarından biri, ailemin ilçeden yeniden köyümüze geri dönmesiyle birlikte ilkokulun son yılını köyde tamamlamam ve ardından yatılı öğretmen okulunu kazanmam olmuştur. O dönem, kırsal bölgelerde yaşayan çocukların eğitim hayatına devam edebilmesi büyük ölçüde yatılı okulların sunduğu sınırlı fırsatlara bağlıydı. Bizim gibi köy çocukları için bu okullar, yalnızca bir eğitim kapısı değil, aynı zamanda kaderin yönünü değiştiren bir imkân anlamına geliyordu.

Bulduğumuz bölgede, özellikle çevre köylerdeki aileler ve öğretmenler, çocuklarının yatılı okul sınavlarını kazanabilmeleri için büyük bir gayret içindeydiler. Hatta bazı öğretmenler, ders saatleri dışında gönüllü olarak kurslar düzenleyip öğrencilerini sınavlara hazırlıyorlardı. Ne var ki, o zamana kadar bizim köyümüzden hiç kimse bu sınavı kazanamamıştı. Bu durum, köyümüzde hem bir üzüntü hem de bir motivasyon kaynağı oluşturmuştu.

Benim hikâyem de bu bağlamda şekillendi. İlkokul öğretmenim, derslerdeki dikkatimi, çalışkanlığımı ve öğrenmeye olan ilgimi fark etmiş olmalı ki, aileme dahi haber vermeden beni sınava kaydettirmiş. Sonuç açıklandığında, Isparta Gönen Yatılı Öğretmen Okulu'nu kazandığımı öğrendik. Bu haber, sadece ailem için değil, köyümüz için de büyük bir gurur kaynağı olmuştu.

O gün, aslında hayatımın yönü tamamen değişti. Eğer o sınavı kazanmamış olsaydım, büyük bir ihtimalle ailemin Yörük yaşam tarzını sürdürerek köyde tarım veya hayvancılıkla uğraşacak ya da ilçemiz Bucak'taki bir oto tamir atölyesinde çırak olarak çalışmaya başlayacaktım. Ancak öğretmenimin inancı ve o küçük yönlendirme, hayatımda yepyeni bir kapı araladı. Bu fırsat, bana yalnızca bir meslek değil, düşünme disiplini, üretme tutkusu ve insanı anlamaya yönelik bir vizyon kazandırdı. Hayatın dönüm noktaları bazen bir cümlede, bazen bir karar anında gizlidir. Benim için bu dönüm noktası, bir öğretmenin bir öğrencisine duyduğu inançla şekillenmiş bir kader anıdır. Bugün geldiğim noktada, o dönemde gösterilen bu inisiyatifin, hayat çizgimin en belirleyici dönüm noktasını oluşturduğunu açık bir farkındalıkla ifade edebilirim.

[Soru] = 7. *Akademisyen olmasaydınız başka ne iş yapmak isterdiniz?*

Akademisyenlikten önce dört yılı aşkın bir süre öğretmenlik yaptım ve bu meslek benim hayatımda kalıcı bir anlam ve tatmin duygusu yarattı. Öğretmenlik, yalnızca bir meslek değil, aynı zamanda insana dokunmanın, bir zihni aydınlatmanın ve bir kalbe yön vermenin en derin biçimlerinden biridir. Öğrencilerimle kurduğum o etkileşim, her zaman bana varoluşsal bir doyum ve insani bir değer hissi kazandırdı.

Aslında üniversite yıllarımda ya da meslek hayatımın ilk döneminde, akademisyen olma düşüncesi planlı bir hedef olarak zihnimde yer etmemişti. Akademik yaşamın bana sunduğu entelektüel olanakları fark etmem, büyük ölçüde akademisyen olan kardeşimin ve değerli hocalarımla yönlendirmeleri sayesinde gerçekleşti. Onların teşvikleri ve gü-

veni, beni akademik dünyanın düşünsel atmosferine adım atmaya motive etti. Bu geçiş, bir anlamda öğretmenlik mesleğinden bilimsel öğreticiliğe, yani sınıftan akademiye uzanan doğal bir süreklilikti.

Eğer akademik yaşamın kapısı bana hiç açılmamış olsaydı, hiç tereddüt etmeden öğretmenlik mesleğini sürdürürdüm. Çünkü öğretmenlik, insan yetiştirme sanatının en yalın ama en derin biçimidir. O meslek, benim karakterimle, değer anlayışımla ve insan merkezli duruşumla en çok örtüşen uğraş alanıydı.

Diğer taraftan, eğer ne öğretmenlik ne de akademisyenlik benim hayat yolum olmasaydı, büyük bir ihtimalle ailemin köy yaşamında sürdürdüğü tarım ve hayvancılık faaliyetlerine katılır veya ilçemiz Bucak'ta, o dönemin yaygın mesleklerinden biri olan oto sanayi alanında bir zanaatkâr olarak hayatımı idame ettirirdim. Ancak bugün geriye dönüp baktığımda, eğitimin —ister sınıf ortamında ister akademik düzlemde olsun— benim yaşam serüvenimin temel eksenini oluşturduğunu açıkça görebiliyorum. Dolayısıyla öğretmenlik, benim için yalnızca bir alternatif değil, aksine akademisyenliğin özünde var olan eğitme ve dönüştürme idealinin başlangıç noktasıdır.

[Soru] = 8. *Akademik yaşamınız boyunca unutamadığımız ve sizi etkileyen bir anınız/hatıranız varsa bizimle paylaşabilir misiniz?*

Hem öğretmenlik hem de akademisyenlik hayatım boyunca belleğimde derin izler bırakan çok sayıda anı biriktirdim. Ancak beni en çok etkileyen olaylardan biri, sanırım 2018 yılı civarında yaşadığım bir hadisedir. Rahmetli kardeşim ve aynı zamanda çok değerli meslektaşım, hadis alanında uzman olan Nuri Tuğlu Hoca, bir gün fakültedeki odamda beni ziyarete gelmişti. Samimi bir sohbetin ilerleyen anlarında, yüzündeki ciddiyetten konunun sıradan bir mesele olmadığını anlamıştım.

Kendisi bana, bir gün önce öğrencilerinden birkaçının odasına geldiğini ve oldukça rahatsız edici bir ifadeyle şöyle dediklerini anlattı: “Hocam, bazı hocalarımız bize, sakın Hüseyin Certel’le görüşmeyin, onun odasına bile gitmeyin; o kâfirdir, imanınızı bozar, dediler.”

İlk duyduğumda Nuri Hocanın bana şaka yaptığını sandım. Çünkü bu tür bir ithamın, özellikle ilahiyat eğitimi almış birinin ağzından çıkabileceğine ihtimal vermiyordum. Zira ilahiyatın özü, insana hüsnüzan, adalet ve ilmi ölçü kazandırmaktır. Gerçekten mümin bir insanın, bir başka mümini böyle bir dille suçlaması, benim inanç anlayışımla asla bağdaşmazdı. Ancak Nuri Hoca'nın yüzündeki mahzun ifade, bu olayın maalesef gerçek olduğunu gösteriyordu.

Açıkçası büyük bir üzüntü duydum ama aynı anda derin bir sükûnetle karşılık verdim. Kimin söylediğini sormadım, mesele üzerinde de ısrarla durmadım. Çünkü kendi düşüncelerimden, inanç çizgimden ve temsil ettiğim değerlere olan bağlılığımdan emindim. İnsan, eğer iç dünyasında tutarlıysa, dışarıdan gelen sarsıntılara karşı dayanıklıdır.

Benim öğrencilerime yıllar boyunca sürekli olarak verdiğim temel mesaj, aklını kiraya vermemek üzerine kuruluydu. Her zaman onlara şunu söyledim: “Kafalarınızı hiçbir yapıya, hiçbir lidere, hiçbir otoriteye teslim etmeyin. Düşünün, sorgulayın, okuyun, analiz edin. Gerçek İslam’ı anlamak için aklınızı, vicdanınızı ve kalbinizi birlikte kullanın.”

Bu duruşumun bazı çevrelerde rahatsızlık yaratması benim için şaşırtıcı olmadı. Çünkü eleştirel düşünceye vurgu yapan her söylem, dogmatik zihinler için bir tehdit olarak algılanır. Muhtemelen hakkımda çıkan bu tür haksız ithamların kaynağı da, dini düşünceyi akıl ve vicdan merkezli bir çerçevede ele alma konusundaki ısrarımdı. Ancak şunu samimiyetle ifade edebilirim ki, o gün yaşadığım bu olay beni üzmele birlikte, inanç çizgimde en ufak bir kırılmaya yol açmadı. Tam tersine, beni doğru bildiğim yolda daha kararlı kıldı. Çünkü bir insanın fikirlerinden dolayı dışlanması, çoğu zaman o fikirlerin ne kadar yerinde olduğunu gösteren en açık göstergedir. Bugün geriye dönüp baktığımda, o hadiseyi bir kırılma noktası değil, bir direniş testi olarak görüyorum. İnanmış olduğum değerlere sadık kalmanın bedelini ödemek gerekiyorsa, ben o bedeli ödemekten hiçbir zaman çekinmedim.

[Soru] = 9. *Bir akademisyen olarak din psikolojisi alanında çalışmamış olsaydınız başka hangi alanda akademik kariyer yapmak isterdiniz?*

Eğer din psikolojisi alanında çalışmamış olsaydım, büyük bir ihtimalle akademik yönelimimi fıkıh, yani İslam hukuku alanında şekillendirirdim. Zira öğrencilik yıllarımda zihinsel ilgim, metin çözümleme ve kavramsal sistematik üzerine kurulu disiplinlere daha yakındı. Fıkıh, bana göre hem aklın hem de vicdanın birlikte çalıştığı, düşünsel tutarlılığın en yüksek düzeyde arandığı bir alandır. Dolayısıyla akademik kariyerimin ilk dönemlerinde bu alanda çalışmak içimde güçlü bir istek olarak vardı. Ancak o yıllarda danışman hocam olan Prof. Dr. Kerim Yavuz, yönlendirmesiyle beni din psikolojisi alanına yöneltti. Hocamın bu konuda gösterdiği ısrar, aslında benim fark etmediğim bir potansiyelimi görmesinden kaynaklanıyordu. Ben, dinin bireyin iç dünyasındaki karşılığını anlamaya, inancın duygu, davranış ve anlam boyutlarını çözümlemeye yatkın bir yapıya sahiptim. Kerim Hoca bunu benden önce fark etti diyebilirim. Bu yönlendirme, o gün için farklı bir yöne savrulmak

gibi görünse de, zamanla benim düşünsel kimliğimin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadı.

Din psikolojisi alanına yönelmek, bana sadece bilimsel değil, insani ve manevi derinlik de kazandırdı. İnsan davranışlarını, inancın duygusal ve bilişsel yansımalarını, maneviyatın bireysel tecrübelerdeki iz düşümünü anlamak, fıkıh alanında ulaşamayacağım bir içgörü sundu. Ancak bunu söylerken şunu da açık yüreklilikle ifade etmeliyim ki, fıkıh alanında yapmayı düşündüğüm bazı çalışmaların gerçekleşmemiş olması içimde hâlâ bir ukde olarak kalmıştır.

Fıkıh alanında olsaydım, muhtemelen kalıpları zorlayan, insan merkezli, vicdan temelli bir yaklaşım geliştirdim. Hukukun ruhunu, kurallın ötesinde insanın psikolojik gerçekliğiyle buluşturmaya çalışan bir çizim olurdu. Bu anlamda, din psikolojisinde edindiğim birikim, aslında o “insan merkezli fıkıh” anlayışının düşünsel izdüşümü gibidir.

Sonuçta bugün geriye dönüp baktığımda, hocamın o yönlendirmesinin bir nasip olduğunu düşünüyorum. Din psikolojisi bana hem ilmi bir zemin hem de varoluşsal bir anlam kazandırdı. Fıkıh yapamadım ama insanın iç dünyasını, imanının derin katmanlarını, dini yaşantısının psikolojik boyutlarını anlamaya yöneldim. Belki de bu, fıkıhın özüne ulaşmanın bir başka yoluydu.

[Soru] = 10. *Akademik kariyer planlamamızda neden din psikolojisi alanını seçtiniz? Genel ve özel sebepleri var mı? Varsa nelerdir?*

Din psikolojisi alanına yönelişim, tamamen planlı bir tercih olmaktan ziyade, akademik hayatımın başlarında hocam Prof. Dr. Kerim Yavuz’un ısrarlı yönlendirmesi sonucunda şekillendi. O dönemde benim temel ilgim daha çok İslam hukuku ve ahlak felsefesi gibi alanlara yönelmişti; çünkü bu sahalar bana düşünsel bir disiplin ve metin merkezli bir derinlik sunuyordu. Ancak Kerim Hoca, benim insanı anlama konusundaki merakımı, davranışların ardındaki anlamı kavrama çabamı fark etmiş olmalı ki, “Senin yerin din psikolojisidir” diyerek beni bu alana yönlendirdi.

Başlangıçta bu yönlendirmeyi içselleştirmekte zorlandım. Din psikolojisi o dönemde Türkiye’de henüz çok genç, kurumsal temelleri tam oturmamış bir alandı. Fakat kısa süre içinde bu disiplinin insanı merkeze alan doğası beni içine çekti. Zira din psikolojisi, dinin sadece inanç ve ritüel yönüyle değil, aynı zamanda insanın varoluşsal kaygılarını, umutlarını, korkularını, anlam arayışını da merkeze alır. Bu, benim karakterimle ve düşünme biçimimle örtüşen bir yönelimdi.

Zamanla fark ettim ki, din psikolojisi, insanın hem manevi hem de psikolojik varlığını bütüncül bir şekilde anlama gayreti taşıyan nadir disiplinlerden biridir. Bu alan, bir yandan bilimsel düşünceyi ve metodolojik titizliği gerektirirken, diğer yandan insana derin bir empatiyle yaklaşmayı da zorunlu kılar. Bu ikili yapı, beni hem zihinsel hem de duygusal anlamda besledi. Ancak açık yüreklilikle ifade etmeliyim ki, kariyerimin ilk yıllarında beni yönlendirecek, potansiyelimi ortaya çıkaracak bir akademik mentor eksikliği yaşadım. O yıllarda din psikolojisi alanında yeterince yetişmiş akademisyen azdı ve bu durum bireysel çabayı zorunlu kılıyordu. Dolayısıyla birçok aşamayı kendi kendime keşfederek, deneme-yanılma yoluyla ilerledim. Eğer o dönemde bana sistemli bir şekilde rehberlik eden, özellikle araştırma metodolojisi ve ampirik tasarımlar konusunda beni destekleyen bir akademik danışmanım olsaydı, muhtemelen hem teorik hem de ampirik üretim açısından daha güçlü bir akademik birikim ortaya koyabilirdim.

Yine de bugün geriye dönüp baktığımda, bu alanla kurduğum ilişkinin bir kader yönü olduğunu hissediyorum. Çünkü din psikolojisi, sadece bir uzmanlık alanı değil, aynı zamanda insanı anlamaya yönelik bir hayat felsefesi hâline geldi benim için. Zaman içinde alanla özdeşleştim, onu benimsedim, hatta çoğu zaman onunla düşündüm ve onunla yaşadım. Bu yüzden başlangıçta bir yönlendirme olarak başlayan süreç, zamanla bir aidiyete, bir entelektüel adanmışlığa dönüştü diyebilirim.

[Soru] = 11. *Din psikolojisi alanındaki akademik çalışmalarınıza nasıl başladınız? Yani akademik kariyerinizi hangi aşamalardan geçerek sonuçlandı? Lisans ve lisansüstü (master ve doktora) eğitiminizi nerelerde ve nasıl yaptınız?*

Din psikolojisi alanındaki akademik yolculuğum, aslında oldukça uzun, zahmetli ama bir o kadar da öğretici bir süreç oldu. 1976-1977 eğitim-öğretim yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'ne kaydoldum ve 1981 yılında mezun oldum. O dönemde bu fakülteden alınan lisans diploması, bugünkü sistemdeki yüksek lisansa denk sayılıyordu; dolayısıyla ayrıca bir yüksek lisans eğitimi yapmadım. Ancak şunu açıkça ifade etmeliyim ki, o yıllarda aldığımız formasyon, hem ilmi hem de fikri açıdan oldukça derin ve nitelikliydi.

Mezuniyetimin ardından, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenlik yapmaya başladım. Öğretmenlik yıllarım, hem insan ilişkilerini hem de öğrencilerin ruhsal dünyasını anlamam bakımından bana çok şey kazandırdı. Bu dönemdeki deneyimlerim, aslında ileride yöneldiğim din psikolojisi alanının ilk zeminini hazırlamış oldu.

1986-1987 akademik yılında yeniden üniversiteye döndüm ve Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, rahmetli Prof. Dr. Kerim Yavuz danışmanlığında doktora çalışmalarına başladım. Tez konum, “Ebû Tâlib el-Mekki'de Tasavvufî Yaşayış” idi. Bu çalışma, din psikolojisinin tasavvufî yaşantılarla kesiştiği bir alanı konu alıyordu ve aslında o dönem için özgün bir bakış açısı taşıyordu. Ancak doktora sürecim, beklediğimden çok daha zorlu geçti. Hocamın başka bir üniversiteye atanması, ardından benim danışman değişikliği talebimin kabul edilmemesi, uzun süreli bir belirsizlik yarattı. Bu süreç, hem akademik olarak hem de ruhsal olarak beni oldukça yıprattı. Tezimi tamamlamak neredeyse bir mücadeleye dönüştü. Hatta zaman zaman, bu zorluklar nedeniyle akademik hayata devam edip etmeme konusunda ciddi sorgulamalara bile girdim.

Tüm bu engellere rağmen, 1993 yılında tezimi tamamladım ve doktor unvanını aldım. Bu, hayatımda büyük bir dönüm noktasıydı; çünkü her türlü zorluğa rağmen pes etmemiştim. 1994 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı'na Yardımcı Doçent olarak atandım. Bu atama, Türkiye'de din psikolojisi alanında kurumsal yapılanmanın yeni yeni oluşmaya başladığı bir döneme denk geliyordu.

1998'de Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçiş yaptım ve burada hem akademik hem de kurumsal açıdan daha verimli bir dönem yaşadım. 2005'te Doçent, 2010'da ise Profesör unvanlarını aldım. Bu süreçte hem bireysel hem de kurumsal düzeyde pek çok öğrenci yetiştirme, alanın gelişimine katkı sunma fırsatım oldu.

Kariyerime dönüp baktığımda, akademik yolculuğumun ilk dönemlerinin, özellikle danışmanlık sürecinde yaşadığım zorlukların bana sabrı, direnci ve azmi öğrettiğini söyleyebilirim. Belki de o zorluklar olmasaydı, bugün öğrencilerime akademik dayanıklılık konusunda aktarabileceğim bu kadar derin bir yaşam tecrübem olmazdı. Kısacası, benim akademik serüvenim kolay bir yürüyüş değil, sabırla örülmüş bir direniş hikâyesidir. Din psikolojisine yönelmem bir tercih değil, bir kader çizgisiydi; ancak bu kaderin içinde emek, mücadele ve inançla yoğrulmuş bir irade vardı.

[Soru] = 12. *Siz'in din psikolojisi alanında yetiştirdiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarınız kimlerdir? Yani kimler ve hangi sebeple akademik yaşamınızda yer aldılar ve çalışmalarınıza yön verdiler?*

Akademik hayatımda üzerimde en fazla emeği olan isim hiç kuşkusuz Prof. Dr. Kerim Yavuz'dur. Kendisi hem danışmanım hem de mesleki yönelişimde belirleyici bir figür oldu. Doktora çalışmalarımın ilk dönemlerinde, bana metodolojik düşünme biçimini kazandırmaya, disiplinli çalışma alışkanlığı kazandırmaya gayret etti. O yıllarda din psikolojisi Türkiye'de henüz kurumsal anlamda oturmuş bir alan değildi. Dolayısıyla alanla ilgili kaynaklar sınırlıydı, akademik çevre dar, iletişim olanakları ise bugünküyle kıyaslanamayacak ölçüde kısıtlıydı. Böyle bir dönemde, Kerim Hoca'nın rehberliği benim için yön bulmamı sağlayan temel dayanaklardan biri oldu. Ancak zaman içerisinde hocamla aramızda bazı düşünsel ve idari farklılıklar ortaya çıktı. Kendisi daha klasik bir çizgide dururken, ben din psikolojisi alanında özellikle tasavvuf, bireysel dini tecrübe ve maneviyat psikolojisi gibi konulara yönelmek istiyordum. Bu farklılık, ilişkimizin ilerleyen dönemlerinde bir tür mesafeye dönüştü. Hocamın başka bir üniversiteye atanmasıyla birlikte, fiilen danışmansız bir döneme girdim. Bu durum benim için oldukça zorlayıcı bir süreçti; çünkü akademik gelişim açısından yalnız kalmıştım.

O dönemde, bugünkü gibi çevrimiçi dergilere, dijital veri tabanlarına ya da kolay erişilebilir uluslararası kaynaklara sahip değildik. Üniversiteler arası iletişim hem teknik hem de lojistik olarak oldukça zordu. İstanbul, İzmir veya Bursa'daki hocalarla mektuplaşmak bile haftalar sürerdi. Dolayısıyla birçok konuda tamamen kendi kendine öğrenme yöntemiyle ilerledim. Bu süreç, bir bakıma zorunluluktan doğan bir entelektüel otodidaktizm dönemi oldu benim için.

Kerim Hoca, öğrencilerinin başka hocalarla temasa geçmesini de pek uygun görmezdi. Hatta bir defasında Batı'daki bazı üniversitelerde çalışan din psikolojisi araştırmacılarıyla yazışmak istediğimi söylediğimde, bu fikrime pek sıcak bakmadığını fark ettim. O dönemde akademik otoriteye bağlılık oldukça güçlüydü; dolayısıyla bu tür yönelimler yanlış anlaşılabilirdi.

Bugün geriye dönüp baktığımda, o dönemde yaşadığım bu yalnız akademik yürüyüşün beni hem sabır hem de sebat açısından olgunlaştırdığını görüyorum. Bir mentörden yoksun çalışmak zordu ama aynı zamanda bana bağımsız düşünme cesareti kazandırdı. Bu nedenle kendi öğrencilerime her zaman şunu öğütledim: "Türkiye'nin neresinde olursa olsun, alanınızla ilgili çalışan her hocayla temas kurun, farklı düşüncelerden beslenin, akademik yalnızlık sizi içine çekmesin." Bu ilke, aslında kendi tecrübemin bir yansımasıdır. Çünkü biliyorum ki, akademik gelişim bir zincirdir; her halka bir diğerine bağlanmadan güçlenemez. Dolayısıyla, üzerimde emeği olan hocalar az sayıda olsa da, bana

kazandırdıkları şeyler sadece bilgi değil, direnç, özgüven ve entelektüel bağımsızlıktır.

[Soru] = 13. *Akademik çalışmalarınıza bakıldığında ağırlıklı olarak hangi alt alanlarda araştırmalarınızı yürüttünüz? Akademik kariyeriniz süresince din psikolojisi alanındaki bilimsel çalışma konularınızı nasıl belirlediniz? Veya hangi konular üzerinde çalışacağımıza nasıl karar verdiniz?*

Akademik çalışmalarımın temel yönelimleri, büyük ölçüde toplumun dinî yaşantısını gözleme, bu yaşantının ardındaki psikolojik dinamikleri anlama ve bunları akademik bir çerçeveye oturtma çabamla şekillendi. Doktora çalışmam —Ebû Tâlib el-Mekki’de Tasavvufî Yaşayış— her ne kadar tarihsel ve teorik bir içerik taşısa da, aslında o çalışmada bile bireyin dini tecrübesinin psikolojik boyutunu anlamaya yönelik bir eğilim vardı. Bu eğilim, sonraki yıllarda da akademik yönelimlerimin omurgasını oluşturdu.

Din psikolojisi alanında çalışma konularımı belirlerken hiçbir zaman sadece literatürün eksik kaldığı noktaları değil, aynı zamanda insanın yaşadığı gerçek sorunları esas aldım. Toplumun içinde, halkın inanç pratiklerini, ibadet alışkanlıklarını, dua biçimlerini, dine dönüş süreçlerini, günah ve tövbe psikolojisini, maneviyatın insan davranışına yansımalarını dikkatle gözlemler, bu gözlemleri daha sonra bilimsel araştırma konularına dönüştürdüm. Bu anlamda sahadan, yani yaşanmış dinden beslenirdim.

Akademik hayatım boyunca üzerinde yoğunlaştığım alt alanlar arasında özellikle ibadet psikolojisi, tasavvuf psikolojisi, dine dönüş olgusu, dinî danışmanlık ve dinî iletişim başlıca yer tutmuştur. İbadet psikolojisi üzerinde çalışırken, bireyin ibadet sürecinde yaşadığı duygu değişimlerini, motivasyon kaynaklarını ve bu süreçte oluşan içsel dinginliği anlamaya odaklandım. Tasavvuf psikolojisi konularında ise manevî olgunlaşma, nefis terbiyesi ve aşk-temelli dinî deneyimin psikolojik karşılıklarını araştırdım.

Dine dönüş olgusu ise özellikle beni derinden etkileyen bir konuydu. “Suçlularda Dine Dönüş” adlı çalışmam bu bağlamda hem ampirik hem de teorik açıdan özel bir yer tutmuştur. Dinî danışmanlık ve rehberlik üzerine çalışmalarım ise alanın Türkiye’de kurumsallaşmaya başladığı dönemde yürüttüğüm, uygulama boyutu yüksek araştırmalardı.

Çalışma konularımı seçerken dikkat ettiğim bir diğer husus, hem toplumsal hem bireysel düzeyde anlam üreten konular olmasıydı. Aka-

demik bir araştırma sadece kavramsal bir tatmin sağlamamalı, aynı zamanda insana, topluma ve eğitime dokunmalıdır. Bu nedenle, din psikolojisini her zaman “insanı anlamanın bir yolu” olarak gördüm.

Zaman zaman yurt dışındaki gelişmeleri de takip ettim. Özellikle Batı’daki “spirituality studies” (maneviyat çalışmaları) ve “religious coping” (dini başa çıkma) literatürü, Türkiye’deki dinî pratikleri yeniden düşünmeme katkı sağladı. Fakat hiçbir zaman Batı’dan alınanı doğrudan aktarmadım; her zaman yerel kültürel bağlam içinde yeniden yorumlamaya özen gösterdim.

Akademik kariyerim boyunca benim için en önemli ilke şuydu: “Din psikolojisi, laboratuvarında değil, insanın kalbinde başlar.” Yani benim akademik yolculuğumda konu seçiminin belirleyicisi daima insanın kendi iç dünyası, yaşadığı varoluşsal deneyim ve toplumla kurduğu manevî ilişkiler oldu.

[Soru] = 14. *Bilimsel kitap, makale, bildiri gibi akademik ürünlerinizden en çok beğendiğiniz ve başyapıtım diyebileceğiniz bir eser/ çalışma var mı? Varsa hangisidir?*

Açıkçası, akademik üretimlerim arasında “şu çalışmam başyapıtımdır” diyebileceğim bir eser seçmek bana doğru gelmiyor. Çünkü her bir çalışmam, kendi döneminin şartları, imkânları ve zihinsel yoğunluğu içinde belli bir emek, birikim ve içsel gayretin ürünüydü. Dolayısıyla her eserimi, içinde üretildiği bağlam ve dönemin koşulları içerisinde anlamlı bulurum.

Ben hiçbir zaman yalnızca sonuç odaklı bir akademisyen olmadım; sürecin kendisini, o süreçte yaşanan entelektüel olgunlaşmayı ve düşünsel emeği çok önemsedim. Bu yüzden her makalemi, kitabımı ya da bildiri çalışmamı bir bütünün parçası olarak görürüm. Her biri, zihinsel gelişimimin, inanç dünyamın ve akademik serüvenimin farklı bir safhasını temsil eder.

Yine de şunu ifade edebilirim ki, “Ebû Tâlib el-Mekkî’de Tasavvufî Yaşayış” başlıklı doktora tezim, benim akademik kimliğimin şekillenmesinde çok özel bir yere sahiptir. Çünkü bu eser, hem din psikolojisiyle tasavvuf arasındaki ilişkiyi kurmamı sağladı hem de ilerideki teorik eğilimlerimin yönünü belirledi. Yani bir anlamda bu çalışma, benim akademik düşünce sistematüğimin “temel taşı” oldu.

Benzer şekilde, “Kur’an’da İnsan” adlı doçentlik çalışmam da benim için önemlidir; çünkü bu çalışmada insanı sadece biyolojik veya sosyal

bir varlık olarak değil, varoluşsal ve manevi bir bütünlük içinde ele aldım. Bu kitap, aslında din psikolojisinin özünü oluşturan “anlam arayışı” temasına dayanan bir bakış açısının ürünüydü. Bununla birlikte, “Suçlularda Dine Dönüş” adlı profesörlük takdim çalışmam da ayrı bir değere sahiptir. Bu araştırmada ilk kez ampirik yöntemi ciddi biçimde uygulama fırsatı buldum ve bireylerin dine yönelme süreçlerini sahadan verilerle analiz ettim. Bu çalışma, sadece teorik değil, aynı zamanda pratik bir toplumsal fayda üretmesi bakımından benim için anlamlıdır.

Benim için “başyapıt” kavramı bir tek esere değil, tüm bu üretim sürecinin toplamına aittir. Her biri, farklı bir düşünsel evreyi temsil eder. Bu yüzden bütün çalışmalarımın ortak noktasını şöyle özetleyebilirim: Hepsi, insanı anlamaya, inancı çözümlenmeye ve dinî yaşantının psikolojik derinliklerine ışık tutmaya yönelmiş samimi çabalarıdır.

[Soru] = 15. *Şu anda geriye dönüp baktığımızda akademiada akademisyen olarak öğretim üyeliği yapan kaç master ve/veya doktora öğrenciniz vardır? Lisansüstü yetiştirdiğiniz öğrenci sayısında hedeflediğiniz sayıya ulaşabildiniz mi? Bu bağlamda “hocaların hocası” olmak nasıl bir duygudur?*

Akademik hayatım boyunca hiçbir zaman “hocaların hocası” olmayı bir unvan ya da övünç vesilesi olarak görmedim. Benim için akademisyenlik hiçbir zaman bir makam değil, bir emanet idi. Dolayısıyla yetiştirdiğim öğrencilerin sayısından çok, onların nasıl insanlar oldukları, nasıl düşündükleri ve bilimle, ahlakla, inançla nasıl bir ilişki kurdukları her zaman önceliğim oldu.

Lisansüstü öğrenci kabul ederken de sayısal hedefler belirlemedim; çünkü bana göre ilim nicelikle değil, nitelikle anlam kazanır. Özellikle doktora düzeyinde öğrenci alırken son derece seçici davrandım. Zira doktora, sadece bir akademik yeterlilik değil, aynı zamanda bir insanın düşünsel olgunluğa eriştiği, karakterinin bilimsel ahlakla yoğrulduğu bir süreçtir. Bu nedenle bir öğrencinin bilgi birikiminden önce, karakter yapısına, entelektüel dürüstlüğüne ve insanî duruşuna bakarım.

Her zaman iki temel ölçütüm oldu: Birincisi, öğrencimin vatanına, milletine ve insanlığa karşı sorumluluk bilinci taşıyan, fikrî bağımsızlığını koruyan bir birey olması. İkincisi ise, bilimsel düşüncüyü rehber edinmiş, önyargılardan ve ideolojik sapmalardan uzak, özgün düşünebilen bir akademik kimlik geliştirebilmesidir.

Benim için “hocalık” sadece bilgi aktarmak değildir. Hocalık, öğrencinin ruhuna dokunmak, onun zihninde bir soru kıvılcımı yakabilmek, onu hem düşünsel hem ahlaki anlamda olgunlaştırabilmektir. Bu yüzden doktora öğrencilerimin bir kısmının bugün üniversitelerde öğretim

üyesi olarak görev yapıyor olmaları benim için bir gururdan ziyade, bir vefa halkasının tamamlanması anlamına gelir.

Bugüne kadar beş doktora öğrencime doğrudan akademik danışmanlık yaptım. Yüksek lisans tezlerinin sayısını doğrusu tam olarak hatırlamıyorum, çünkü o süreçte onlarca öğrencimle farklı düzeylerde akademik temasım oldu. Ancak şunu açık yüreklilikle söyleyebilirim: yetiştirdiğim her bir öğrencimle bugün hâlâ gurur duyuyorum.

“Hocaların hocası” ifadesine gelince... Ben bu tanımı, sayısal bir birikim değil, ahlaki ve akademik miras aktarımı olarak anlıyorum. Eğer öğrencilerim bir gün kendi öğrencilerine karşı adil, dürüst, vicdanlı ve üretken bir hoca olabiliyorlarsa, işte o zaman ben gerçek anlamda “hocaların hocası” olabilmişim demektir. Benim için mesele, yetiştirdiğim kişi sayısı değil; yetişenlerin hayata, bilime ve insanlığa kattıkları değerlerdir. Bu anlamda arkama dönüp baktığımda, sadece akademik bir birikim değil, aynı zamanda insani bir iz bırakabildiğimi görmek benim için en büyük mutluluktur.

[Soru] = 16. *Sayın hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarına uzun yıllar emek veren akademisyen bir din psikoloğu olarak yanlış anlaşıldığımızı düşündüğünüz bir konu oldu mu? Nasıl ve Niçin?*

Aslında hayatım ve akademik serüvenim boyunca düşüncelerimin yanlış anlaşıldığını çok sık yaşamadım. Çünkü her zaman fikirlerimi açık, doğrudan ve muğlaklığa yer bırakmayacak bir şekilde ifade etmeye özen gösterdim. Akademik dünyada duruşum hep nettir; ne düşündüğümü, neye inandığımı, hangi değerlere dayandığımı gizleme ihtiyacı duymadım. Bununla birlikte, yanlış anlaşılmanın tamamen imkânsız olduğu bir akademik ortamda yaşamadığımız da bir gerçektir.

Özellikle doktora yıllarımda, aynı fakültede görev yapan iki güçlü akademik figür arasında uzun süreli ve derin bir rekabet yaşandı. Bu iki hocam da benim hem lisans hem doktora dönemimde hocalığımı yapmış, ilmi birikimlerinden istifade ettiğim, saygı duyduğum kişilerdi. Ancak aralarındaki fikirsel ve idari gerilim zamanla açık bir güç mücadelesine dönüştü. Benim mizacım itibarıyla bu tür çatışmalarda taraf tutmam mümkün değildi; çünkü karakterim ne bir hizipleşmeye ne de kişisel çıkar hesaplarına elverir. Her iki hocama da aynı mesafede durmayı, akademik nezaket çerçevesinde ilişkilerimi sürdürmeyi tercih ettim.

Ne var ki bu tarafsız duruşum her iki kesim tarafından da yanlış yorumlandı. Bir taraf beni diğerine, diğeri de ona yakın olmakla itham etti. Bu, benim için üzücü ama öğretici bir tecrübeydi. Çünkü bu olay bana

akademik camialarda fikirlerin çoğu zaman kişiselleştirildiğini, bilimin insan karakterinden bağımsız yürümekte zorlandığını gösterdi. O dönemlerde fakülte içi atmosferin bu kadar gerginleşmesi, doğal olarak benim çalışma motivasyonumu da etkiledi. Ancak bu süreç bana önemli bir farkındalık kazandı: Gerçek akademik özgürlük, yalnızca düşünce üretmekle değil, aynı zamanda kişisel bağımsızlığını koruyabilmekle mümkündür. O günlerde yaşadığım yanlış anlaşılımlar, bana “tarafsızlık” ilkesinin bedelini de öğretti. Fakat bugün dönüp baktığımda, o dönemin bütün yıpratıcı yanlarına rağmen, doğru bir duruş sergilemiş olmanın huzurunu taşıyorum. Çünkü ben hiçbir zaman bir grubun, bir hocanın ya da bir ideolojik çizginin değil, yalnızca ilmin ve vicdanın tarafı oldum.

[Soru] = 17. *Türk din psikolojisi çalışmalarında son birkaç yıl içinde okuduğunuz, takdir ettiğiniz, takibe değer bulduğunuz kişiler, kitaplar ve konular var mı? Varsa nelerdir?*

Son yıllarda din psikolojisi alanında ülkemizdeki akademik üretkenliği büyük bir memnuniyetle izliyorum. Elbette artık yoğun idari ve akademik sorumlulukların sebebiyle, eskisi kadar sistematik biçimde yeni kitaplar ve makaleler tarayamasam da, doçentlik jürilerinde yer almak bu açığı büyük ölçüde kapatıyor. Sadece geçtiğimiz yıl içerisinde sekiz ayrı doçentlik jürisinde görev aldım; bunlardan beşini, 2024 bahar döneminde yapılan yönetmelik değişikliği nedeniyle çok kısa bir zaman dilimi içinde değerlendirmek durumunda kaldım. Bu süreç, alanımızda yapılan güncel çalışmaları yakından takip etme fırsatı sundu.

İncelediğim dosyaların büyük bir kısmında, genç akademisyenlerin hem metodolojik titizliği hem de teorik derinliği beni gerçekten etkiledi. Özellikle yeni kuşak araştırmacı din psikologlarının kullandıkları ölçme araçları, karma yöntem tasarımlarına yönelmeleri, kültürel bağlamı merkeze alan yaklaşımlar geliştirmeleri ve dinî yaşantıyı psikolojik iyi oluş, toplumsal cinsiyet, travma, suç ve manevî başa çıkma gibi temalarla ilişkilendirerek incelemeleri dikkat çekici bir bilimsel olgunluğa işaret ediyor.

Açıkçası, genç meslektaşlarımın disiplinimize getirdikleri yenilikçi bakış açısı beni hem gururlandırıyor hem de geleceğe dair umutlandırıyor. Onlarda, benim kuşağımın uzun yıllar emek vererek kurumsallaştırdığı bir alanda artık uluslararası düzeyde rekabet edebilecek bir özgüven görüyorum.

İsim vermeyi özellikle tercih etmiyorum, zira akademik gelişim bir ekip işidir; ancak bugün artık profesör unvanıyla çalışan, uluslararası literatüre açılma gayreti taşıyan, etik duyarlılığı ve araştırma disipliniyle öne çıkan çok değerli genç akademisyenlerimizin bulunduğunu özellikle vurgulamak isterim.

Benim için sevindirici olan şu: Türk din psikolojisi artık yalnızca bir “öğretim alanı” değil, aynı zamanda bilimsel üretimin sürekliliğini sağlayan bir araştırma alanı hâline gelmiştir. Bu yeni kuşağın, hem metodolojik yetkinlik hem de özgünlük açısından Türk din psikolojisinin geleceğini çok daha güçlü bir zemine taşıyacağına yürekten inanıyorum.

[Soru] = 18. *Benim bir düşüncem var hocam. Emekliliğe yakın olan veya emekli olan din psikoloğu hocalarımızın o döneme kadar yayınladığı makalelerini yeniden elden geçirerek iki kapak arasında çeşitli başlıklarla kitap formatında yayınlamalarının akademik bir ödev/görev olduğu kanısındayım. Bu türden çalışmaların, o akademisyen için bir anlamda akademik ürün koleksiyonu değeri taşıyabileceği de söylenebilir. Bu konuda neler söylemek istersiniz?*

Bu düşüncenize gönülden katılıyorum. Gerçekten de bir akademisyenin, uzun yıllara yayılan bilimsel emeğini, farklı dönemlerde kaleme aldığı makale, bildiri ve araştırmalarını yeniden ele alarak tematik başlıklar altında bir bütünlük içinde sunması, hem kişisel hem de kurumsal anlamda çok değerli bir girişim olur. Çünkü böyle bir çalışma, sadece bireysel akademik birikimin arşivlenmesi değil, aynı zamanda o akademisyenin düşünsel evrimini ve bilimsel olgunlaşma çizgisini ortaya koyan bir tür entelektüel otobiyografi niteliği taşır.

Bununla birlikte, böyle bir kitap seti, yalnızca kişisel bir hatıra veya kariyer özeti değildir; aynı zamanda alan belleğinin korunması açısından da önemlidir. Türk din psikolojisi henüz çok uzun bir tarihsel geçmişe sahip değil; bu nedenle, kuşaklar arası aktarımı sağlayacak her tür arşivsel ve dokümantatif çalışma, disiplinin kolektif hafızasını güçlendirecektir. Bu türden derlemeler, hem alanın gelişim seyrini anlamak isteyen genç araştırmacılara rehberlik eder hem de akademik mirasın sürekliliğini sağlar. Ancak bu tür bir çalışmanın samimi, özenli ve bilimsel etik ilkelerine bağlı bir şekilde yürütülmesi gerekir. Akademisyen, geçmişteki çalışmalarını sadece bir araya getirmekle kalmamalı, aynı zamanda yeniden gözden geçirmeli, o dönemki düşünsel bağlamla bugünkü bilimsel yaklaşımlar arasındaki farkları da kısaca değerlendirmelidir. Böylece kitap yalnızca bir “koleksiyon” değil, aynı zamanda eleştirel bir yeniden okuma ve entelektüel muhasebe niteliği kazanır.

Benim kanaatimce, bu tür derlemeler akademik bir zorunluluktan çok bir vicdanî sorumluluk olarak görülmelidir. Zira bir bilim insanı, arkasında yalnızca yayımlanmış makaleler değil, aynı zamanda düşünsel bir yolculuk, bir duruş ve bir iz bırakmalıdır. Bu bakımdan, her akademisyenin kendi bilimsel mirasını düzenli, anlaşılır ve erişilebilir biçimde ardıllarına bırakması, hem alana hem de gelecek kuşaklara yapılabilecek en anlamlı katkılardan biridir.

[Soru] = 19. *Sayın hocam, ne zaman emekli oldunuz? Akademiada asistanlığınızdan emekliliğinize kadar toplam kaç yıl çalıştınız?*

14 Eylül 2024 tarihi itibarıyla yaş haddim sebebiyle akademik görevimden resmen emekli oldum. Kamuda toplamda 42 yıl 7 ay süren meslek hayatımın ilk 4 yıl 3 ayı Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak öğretmenlik görevinde geçti; kalan 37 yıl 4 aylık bölümünü ise üniversitelerde, akademik hayatın içinde sürdürdüm. Bu sürenin 26 yıl 2 ayı Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde geçti ve bu kurum, akademik kimliğimin en olgun dönemine ev sahipliği yaptı.

Bu uzun süreç boyunca hem bireysel hem kurumsal anlamda pek çok farklı evre yaşadım. Asistanlık döneminin heyecanı, ilk derslere çıkmanın sorumluluğu, doçentlik ve profesörlük unvanlarının beraberinde getirdiği yükümlülükler, öğrencilerle kurulan bağlar, idari görevlerin getirdiği stres ve aynı zamanda üretmenin verdiği manevi tatmin... Bunların hepsi bir bütün olarak hayatımın anlamlı parçaları oldu.

Geriye dönüp baktığımda, bu 42 yılı yalnızca bir meslek icrası olarak değil, bir hizmet ve adanmışlık süreci olarak görüyorum. Zorluklar, zaman zaman yorgunluklar elbette oldu; fakat hiçbir anında “keşke bu yolu seçmeseydim” demedim. Akademi benim için sadece bir iş yeri değil, hayatımın merkezine yerleşmiş bir ilmi meşgaleydi.

Bugün artık emekli bir akademisyen olarak geriye baktığımda, arımda anlamlı bir birikim, yetişmiş öğrenciler, kalıcı eserler ve disipline katkı sağlayan bir iz bırakmış olmanın huzurunu yaşıyorum. Kısacası, emekliliğim bir vedadan ziyade, emeğin olgunluk çağına erişmiş bir devamı gibi geliyor bana.

[Soru] = 20. *Değerli hocam, 37 yıllık akademik çalışma yaşamınızda evdeki hesabı çarşıya uydurabildiniz mi? Yani kurumsal anlamda üniversite çatısı altında akademik çalışma yaşamınız boyunca akademik çalışma planlarınız kapsamındaki tüm projelerinizi gerçekleştirebildiniz mi? Bu bağlamda yaptıklarınız veya yapamadıklarınız hakkında neler söylemek istersiniz?*

Doğrusu, akademik hayat bir plan dâhilinde başlasa da, her zaman o planın birebir gerçekleşmesi mümkün olmuyor. İnsan gençliğinde zihninde birçok ideal, birçok hedef taşıyor; fakat zaman, koşullar, kurumsal yapılar ve bazen de insan ilişkileri bu planları değiştiriyor ya da şekillendiriyor. Benim için de bu durum farklı olmadı. Özellikle doktora sürecimde yaşadığım rehberlik eksikliği hem akademik motivasyonumu hem de üretim ivmemi bir süre zayıflattı. Daha sonra, üniversitelerde öğrenci sayısının hızla artmasıyla birlikte ders yükü ve idari görevlerin fazlalaşması, araştırmaya ve yazmaya ayırmak istediğim zamanı ciddi biçimde sınırladı. Ancak bütün bunlara rağmen, öğretme sorumluluğu benim için her zaman öncelikli bir görev oldu. Her derste, her öğrencide, sadece bilgi aktaran değil; aynı zamanda düşünen, sorgulayan ve vicdanıyla karar veren bireyler yetiştirmeye çalıştım. Bugün geriye dönüp baktığımda, belki planladığım her akademik projeyi hayata geçiremedim ama öğrencilerimde bıraktığım iz, yazdığım her makaleden daha kalıcı bir anlam taşıyor benim için.

Üniversite, bazen bir araştırma laboratuvarından çok bir mücadele alanıdır. Bilimsel üretim yapmak kadar, kendi değerlerini, duruşunu ve özgün düşünce biçimini korumak da başlı başına bir çabadır. Ben bu anlamda “hesabı çarşıya uyduramadım” demem; çünkü yaptıklarımın çok, yapamadıklarımın nedenlerini biliyorum. Eğer o dönemlerde bugünkü bilimsel altyapı, dijital kaynak imkânları, akademik proje destek sistemleri olsaydı, eminim ki üretim hacmim çok daha yüksek olurdu.

Yine de hiçbir şeyden pişman değilim. Benim için akademik hayat, sonuçtan çok süreçtir. Her yazılan satır, her yetişen öğrenci, her paylaşılan fikir birer eserdir. Belki tüm projelerimi tamamlayamadım ama kendime ve öğrencilerime dürüst kalmayı, bilimsel kimliğimi korumayı başardım. İşte bu, bana göre akademik bir kariyerin en önemli başarısıdır.

[Soru] = 21. *Emeklilik sonrası akademik planlarınızı dışındaki hayalleriniz nelerdir?*

Emeklilik, bana göre bir son değil; sadece hayatın temposunun ve önceliklerinin yeniden düzenlenmesi anlamına geliyor. Uzun yıllar boyunca yoğun bir akademik mesainin içinde, kimi zaman gecemi gündüze katarak çalıştım. Ancak bu süreçte, ister istemez aileme, özellikle de torunlarıma yeterince zaman ayıramadığımı fark ettim. Şimdi, hayatın bu yeni evresinde en büyük hayalim, bu eksik kalan zamanı telafi etmek. İki küçük kız torunum var ve onlarla geçirdiğim her an bana adeta yeniden yaşam enerjisi veriyor. Onların çocukluklarını yakından

takip etmek, gelişimlerine tanıklık etmek, hatta kimi zaman onlara kendi çocukluğumdan hikâyeler anlatmak istiyorum.

Bunun dışında, doğayla iç içe olabileceğim, sade ama üretken bir yaşam hayalim var. Uzun yıllardır akademik yoğunluk nedeniyle ertelediğim küçük uğraşlarımı —örneğin bahçeyle ilgilenmek, meyve ağaçlarını aşılama, doğayla vakit geçirmek— artık hayatımın merkezine almak istiyorum. Çünkü bu tür faaliyetler bana hem huzur hem de derin bir içsel doyum sağlıyor.

Elbette insan, bir ömür akademiyle iç içe olunca tamamen kopamıyor. Belki aktif olarak üniversite çatısı altında görev yapmam mümkün değil; zira günümüzün kurumsal gerçekliği, özellikle ilahiyat fakülteleri açısından, bizim kuşağımızdan akademisyenlerin yeniden sisteme dâhil olmasına pek elverişli değil. Ancak bu, ilimle olan bağımı koparacağım anlamına gelmiyor. Akademik yazılarıma, düşünce üretmeye, belki de anılarımı, tecrübelerimi derleyen bir hatırat çalışmasına yönelmek gibi planlarım var.

Fakat bunların hepsinden öte, emekliliği bir dinginlik ve içsel denge dönemi olarak görüyorum. Artık yarışmak, üretmek, yetişmek değil; derinleşmek, anlamak ve paylaşmak zamanı. Bu yeni dönemde, sorunlarla, ailemle, doğayla ve kendimle daha çok vakit geçirebilmek, bana göre en değerli hayal ve en anlamlı hedeftir.

[Soru] = 22. *Akademisyenin emeklisi olmaz derler. Emeklilik döneminde gerçekleştirmeyi düşündüğümüz akademik çalışma planlarınız var mı? Varsa nelerdir?*

Aslında “akademisyenin emeklisi olmaz” sözü birçok açıdan doğru görünse de, ben bu cümleye biraz mesafeli yaklaşıyorum. Çünkü insan hayatının her döneminin bir anlamı ve kendi doğası var. Ben, gerçekten de akademik anlamda emekli olduğumu düşünüyorum. Kırk yılı aşkın bir süre boyunca yoğun biçimde çalıştım, dersler verdim, yazdım, yönettim, yetiştirdim. Bu süreçte hem zihinsel hem de duygusal olarak çok fazla enerji sarf ettim. Artık o yoğun temponun içinde olmasam da, elbette ilimle bağımı tamamen koparmış değilim; ancak bunu bir “aktif üretim” süreci olarak değil, daha çok bir tefekkür ve değerlendirme dönemi olarak görüyorum.

Yine de içimde bir yarım kalmışlık hissi taşıdığım bazı projelerim var. Bunlardan biri, aslında birkaç yıl önce yazmaya başladığım fakat teknik bir arıza —bilgisayarın tamamen çökmesi— nedeniyle tüm dosyalarının kaybolduğu bir kitap çalışmasıydı. Bu eser, din psikolojisi alanında genç araştırmacılar için bir rehber hem teorik hem de uygulamalı yönleriyle

alanın gelişim seyrini anlatan, deneyimlerime dayalı bir “akademik yol haritası” olarak tasarlanmıştı. Bu kaybın ardından motivasyonum bir süre azaldı; ancak emeklilikle birlikte zamanı daha özgür kullanma imkânı buldukça bu çalışmayı yeniden ele almak, hatta belki genişleterek tamamlamak istiyorum.

Bunun dışında, bir tür bilimsel hatırat olarak tasarladığım, kendi akademik serüvenimi, karşılaştığım zorlukları, Türkiye’de din psikolojisinin geçirdiği dönüşümü anlatan bir metin hazırlama düşüncem de var. Böyle bir çalışma, hem genç akademisyenlere yol gösterebilir hem de alanın kurumsal hafızasına katkı sağlayabilir. Ancak bütün bunları yaparken kendimi bir “zorunluluk” içinde görmüyorum. Artık biraz da hayatın sade yönlerini yaşamak, okumanın, düşünmenin, gözlemleninin tadını çıkarmak istiyorum. Çünkü kanaatimce akademik emeklilik, üretimden çekilmek değil, üretimin biçimini değiştirmek demektir. Ben de artık kalemimi biraz daha yavaş, biraz daha derinlikli kullanmak istiyorum.

“*Araştırmacı:* Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O halde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(ii) – *Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları:*

[Soru] = 23. *Türkiye’deki ilk din psikolojisi çalışmasını hangi yıl ve hangi araştırmayla başlatıyorsunuz? Niçin?*

Türkiye’de din psikolojisi çalışmalarının başlangıcını değerlendirirken, bu alanın birdenbire ortaya çıkmadığını, aksine uzun bir düşünsel birikimin sonucu olarak şekillendiğini belirtmek gerekir. Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde felsefe, sosyoloji ve din bilimleri arasında disiplinlerarası bir geçişkenlik vardı. Bu dönemde özellikle Hilmi Ziya Ülken, M. Şekip Tunç ve Nurettin Topçu, insanın dinî yaşantısını felsefî, ahlâkî ve psikolojik boyutlarıyla ele alan öncü düşünürler olarak dikkat çekerler. Onların eserlerinde, bugün din psikolojisinin temel tartışma alanlarını oluşturan “imanın psikolojisi”, “vicdan”, “ahlâkî irade”, “ruhun dinî yönelimi” gibi temaların sistematik biçimde işlendiğini görmek mümkündür. Dolayısıyla bu üç isim, Türkiye’de din psikolojisinin entelektüel öncüleridir.

Bu düşünsel çabaların kurumsal bir akademik disipline dönüşmesi daha sonraki yıllarda mümkün olmuştur. Türkiye’de din psikolojisinin akademik düzeyde temellenmesi, üniversite bünyesinde din psikolojisi derslerinin programlara dâhil edilmesi ve bu alanda uzmanlaşmış akademik kadroların yetişmeye başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda,

din psikolojisinin Türkiye'deki bilimsel başlangıcını Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde atılan adımlarla ilişkilendirmek gerekir.

Alan adına atılmış ilk sistematik ve metodolojik girişim, Bedii Ziya Egemen'in 1952 yılında yayımladığı "Din Psikolojisi: Saha, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme" adlı eseridir. Bu çalışma, yalnızca Türkiye'de din psikolojisi disiplinine teorik bir çerçeve kazandırmakla kalmamış; aynı zamanda alanın bağımsız bir bilim dalı olarak konumlanması sürecine ciddi katkı sağlamıştır. Egemen'in bu eseri, Türkiye'de din psikolojisinin akademik başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.

Kısacası, düşünsel zeminini Ülken, Tunç ve Topçu'nun felsefi okumaları, kurumsal temelini ise Egemen'in metodolojik yaklaşımı oluşturmuştur. Bu nedenle Türkiye'de din psikolojisi araştırmalarının başlangıcını 1952 yılı ve Bedii Ziya Egemen'in söz konusu eseri ile başlatmak, tarihsel ve bilimsel olarak en isabetli yaklaşımdır.

[Soru] = 24. *Başlangıcından (1952) bugüne (2025) Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yani din psikolojisi Türkiye'de nasıl tanındı ve bugünlere geldi?*

Türkiye'de din psikolojisi çalışmalarının gelişim seyrine geniş bir tarihsel perspektiften bakıldığında, aslında oldukça dikkat çekici ve öğretici bir süreçle karşılaşıyoruz. 1950'li yıllarda birkaç öncü akademisyenin bireysel gayretleriyle temelleri atılan bu alan, bugün itibarıyla hem kurumsal hem de metodolojik açıdan olgunlaşmış bir bilimsel disiplin kimliği kazanmıştır. Bu gelişim çizgisi, yalnızca niceliksel bir artışı değil, aynı zamanda niteliksel bir derinleşmeyi de içermektedir.

Başlangıçta, din psikolojisi Türkiye'de çoğunlukla "dinî tecrübeyi psikolojik açıdan anlama çabası" olarak görülüyordu. Ancak alanın Batı'daki literatürle etkileşimi arttıkça, din psikolojisi yavaş yavaş ampirik, deneysel, gelişimsel ve klinik alt yönelimlerle temas kurmaya başladı. Bu temaslar, Türkiye'deki çalışmalara hem yöntemsel hem de kavramsal çeşitlilik kazandırdı. Özellikle 1980 sonrasında üniversite sayısının artmasıyla, din psikolojisi dersleri daha geniş bir akademik tabana yayıldı ve yeni bir akademisyen kuşağı yetişmeye başladı.

1990'lardan itibaren din psikolojisi artık yalnızca "dindarlık ölçümü" ya da "inanç davranış ilişkisi" konularıyla sınırlı kalmamış; manevî danışmanlık, dinî başa çıkma, pozitif psikoloji, psikolojik iyi oluş, travma sonrası manevî gelişim gibi çağdaş alt temalarla da zenginleşmiştir. Bu yönelim, alanın hem teorik hem de uygulamalı niteliğini güçlendirmiştir.

Bugün geldiğimiz noktada, Türkiye’de din psikolojisi, yalnızca ilahiyat fakülteleriyle sınırlı bir uzmanlık alanı olmaktan çıkmış; eğitim, sağlık, psikolojik danışmanlık ve hatta sosyal hizmet alanlarıyla kesişen uygulamalı bir bilimsel alan hâline gelmiştir. Bu gelişimde, yurt dışında lisansüstü eğitim almış, uluslararası literatüre hâkim, metodolojik esnekliği yüksek genç akademisyenlerin önemli payı vardır.

Özetle söylemek gerekirse, Türkiye’de din psikolojisi; 1950’lerde kuramsal farkındalık, 1980’lerde kurumsallaşma, 2000’lerde yerleşme ve çeşitlenme, 2020’lerden itibaren ise uluslararasılaşma evresine geçmiştir. Bu tarihsel çizgi, alanın yalnızca geçmişteki birikimini değil, gelecekteki potansiyelini de göstermektedir. Kendi kanaatim odur ki, Türk din psikolojisi bundan sonraki dönemde, sadece yerel düzeyde değil, küresel ölçekte de özgün katkılar üretebilecek olgunlukta bir konuma ulaşacaktır.

[Soru] = 25. *Batı orijinli bir bilim dalı olarak Amerika ve Avrupa’daki din psikolojisinin tarihsel gelişimiyle ilgili son dönem çalışmalarındaki kurumsal yapılanmada ve akademik üriin başlıklarında ‘din’den ‘maneviyat’a geçişi ve/veya her iki kavramı ayrı ayrı kullanmayı da dikkate alarak neler söylemek istersiniz?*

Batı’daki din psikolojisi çalışmalarına baktığımızda, son yıllarda “din” kavramından “maneviyat” kavramına doğru belirgin bir geçiş yaşadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Artık birçok araştırmada bu iki kavramın ya birbirinin yerine kullanıldığını ya da birbirini tamamlayan anlamlarda yan yana getirildiğini görüyoruz. Bu durum aslında Batı toplumlarında din anlayışının genel olarak değişmesiyle yakından ilgilidir. Geleneksel din kurumlarının etkisi azalırken, bireylerin “kişisel inanç”, “içsel huzur”, “yaşamın anlamı” gibi konulara daha fazla yöneldiğini gözlemliyoruz. Dolayısıyla psikoloji bilimi de bu yönelime paralel biçimde, insanın sadece dinî davranışlarını değil, manevî deneyimlerini ve anlam arayışlarını da incelemeye başladı.

Bu eğilim elbette Türkiye’deki din psikolojisi çalışmalarına da yavaş yavaş yansıyor. Özellikle son yıllarda jüri üyesi olarak incelediğim bazı doçentlik dosyalarında, genç akademisyenlerin Batı’daki bu kavramsal dönüşümden etkilendiklerini açıkça görüyorum. Artık “maneviyat”, “manevî iyi oluş”, “anlam arayışı”, “spiritüel başa çıkma” gibi kavramlar bizim literatürümüzde de daha sık kullanılmaya başlandı. Bu gelişmeyi olumlu buluyorum; çünkü bu kavramlar insanın dinî hayatının sadece ibadet veya inanç boyutuyla sınırlı olmadığını, iç dünyasındaki derin anlam arayışlarını da kapsadığını gösteriyor. Ancak burada dikkatli olunması gerektiğini düşünüyorum. Batı’da kullanılan “spirituality” kavramı

çoğunlukla Hristiyan kültürünün içinde şekillenmiş bir anlayışa dayanıyor. Dolayısıyla bu kavramı olduğu gibi almak yerine, kendi kültürel ve dinî mirasımızla ilişkilendirerek kullanmak gerekir. Bizim geleneklerimizde “maneviyat” çok daha köklü, çok daha derin bir anlama sahiptir; özellikle tasavvuf geleneğimiz bu konuda zengin bir birikim sunar.

Kısacası, din psikolojisi alanında “din” ve “maneviyat” kavramlarını birbirine karşıt değil, birbirini tamamlayan iki boyut olarak görmek gerekir. Batı’daki gelişmeleri takip etmek elbette önemlidir; ama asıl hedef, kendi kültürümüzün ve dinî geleneğimizin sunduğu anlam zenginliğini koruyarak, bu kavramlara bizim değer dünyamızın içinden yaklaşmaktır.

[Soru] = 26. *Dünyadaki din psikolojisi ile Türkiye’deki din psikolojisi çalışmalarını nicelik ve nitelik açısından karşılaştırdığımızda neler söylemek istersiniz?*

Dünya genelindeki din psikolojisi çalışmalarıyla Türkiye’deki çalışmaları karşılaştırdığımızda, doğal olarak tarihsel bir fark ortaya çıkıyor. Batı dünyasında bu alanın temelleri 19. yüzyılın sonlarında atılmışken, Türkiye’de din psikolojisi 1950’li yıllarda akademik olarak tanınmaya başladı. Yani bizim bu alandaki akademik geçmişimiz, Batı’ya kıyasla yaklaşık yarım asır kadar daha yenidir. Bu nedenle başlangıçta Batı’daki gelişmeleri takip eden, onların yöntem ve kavramsal çerçevelerini anlamaya çalışan bir konumdaydık. Ancak bugün geldiğimiz noktada tablo oldukça değişti. Türkiye’de artık din psikolojisi alanında çalışan akademisyen sayısı ciddi biçimde arttı. Ülke genelinde birçok üniversitede yüksek lisans ve doktora programlarında din psikolojisi tezleri hazırlanıyor. Ayrıca genç akademisyenlerimizin hem metodolojiye hem de literatüre olan hâkimiyetleri günden güne güçleniyor. Artık yalnızca takip eden değil, üreten ve katkı sunan bir konuma doğru ilerliyoruz.

Nitelik açısından da önemli bir gelişme yaşandığını düşünüyorum. Eskiden yapılan çalışmalar daha çok teorik ağırlıklıydı; ama artık nitel, nicel ve karma desenli ampirik araştırmalar da oldukça yaygınlaştı. Bu da alanın olgunlaştığını gösteriyor. Genç kuşak din psikologları, hem Batı’daki bilimsel yaklaşımları iyi takip ediyor hem de yerel değerlerimizi ve kültürel dinamiklerimizi merkeze alan özgün araştırmalar yapıyor.

Elbette hâlâ kat etmemiz gereken bir mesafe var. Özellikle metodolojik titizlik, istatistiksel yeterlilik ve uluslararası yayınlarda görünürlük konularında daha güçlü adımlar atmamız gerekiyor. Fakat bugün geldiğimiz noktadan memnunum. Çünkü Türkiye’de din psikolojisi artık yalnızca bir takipçi alan değil, özgün katkı potansiyeli taşıyan, kendi kimliğini oluşturmaya başlayan bir bilim dalı haline geldi. Kısacası, geçmişte

Batı'nın izinden giden bir alanken, bugün kendi yolunu çizebilen bir noktaya doğru emin adımlarla ilerliyoruz.

[Soru] = 27. *Sizce göre Türk din psikolojisinin güncel sorunları nelerdir?*

Bana göre Türk din psikolojisinin bugün karşı karşıya olduğu temel sorunların bir kısmı geçmişe göre azalmış olsa da, yeni dönemde farklı biçimlerde ortaya çıkan bazı yapısal problemler hâlâ devam ediyor. Öncelikle şunu açıkça söylemeliyim ki, 1980'lerden sonra başlayan kurumsallaşma süreci sayesinde din psikolojisi artık Türkiye'de tanınan, kabul gören ve yerleşmiş bir akademik alan haline geldi. Bu, geçmişle kıyaslandığında büyük bir kazanımdır. Ancak bu gelişmenin beraberinde bazı yeni sorunları da getirdi.

Bunların başında nitelik sorunu geliyor. Bugün ülkemizde birçok üniversitede yüksek lisans ve doktora düzeyinde din psikolojisi programları açıldı. Bu durum, alanın yaygınlaşması açısından sevindirici olsa da, bu programlara başvuran öğrenci profili açısından aynı oranda olumlu bir tablo sunmuyor. Bazı üniversitelerde nitelikli öğrenci sayısının azlığı, bu programların akademik kalitesini olumsuz etkileyebiliyor. Akademik hayat sadece "kontenjan doldurmakla" değil, nitelikli araştırmacı yetiştirmekle anlam kazanır. Bu yüzden bence bundan sonraki süreçte nicelikten çok nitelik esas alınmalıdır.

İkinci önemli sorun ise alan uzmanlığının derinleşmemesi. Birçok genç akademisyen din psikolojisi alanında çalışıyor, ancak bazen alanın psikolojik boyutuna veya metodolojik temellerine yeterince hâkim olmadan, sadece "ilahiyat temelli" bir bakış açısıyla hareket edebiliyorlar. Din psikolojisinin hem psikoloji hem de teoloji disiplinleri arasında köprü kuran çift yönlü bir alan olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu alanda ilerlemek isteyen akademisyenlerin psikoloji biliminin temel kavramlarına, yöntemlerine ve ölçme tekniklerine de üst düzeyde hâkim olmaları gerekir.

Üçüncü olarak, akademik üretimin uygulamaya yansımaması da önemli bir sorundur. Son yıllarda manevi danışmanlık ve rehberlik, manevi bakım, hastanelerde din psikolojisi temelli uygulamalar gibi sahalar hızla gelişiyor; ancak bu alanlara doğrudan katkı sağlayacak uygulamalı çalışmalar hâlâ yeterli düzeyde değil. Akademik üretimin sahaya daha güçlü bağ kurması gerekiyor.

Türk din psikolojisi bugün hem kurumsal hem de düşünsel açıdan güçlü bir konumda olmasına rağmen, bundan sonraki dönemde akade-

mik derinlik, nitelikli insan kaynağı ve uygulama temelli üretim alanında kendini daha fazla geliştirmeye ihtiyaç duymaktadır. Aksi hâlde genişleyen ama derinleşmeyen bir yapı riskiyle karşı karşıya kalabiliriz.

[Soru] = 28. *Türkiye’de yapılan din psikolojisi çalışmalarına bakıldığında bazı din psikologlarının sadece teorik çalışmalar yürüttükleri, bazıların ise sadece ampirik çalıştığı görülüyor? Yani sizce bir din psikoloğunun bilimsel çalışmalarındaki akademik ürün çeşitliliği bağlamında teorik ve ampirik çalışmaların yeri ve ağırlığı nasıl olmalıdır? Niçin?*

Din psikolojisi hem teorik hem de ampirik yönü olan bir bilim dalıdır; dolayısıyla bu iki yaklaşım birbirinin alternatifi değil, tamamlayıcıdır. Bir taraf eksik kalırsa, alanın dengesi de bozulur. Sadece teorik çalışmalar yaparsanız soyut bir alanda dolaşırsınız, düşünceler sahaya dokunmaz. Sadece ampirik çalışmalara yönelirseniz de verileriniz olur ama bu verilerin üzerine inşa edeceğiniz sağlam bir kavramsal çerçeveniz olmaz. Bu nedenle bir din psikoloğunun hem teoriyi hem de ampirik yönü dengeli biçimde kullanması gerekir.

Benim anlayışıma göre, teori düşüncenin iskeletidir, ampirik araştırma ise onun kasıdır. Teori olmadan yönünüzü bulamazsınız, ampirik araştırma olmadan da soyut fikirleri hayata geçiremezsiniz. Özellikle din psikolojisi gibi hem insanın inanç dünyasıyla hem de davranış boyutuyla ilgilenen bir alanda, bu iki yönü birleştirmek çok daha önemli hâl gelir.

Tabii her araştırmacının ilgi alanı, donanımı ve yöntemine yatkınlığı farklı olabilir. Kimi teorik analizlerde derinleşir, kimi ise saha çalışmalarında daha başarılı olur. Fakat ideal olan, araştırmacının kendi sınırlarını bilmekle birlikte, alanın bütünlüğünü gözden kaçırmamasıdır. Ben şahsen teorik çalışmaların altyapısının güçlü olmasını, ama bunun mutlak uygulamayla desteklenmesini gerekli görüyorum. Çünkü teorik bilgi, bizi anlamaya götürür; ampirik araştırma ise bu anlamın gerçeğe uygunluğunu test eder. Din psikolojisi, sadece “dini anlamak” değil, “dini yaşantıyı insan davranışlarıyla birlikte çözümlmek” demektir. Bu nedenle teorik derinlik kadar ampirik gözlem de şarttır. Bir din psikoloğunun üretkenliği sadece yaptığı araştırma sayısı değil, teoriyi sahaya, kavramı gerçeğe, inancı insanla buluşturabilme gücüyle ölçülmelidir.

[Soru] = 29. *Peki hocam. YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı, din psikolojisi alanında yurtdışına yüksek lisans ve doktora yapmak üzere yıllardır birçok öğrenci gönderdi. Sonra bunların önemli bir kısmı Türkiye’ye döndüler. Yurtdışında din psikolojisi master ve doktorası yapıp gelenlerin sonraki dönemlerinde Türkiye’deki*

çalışmalarıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu meslektaşlarımızın Türkiye'deki akademik üretim durumu nedir?

Yurt dışında din psikolojisi alanında yüksek lisans veya doktora eğitimi alıp Türkiye'ye dönen akademisyen arkadaşlarımızı genel olarak çok değerli buluyorum. Bu arkadaşlarımız, hem alanın uluslararası gelişimini yakından takip etme fırsatı buldular hem de güçlü bir araştırma kültürü ve metodolojik altyapı kazandılar. Türkiye'ye döndükten sonra da bu birikimlerini akademiye taşıyarak alana önemli katkılar sundular.

Benim gözlemime göre, yurt dışı eğitilmiş din psikologları özellikle araştırma disiplini, yayın üretimi ve metodolojiye hâkimiyet açısından oldukça donanımlılar. Bu yönleriyle Türkiye'deki akademik çalışmalara yeni bir dinamizm kazandırdılar. Onların katkısıyla din psikolojisi alanında daha fazla nitelikli ampirik araştırma yapılmaya başlandı; ayrıca literatürdeki kavramsal tartışmalar da zenginleşti.

Tabii her grubun içinde olduğu gibi, bu arkadaşlarımız arasında da farklı düzeylerde başarılar var. Kimi akademisyenler gerçekten uluslararası standartlarda üretkenlik gösteriyor, kimi ise uyum sürecinde zorlanabiliyor. Ancak genel tabloya baktığımızda, yurt dışı kökenli akademisyenlerin Türkiye'de din psikolojisinin hem teorik hem de metodolojik ufku genişlettiğini söylemek yanlış olmaz.

Bir diğer önemli katkıları da, Türkiye'de din psikolojisi alanında bilimsel araştırma etiği ve metodolojik hassasiyet konularında farkındalığı artırmış olmalarıdır. Bu, alanın uzun vadeli kurumsallaşması açısından çok kıymetli bir kazanımdır. Yurt dışında eğitim görüp dönen meslektaşlarımız, Türk din psikolojisinin entelektüel çeşitliliğine ve akademik kalitesine gerçek anlamda derinlik kazandırdılar. Onların varlığı, hem alanın uluslararası görünürlüğü açısından hem de genç araştırmacılara model olma bakımından büyük bir zenginliktir.

[Soru] = 30. *Size göre Türk din psikolojisi çalışmalarının artık kurumsal bir kimlik kazanma zamanı gelmedi mi? Bu bağlamda 12 Ağustos 2014 tarihinde kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin şu andaki durumu ve çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Benim kanaatime göre, Türk din psikolojisi artık hem tarihsel geçmişini hem de akademik birikimi açısından kurumsal bir kimlik kazanmayı fazlasıyla hak eden bir aşamadadır. Çünkü bir bilim alanı, kurumsal bir yapıya kavuşmadığı sürece, bireysel çabalarla ilerlese bile kalıcı ve sistemli bir gelişim gösteremez. Din psikolojisi de artık belli bir akademik olgunluğa ulaştı; bu nedenle disiplinin sürekliliğini sağlayacak ve

genç araştırmacılara rehberlik edecek kalıcı bir kurumsal çatıya ihtiyaç vardır.

12 Ağustos 2014 tarihinde kurulan Din Psikolojisi Derneği aslında oldukça önemli bir girişimdir. Çünkü bu dernek, alanda çalışan akademisyenleri bir araya getirme, ortak projeler yürütme ve bilimsel etkileşimi artırma açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak dürüst olmak gerekirse, şu ana kadar derneğin faaliyetleri konusunda çok fazla bilgi sahibi değilim. Bu nedenle somut bir değerlendirme yapmam doğru olmaz. Fakat gözlemleyebildiğim kadarıyla, dernek kuruluşunun ardından beklenen düzeyde aktif, görünür ve yönlendirici bir rol üstlenemedi.

Oysa böylesi bir yapının temel misyonu, sadece akademik etkinlikler düzenlemek değil, aynı zamanda din psikolojisi akademi camiası arasında iletişimi, dayanışmayı ve bilgi paylaşımını güçlendirmek olmalıdır. Bu anlamda derneğin, özellikle genç araştırmacıları destekleyecek programlar geliştirmesi, ulusal kongreler düzenlemesi, ortak yayın ve araştırma projeleri yürütmesi büyük önem taşımaktadır.

Ben derneklerin, akademik alanların kalıcı hafızasını oluşturan yapılar olduğuna inanırım. Bu nedenle Din Psikolojisi Derneği'nin de daha aktif hale gelmesi, üyeleri arasında güçlü bir bağ kurması ve Türkiye'deki din psikolojisi camiasını ortak hedefler etrafında buluşturması gerektiğini düşünüyorum. Eğer bu yönde adımlar atılırsa, dernek yalnızca bir isim olarak kalmaz; Türk din psikolojisinin kurumsal belleği haline gelir.

[Soru] = 31. *Her yıl düzenlenen din psikolojisi anabilim dalları koordinasyon toplantılarının içeriği ve organizasyonu hakkında neler söylemek istersiniz? Benim düşünceme göre bu toplantılarda şemsiye organizatör Din Psikolojisi Derneği olmalı ve onları her yıl bir ilahiyat fakültesiyle birlikte organize yapmalıdır. Bu konudaki düşünceniz nedir?*

Benim de kanaatim, din psikolojisi anabilim dalları koordinasyon toplantılarının akademik camiamız açısından son derece önemli olduğudur. Çünkü bu toplantılar, sadece bilgi paylaşımı açısından değil, aynı zamanda alanda çalışan akademisyenler arasında iletişim, dayanışma ve ortak vizyon geliştirme bakımından da çok değerli bir işlev görmektedir. Ancak dediğiniz gibi bu toplantıların diğer din bilimleri alanlarına göre daha geç başlamış olması gerçekten büyük bir eksiklik. Bizim akademik kuşağımızın yetiştiği dönemlerde, böyle bir koordinasyon ağı olsaydı, eminim ki hem akademik üretim sürecimiz daha hızlı gelişir hem de birçok metodolojik veya kavramsal sorun daha kolay aşılabılırdi.

Bu nedenle bugün geldiğimiz noktada, bu toplantıların artık kurumsal bir çatı altında yürütülmesi gerektiğini düşünüyorum. Sizin de belirttiğiniz gibi, Din Psikolojisi Derneği bu işin doğal ve en uygun organizatörü olabilir. Dernek, bu toplantıların şemsiye kuruluşu olarak her yıl farklı bir ilahiyat fakültesiyle iş birliği içinde koordinasyonu üstlenirse, hem süreklilik hem de kurumsal hafıza açısından çok daha sağlam bir yapı oluşur. Böyle bir sistem, toplantıların kişisel inisiyatiflere bağlı kalmadan, planlı, düzenli ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesini sağlayabilir. Ayrıca bu toplantıların sadece bir araya gelmekten ibaret kalması; her yıl belirli bir temaya, güncel bir probleme veya metodolojik bir konuya odaklanarak akademik çıktı üretmesi de çok önemlidir.

Kıacası, din psikolojisi koordinasyon toplantılarının Din Psikolojisi Derneği çatısı altında, ilahiyat fakülteleriyle ortaklaşa yürütülmesi fikrini sonuna kadar destekliyorum. Bu uygulama hem akademik camiamızın kurumsallaşmasına katkı sağlar hem de gelecekte Türk din psikolojisi çalışmalarının daha sistematik bir çizgide ilerlemesine zemin hazırlar.

[Soru] = 32. *Din sosyolojisi için yapılan ‘genel din sosyolojisi’ ve ‘özel din sosyolojileri’ne dayalı dikotomik ayrımın bir benzeri de ‘genel din psikolojisi’ ve ‘özel din psikolojileri’ şeklinde din psikolojisi için yapılabilir mi? Nasıl?*

Ben din psikolojisinde böyle bir ayrımın çok anlamlı olmadığını düşünüyorum. Din sosyolojisinde “genel” ve “özel” ayrımı yapılabilir, çünkü sosyolojik araştırmalar toplumdaki topluma, kültürden kültüre çok farklılık gösterebiliyor. Ama din psikolojisi doğrudan insanın iç dünyasıyla, yani inanç, duygu ve davranış boyutlarıyla ilgilendiği için bu kadar keskin bir ayrımın faydalı olacağını sanmıyorum.

Din psikolojisi zaten hem bireysel hem de kültürel yönleriyle dini yaşantıyı ele alıyor. Dolayısıyla genel–özel gibi bir sınıflama yapmadan da farklı bağlamları kendi içinde inceleyebiliyor. Böyle bir ayrıma gitmek, bana göre alanı sadeleştirmek yerine gereksiz yere bölümlere ayırır. Bu yüzden din psikolojisinin mevcut haliyle, insanın din ile olan ilişkisinin bütününe anlamaya çalışan yapısının korunmasının daha doğru olacağı kanaatindeyim.

[Soru] = 33. *Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türk din psikolojisi çalışmalarında ‘İslam psikolojisi’ olması gerektiği yerde midir? Bu bağlamda İslam psikolojisiyle ilgili neler yapılabilir?*

Bu konuda açık konuşmak gerekirse, “İslam psikolojisi” ifadesi çok sık kullanılıyor ama herkes bu kavramdan aynı şeyi anlamıyor. Öncelikle neyi kastettiğimizi netleştirmemiz gerekiyor. Eğer “İslam psikolojisi” derken Müslüman bireyin dinî yaşantısını, inanç ve davranış dünyasını

psikolojik yöntemlerle incelemeyi kastediyorsak, elbette bu çalışmalar yapılmalı ve zaten yapılmaya da başlandı. Ama eğer bu kavramla Batı psikolojisine karşı tamamen ayrı, kendi başına yeni bir “İslamî psikoloji” inşa etmek gibi bir düşünce kastediliyorsa, o zaman daha dikkatli olunmalı.

Ben şahsen, her alanda olduğu gibi burada da önemli olanın bilimsel ölçütlere uygunluk ve insanlığa katkı olduğunu düşünüyorum. Yani yapılan araştırmaların İslamî bir isim taşımasından çok, metodolojik olarak sağlam ve evrensel düzeyde anlamlı olması gerekir. İslam psikolojisi kavramı tamamen reddedilmemeli ama içi doldurulmadan da kullanılmamalı. Yani, bu alanda öncelikle kavramsal bir netlik sağlanmalı. Eğer “İslam psikolojisi” denilecekse, bunun hangi temele dayandığı, hangi yöntemleri kullandığı ve ne tür bir bilgi ürettiği açıkça ortaya konulmalı. Ancak bana göre asıl hedef, Müslüman bireyin ruh dünyasını bilimsel bir titizlikle anlamak, onu “etiketlemek” değil, derinlemesine kavramaktır.

[Soru] = 34. *Şu anda din psikolojisi alanında Türkiye’de yürütülen lisansüstü master ve doktora tezlerinin kalitelerini nasıl buluyorsunuz? Geçmişten bugüne araştırmalardaki kalite giderek yükseliyor mu yoksa düşüyor mu? Niçin?*

Ben genel olarak son yıllarda yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin kalitesinde bir artış olduğunu düşünüyorum. Bunun en önemli sebebi, artık araştırma görevlisi olmanın ve lisansüstü eğitime kabul edilmenin geçmişe göre daha yüksek akademik standartlara bağlanmış olmasıdır. Bu durum, daha donanımlı, araştırma bilinci gelişmiş ve metodolojiye hâkim genç akademisyenlerin yetişmesine katkı sağladı. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, akademik anlamda umut verici bir tablo olduğunu söyleyebilirim.

Diğer yandan, ülkemizde çok sayıda yeni ilahiyat fakültesinin açılmasıyla birlikte bazı yerlerde kalite farkları da ortaya çıktı. Özellikle kontenjanların doldurulması amacıyla yeterli akademik altyapıya sahip olmayan öğrencilerin de lisansüstü programlara kabul edilmesi, doğal olarak tezlerin niteliğini olumsuz etkileyebiliyor. Bu yüzden bana göre esas yapılması gereken şey, nitelik odaklı bir lisansüstü eğitim anlayışını benimsemektir. Sayı artışı güzel bir gelişmedir ama sayıdan çok kaliteye odaklanmak gerekir. Az ama nitelikli tezler, çok ama yüzeysel tezlerden her zaman daha değerlidir.

[Soru] = 35. *Türkiye’de yapılan dindarlık ölçme çalışmaları konusunda yerli ölçek denemelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeterli mi? Niçin? Neler yapılabilir?*

Dindarlık ölçme çalışmaları açısından son yıllarda gerçekten önemli bir ilerleme olduğunu düşünüyorum. Artık hem özgün hem de uyarılama türünde birçok ölçek geliştiriliyor ve bunlar araştırmalarda yaygın biçimde kullanılıyor. Bu gelişme, alanın bilimsel anlamda olgunlaştığının ve araştırmacıların yöntemsel konularda daha bilinçli hale geldiğinin bir göstergesi.

Yine de bu çalışmaların daha sistemli yürütülmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü ölçek geliştirmek, sadece teknik bir süreç değil, aynı zamanda ciddi bir teorik birikim ve istatistiksel uzmanlık gerektiren bir iştir. Genç araştırmacıların bireysel gayretleri değerli olsa da, bu tür çalışmaların tecrübeli akademisyenlerin rehberliğinde ve ekip halinde yürütülmesi hem hataları azaltır hem de geçerlik-güvenirlik açısından daha sağlam sonuçlar doğurur. Bugüne kadar yapılan ölçek çalışmaları alanı zenginleştirmiştir ama bundan sonrası için daha fazla ortak çalışma, uzman desteği ve çok merkezli araştırma yaklaşımı gerekiyor. Böylece hem yerli ölçeklerin kalitesi artar hem de Türk din psikolojisinin özgün ölçme araçları uluslararası alanda da tanınırlık kazanabilir.

[Soru] = 36. *Türkiye’de din psikologları genellikle teoloji lisanslı oluyor. Bazı psikiyoloji ve/veya pdr lisanslı din psikologları da yetişiyor. Alan uzmanlığı bağlamında aralarındaki yeterlilik düzeylerinin farklılığı konusunda neler söylemek istersiniz?*

Bu konuda tecrübelerime dayanarak söyleyebilirim ki, hem teoloji kökenli hem de psikoloji veya PDR kökenli öğrencilerle çalıştım. Aralarındaki fark genelde altyapılarından kaynaklanıyor. Psikoloji veya PDR mezunları araştırma yöntemleri, istatistiksel analiz ve davranış bilimleri açısından daha hazır geliyorlar; bu da akademik süreçte işleri kolaylaştırıyor. Buna karşılık, ilahiyat kökenli öğrenciler dinî bilgi, kavram ve metinlere hâkimiyet açısından çok daha güçlü oluyorlar. Ancak psikoloji yönünden eksik kalabiliyorlar. Bence burada belirleyici olan şey, öğrencinin lisansının hangi alandan geldiği değil, sonrasında kendini ne kadar geliştirebildiğidir. Çünkü din psikolojisi, hem din bilimlerini hem de psikolojiyi birlikte anlamayı gerektirir. Yani alanımız gereği bir ayağınız teolojide, diğer ayağınız psikolojide olmalı.

İdeal olan, iki alanı da dengeleyebilen bir akademisyen profilidir. Psikoloji veya PDR mezunu bir öğrenci, dinî yönünü güçlendirmeye çalışmalı; ilahiyat mezunu bir öğrenci de psikoloji bilgilerini sistematik biçimde geliştirmelidir. Ancak bu şekilde din psikolojisi alanında hem bilimsel hem de uygulamalı anlamda yetkin akademisyenler yetişebilir.

[Soru] = 37. *Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarında cinsiyet faktörü göz önüne alındığında, bu alanda çalışan bayanlar mı yoksa erkekler mi daha fazladır? Niçin?*

Benim gözlemlerime göre, bugün din psikolojisi alanında kadın akademisyenlerin sayısı erkeklere göre daha fazladır. Bunun en önemli nedeni, ilahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin büyük bir kısmını kadınların oluşturmasıdır. Özellikle son yirmi yılda bu oran belirgin biçimde artmıştır.

Kadın öğrenciler genelde derslerine daha düzenli devam ediyor, araştırma ve yazı konularında daha titiz çalışıyorlar. Bu da onların akademik hayatta daha hızlı ilerlemelerine katkı sağlıyor. Zaman zaman fakülte yönetimlerinde ya da bazı çevrelerde kadınların akademide geriplanda tutulması yönünde örtük önyargılar olsa da, başarı ve azimleriyle bu engelleri aştıklarını görüyorum. Geçmiş kuşaklarda erkek akademisyenler daha ağırlıklı olsa da, bugün ve gelecekte din psikolojisi alanında kadın akademisyenlerin daha etkin ve görünür bir konumda olacaklarını düşünüyorum. Bu durum, alanın zenginleşmesi ve farklı bakış açılarının gelişmesi açısından da oldukça değerli bir kazanımdır.

[Soru] = 38. *Değerli hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarında uzun yıllar nicel araştırmalar yapıldı. Bizim kuşak ve bizden önceki kuşaklar, hep bu metodolojiyle yetiştik. Fakat son dönem Türk din psikolojisi araştırmalarında nicel desenden nitel desene doğru belirgin bir yönelim var. Bu metodolojik paradigma değişimini nasıl yorumluyorsunuz?*

Son yıllarda din psikolojisi alanında nicel çalışmalardan nitel çalışmalara doğru bir yönelim olduğu doğru. Bence bu, alanın olgunlaşmasının doğal bir sonucudur. Başlangıçta araştırmacılar daha çok sayısal verilere dayanarak genellemeler yapmaya yöneliyordu. Bu, alanın tanınması ve temel ilişkilerin ortaya konması açısından gerekiydi. Ancak zamanla, dinî yaşantının ve insanın iç dünyasının sadece sayılarla açıklanamayacağı fark edildi.

Nitel çalışmalar, bireyin yaşadığı dinî tecrübeyi, duygu ve anlam dünyasını daha derin bir biçimde anlamamıza imkân sağlıyor. Bu yüzden bu yöntemlere yönelimi olumlu buluyorum. Tabii bu, nicel yöntemlerin tamamen bırakılması gerektiği anlamına gelmez. Her iki yaklaşımın da kendine göre güçlü yanları var. Bence ideal olan, nicel ve nitel yöntemlerin birlikte ve dengeli biçimde kullanıldığı karma çalışmalardır. Çünkü insan hem ölçülebilen hem de anlamlandırılması gereken bir varlıktır. Din psikolojisi de bu iki yönü bir arada değerlendirdiğinde gerçek anlamda derinleşebilir.

[Soru] = 39. *Ayrıca din psikologları akademik çalışmalarında teorik ve ampirik çalışma dengesini nasıl kurmalıdırlar? Hiç ampirik çalışma yapmayan din psikoloğu meslektaşlarımız olduğu gibi hiç teorik çalışma yapmayan din psikologlarımız da var. Bu konudaki dengeyi nasıl sağlamak gerekiyor?*

Benim kanaatime göre, din psikolojisi alanında teorik ve ampirik çalışmaların birbirini tamamlayan iki yön olduğunu unutmamak gerekir. Ancak her akademisyenden bu iki alanda da eşit derecede üretim yapmasını beklemek gerçekçi değildir. Çünkü herkesin ilgi alanı, yeteneği ve çalışma tarzı farklıdır. Bazı meslektaşlarımız teorik konularda derinleşip alana kavramsal katkı yaparken, bazıları sahaya inip insan davranışlarını, dinî tecrübeleri doğrudan gözlemleyerek ampirik veriler üretmeyi tercih ediyor. Bu farklılık aslında alanımızın zenginliğidir. Önemli olan, hangi türde olursa olsun yapılan çalışmanın bilimsel bir katkı sunması ve nitelikli olmasıdır.

Yine de bir denge kurulmak isteniyorsa, akademik değerlendirme süreçlerinde (örneğin doçentlik veya profesörlük başvurularında) adayların hem teorik hem de ampirik nitelikte en az birkaç örnek çalışma sunmaları teşvik edilebilir. Bu, kimseye bir zorunluluk getirmeden, araştırmacıları daha bütüncül düşünmeye yönlendirir. Ben bu konuda baskı ya da yönlendirmeden ziyade, teşvik ve rehberlik yaklaşımının daha doğru olduğuna inanıyorum.

[Soru] = 40. *Sayın hocam, din psikoloğu Ok'un (2006) değerlendirmesine göre; Türkiye'de din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, bu ülkenin kültürüne özgü ya da bu kültürde yapılan ampirik çalışmalardan yola çıkarak geliştirilmiş veya yaygınlık kazanmış bir psikoloji ekolünün ya da kuramının varlığından söz etmek henüz erken gözükmektedir. Çalışmalar, daha çok Kuzey Amerika ve Batı Avrupa (Hıristiyan) geleneğinde geliştirilenlerin İslami ortamdaki bir tekrarı, test edilmesi ya da onlara yapılan katkılardan ibaret olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türk din psikolojisi çalışmalarındaki 'ekolleşme' ve Türkiye'deki ekolleşmeyle ilişkili 'hoca' faktörü konusunda neler söylemek istersiniz?*

Bu değerlendirmeye büyük ölçüde katılıyorum. Gerçekten de Türkiye'de din psikolojisi alanında henüz bizim kültürümüze özgü, yerli bir ekolden söz etmek mümkün değil. Bunun temel nedeni, alanın kökeni olarak Batı'da doğmuş olmasıdır. Özellikle bizim kuşak, ister istemez bu geleneğin etkisi altında yetişti. Dolayısıyla Türkiye'de yapılan çalışmalar genellikle Batı'da geliştirilen teorilerin ve modellerin bizim kültürel bağlamımıza uygulanması şeklinde ilerliyor. Bu durumu olumsuz bir tablo olarak da görmüyorum. Çünkü her bilim alanı, önce mevcut bilgiyi tanır, onu uygular, sonra zamanla kendi özgün katkısını geliştirir.

Din psikolojisi için de bu süreç yaşanıyor. Şu anda biz, birikim aşamasındayız. Belki birkaç on yıl sonra, bu birikim içinden Türkiye'nin kendine özgü bir yaklaşımı, bir "Türk din psikolojisi ekolü" çıkacaktır.

"Hoca" faktörüne gelince; Türkiye'de akademik geleneğin kişilere, yani "öncü hoca"lara dayalı olarak geliştiğini biliyoruz. Fakat bana göre kalıcı olan, bireylerin etrafında şekillenen kişisel ekoller değil, ortak bilim anlayışına dayalı kurumsal geleneklerdir. Gerçek bir ekolleşme, bir kişinin etrafında değil, ortak bilimsel ilkeler, yöntemler ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir akademik kültür etrafında oluşur. Bu nedenle, ben "ekol" fikrinin kişisel değil, kurumsal bir dayanışma ve ortak üretim anlayışıyla güçleneceğine inanıyorum.

[Soru] = 41. *Bu dönemde (2010 yılından bu yana) yeni ilahiyat fakültelerine bağlı olarak açılan din psikolojisi bilim dalındaki lisansüstü programlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeni açılan bu programlar, din psikolojisi alanında kaliteli bir lisansüstü eğitim için nelere dikkat etmelidirler?*

Açıkçası, son yıllarda ülkemizde açılan yeni ilahiyat fakültelerinin sayısı ihtiyacın çok ötesine geçti. Adeta her şehirde bir ilahiyat fakültesi açma yarışı başladı. Bu durum doğal olarak akademik kalitenin düşmesine yol açtı. Çünkü hem öğretim üyesi kadrosu yetersiz hem de öğrenci profili, geçmiş yıllara göre akademik açıdan daha zayıf hale geldi. Buna rağmen, bu fakültelerin çoğuna lisansüstü program açma izni verildi. Fakat bu programların önemli bir kısmı, ne yeterli öğretim üyesi kadrosuna ne de araştırma altyapısına sahip. Bu şartlarda lisansüstü eğitimden beklenen nitelikli üretimi sağlamak kolay değil. Üstelik birçok yerde kontenjanlar dolmadığı için sadece sayı tamamlanabilsin diye nitelik gözetilmeden öğrenci kabul ediliyor. Bu da hem tez kalitesini düşürüyor hem de gelecekte alanın genel düzeyini olumsuz etkiliyor.

Bana göre yeni açılan bu programlar öncelikle öğrenci seçimi ve akademik kadro kalitesi üzerinde durmalı. Yani az ama iyi öğrenci almak, nitelikli birkaç hocayla sağlam bir eğitim vermek çok daha doğru olur. Ayrıca bu programların amacı sadece "yüksek lisans diploması vermek" değil, alanına hâkim, araştırma yapabilen, bilimsel düşünebilen din psikologları yetiştirmek olmalıdır. Kısacası, sayı değil nitelik öncelikli olmalı. Aksi takdirde, alan hızla büyür ama içi dolmaz.

[Soru] = 42. *Son dönemde giderek yıldızı parlayan din psikolojisinin klinik saba uygulaması olarak da konumlandırılabilir olan manevi danışmanlık ve rehberlik –(mdr) alanıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu bağlamda alanın Türkiye'deki geleceğini nasıl görüyorsunuz?*

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanındaki gelişmeleri genel olarak olumlu buluyorum. Son yıllarda bu alanda birçok üniversitede tezli/tez-siz yüksek lisans programlarının açılması, din psikolojisinin uygulamalı boyutunu güçlendiren önemli bir adım oldu. Ancak bu programların gerçekten faydalı olabilmesi için planlı, bilinçli ve altyapısı güçlü bir şekilde yürütülmesi gerekir.

Maalesef bazı üniversitelerde bu programlar, sadece yeni öğrenci çekmek ya da kadro genişletmek amacıyla, yeterli akademik hazırlık yapılmadan açılıyor. Bu durum da hem eğitimin kalitesini düşürüyor hem de alanın ciddiyetine gölge düşürüyor. Manevi danışmanlık gibi bir alan, sadece dinî bilgiyle yürütülemez; mutlaka psikoloji, psikolojik danışma, sosyal hizmet, hatta psikiyatri gibi alanlardan da destek almak gerekir. Bu yönüyle manevi danışmanlık aslında tam anlamıyla disiplinler arası bir alandır. Yani hem dinî hem psikolojik boyutu doğru şekilde harmanlanmalıdır. Eğer bu denge sağlanırsa, Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik alanının geleceği gerçekten çok parlak olur. Hatta bu alan, din psikolojisinin sahaya yansıyan en güçlü uygulama alanlarından biri hâline gelebilir.

[Soru] = 43. *Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türkiye’de hızla manevi danışmanlık ve rehberlik alanında tezli ve tez-siz yüksek lisans programları açılmaktadır. Sanki din eğitimcileri de bu alanda var olmak istemektedirler. Özel alan yeterliliği bağlamında bu alanda nasıl bir akademik eğitim verilmelidir? Din eğitimcilerinin bu alandaki yeri ne olmalıdır?*

Açık konuşmak gerekirse, manevi danışmanlık ve rehberlik alanı bir din eğitimi uzmanlık alanı değildir. Son yıllarda bu alana din eğitimi kökenli bazı akademisyenlerin de yöneldiğini görüyorum, fakat bu durum zaman zaman kavramsal bir karışıklığa yol açabiliyor. Dinî bilgiye sahip olmak elbette önemli bir avantajdır, ancak bu, insan psikolojisini, danışmanlık sürecini veya terapötik ilişkiyi bilmek anlamına gelmez. Her alanın kendine özgü uzmanlık ölçütleri ve bilimsel donanımı vardır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik, doğası gereği psikoloji, psikolojik danışma, sosyal hizmet gibi alanlarla doğrudan ilişkili, çok disiplinli bir çalışma sahasıdır. Dolayısıyla bu alanda açılan programlarda, mutlaka bu disiplinlerden gelen uzman akademisyenlerin katkısı olmalıdır. Sadece teolojik bilgiye dayalı bir eğitim, danışmanlık alanında yeterli olmaz.

Aynı şekilde biz din psikologları da kendi sınırlarımızı bilmeliyiz. Psikoterapi ya da klinik psikoloji gibi alanlara doğrudan girmek yerine, dinî ve manevî boyutun psikolojik yönlerine odaklanmalı, kendi uzmanlık

alanımızın dışına taşmamaya özen göstermeliyiz. Manevi danışmanlık ve rehberlik alanı interdisipliner bir yaklaşımla, yani hem psikolojik hem teolojik temelleri dengeli biçimde birleştiren bir yapıyla yürütülmelidir. Aksi hâlde bu alan, akademik ciddiyetini kaybedip yüzeysel bir forma dönüşebilir.

“*Araştırmacı*: Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O halde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(iii) –*Türk din psikolojisinin geleceği*:

[Soru] = 44. *Değerli hocam, geleceğe bir projeksiyon tutmak gerekirse Türk din psikolojisinin bu aşamadan sonra gideceği ve gitmesi gerektiği yön neresi olacaktır? Niçin?*

Benim kanaatime göre Türk din psikolojisinin geleceği, hem evrensel bilimin bir parçası olabilmek hem de kendi kültürel kimliğini koruyabilmek üzerine kurulmalıdır. Batı’daki din psikolojisi literatürünü takip etmek elbette önemlidir; çünkü bu alanın kuramsal temelleri orada atılmıştır. Ancak biz, sadece takip eden değil, aynı zamanda kendi kültürümüzden, tarihimizden ve dinî tecrübemizden beslenen özgün bir katkı ortaya koymak zorundayız.

Benim hep savunduğum görüş şudur: Bilim evrenseldir ama insanı anlamak, her toplumun kendi dinî, kültürel ve psikolojik bağlamında gerçekleşir. Dolayısıyla Türk din psikolojisinin bundan sonraki yönü, Batı’nın teorilerini birebir uygulamak değil, onları kendi toplumsal ve dinî yapımız içinde yeniden yorumlamak olmalıdır. Yani, gelecekte Türk din psikolojisi hem uluslararası literatüre entegre olmuş hem de yerel dinî tecrübeyi merkeze alan özgün bir çizgiye ulaşmalıdır. Ancak bu şekilde hem dünyaya katkı sunabiliriz hem de kendi özgün bilimsel kimliğimizi güçlendirebiliriz.

[Soru] = 45. *Sizce göre gelecekteki Türk din psikolojisi çalışmalarında hangi alanlarda öncelikli konular çalışılmalıdır? Niçin?*

Benim kanaatime göre, gelecekte Türk din psikolojisi çalışmalarında öncelikli olarak toplumun gerçek ihtiyaçlarına dokunan, yani uygulamalı ve sahaya dayalı araştırmalara ağırlık verilmelidir. Artık sadece teorik tartışmalarla yetinmek yeterli değil; toplumun içinde yaşanan dinî, psikolojik ve ahlaki sorunları anlamak ve bu sorunlara çözüm üretecek bilimsel çalışmalar yapmak gerekiyor.

Son yıllarda özellikle gençler arasında deizm, ateizm ve agnostisizm gibi inançtan uzaklaşma eğilimlerinin arttığını gözlemliyoruz. Bunun

karşısında ise aşırı muhafazakâr, kapalı ve bazen fanatik eğilimler giderek güçleniyor. Bu iki uç yaklaşım, toplumun dinî dengesi açısından ciddi bir tehlike oluşturuyor. Din psikolojisinin bu süreçleri hem bireysel hem toplumsal düzeyde incelemesi, nedenlerini analiz etmesi ve daha dengeli bir din anlayışının gelişmesine katkı sağlaması gerekiyor. Ayrıca maneviyat, dini başa çıkma, inanç ve psikolojik iyi oluş, aile yapısında dinin rolü, gençlikte dini kimlik gelişimi, dini travmalar gibi konular da önümüzdeki yıllarda önem kazanacaktır. Bu alanlarda yapılacak araştırmalar hem bilimsel literatüre katkı sağlayacak hem de toplumun ruhsal ihtiyaçlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

[Soru] = 46. 2014 yılında kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin Türk din psikolojisi çalışmaları için gelecek vizyonu ve misyonu ne olmalıdır?

Din Psikolojisi Derneği'nin kurulmasını, Türkiye'de din psikolojisinin kurumsal temellerinin güçlenmesi açısından gerçekten önemli bir gelişme olarak değerlendiriyorum. Çünkü bir bilim dalının kalıcı ve etkili bir şekilde ilerleyebilmesi için sadece bireysel çabalar değil, aynı zamanda kurumsal bir yapı da gereklidir.

Bana göre derneğin temel misyonu, Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarına bilimsel rehberlik etmek, araştırma kalitesini yükseltmek, akademisyenler arasında iletişim ve iş birliği ağını güçlendirmek olmalıdır. Ayrıca özellikle genç akademisyenlere rehberlik edecek, onları bilimsel anlamda motive edecek bir ortam hazırlamak da derneğin en önemli görevlerinden biridir.

Vizyon olarak ise Din Psikolojisi Derneği'nin uluslararası ölçekte tanınan, dünya din psikolojisi literatürüyle etkileşim hâlinde olan bir yapıya dönüşmesi gerekir. Yani dernek, Türk din psikolojisi camiasının hem ulusal düzeyde temsilcisi, hem de uluslararası alanda köprü görevi gören bir yapı olmalıdır. Bununla birlikte, derneğin sadece akademisyenlere değil, toplumun farklı kesimlerine yönelik seminerler, konferanslar ve bilgilendirici yayınlar düzenlemesi de önemlidir. Çünkü din psikolojisi sadece üniversite sınırlarında kalan bir alan değil, doğrudan insan hayatına dokunan bir disiplindir. Dernek, bu yönüyle hem akademik hem de toplumsal işlevi olan bir merkez haline gelebilir.

“*Araştırmacı:* Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O halde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(iv) – *Yeni nesil din psikologlarına öneriler:*

[Soru] = 47. *Sizce göre din psikolojisi alanında uzmanlık yapacak öğrencilerin ne gibi özelliklere ve donanıma sahip olması gerekir? Niçin?*

Bana göre din psikolojisi alanında uzmanlaşmak isteyen bir öğrencinin, önce kişilik olarak sağlam bir duruşa sahip olması gerekir. Çünkü bu alan, sadece bilgiyle değil, aynı zamanda karakterle de yürütülür. Bilim insanı olacak kişi, kendi aklını ve vicdanını özgürce kullanabilmeli, hiçbir yapının, grubun ya da şahsın etkisi altında kalmamalıdır. Bilimsel düşünce bağımsızlık ister; aksi hâlde üretilen bilgi, özgünlüğünü kaybeder.

Din psikolojisi, hem teolojik hem de psikolojik bilgi birikimi gerektiren bir alandır. Bu yüzden sadece dini bilgiye sahip olmak yeterli değildir; aynı şekilde yalnızca psikoloji bilgisi de eksik kalır. Bu iki alanı dengeli bir şekilde birleştirmek gerekir. Öğrenciler hangi tarafta eksikleri varsa o yönlerini geliştirmelidir.

Ayrıca metodoloji konusuna da özel bir önem veriyorum. Bir din psikoloğunun hem nicel hem nitel araştırma yöntemlerini iyi bilmesi, istatistiksel düşünceye ve analitik yaklaşıma hâkim olması gerekir. Bunun yanında yabancı dil bilgisi, özellikle İngilizce, artık kaçınılmaz bir zorunluluktur. Çünkü uluslararası literatürü takip edemeyen biri, kendi alanındaki gelişmelerden uzak kalır. Kısacası, sağlam karakter, bilimsel merak, dengeli bilgi birikimi, yöntem bilgisi ve yabancı dil donanımı... Bu beş özellik bir araya geldiğinde, ortaya gerçekten nitelikli bir din psikoloğu çıkar.

[Soru] = 48. *Türk din psikolojisi araştırmalarında atölye çalışmaları tarzındaki akademik ürünlerin oranının oldukça az olduğunu görüyoruz. Bundan sonraki süreçte atölye çalışmalarının artması için yeni nesil din psikologlarına önerileriniz nelerdir?*

Evet, doğru tespit ettiniz. Türk din psikolojisi alanında atölye çalışmaları, ne yazık ki bugüne kadar yeterince yaygınlaşamadı. Bizim dönemimizde bu tür etkinlikler neredeyse hiç yapılmazdı; daha çok bireysel çalışmalar hâkimdi. Oysa atölye çalışmaları, hem akademik etkileşim hem de ortak üretim kültürü açısından çok önemli bir fırsattır.

Ben özellikle genç din psikologlarına, bu tür kolektif çalışmalara açık olmalarını tavsiye ederim. Çünkü atölye ortamı, sadece bilgi paylaşımı değil, aynı zamanda düşünce üretiminin canlı bir laboratuvarıdır. İnsan orada hem öğrenir hem öğretir. Ayrıca tek başına yapılan bir araştırmada fark edilmeyen noktalar, grup tartışmalarında çok daha net ortaya çıkar. Yeni nesil akademisyenlerin, kendi aralarında tematik atölye grupları kurmaları —örneğin “dini başa çıkma”, “maneviyat”, “dindarlık

ölçme”, “gençlik ve din” gibi alanlarda— hem bilimsel derinliği artırır hem de kuşaklar arası bilgi aktarımını sağlar.

Tecrübeli hocaların rehberliğinde, farklı üniversitelerden genç araştırmacıların katılımıyla düzenlenecek bu tür çalışmalar, Türk din psikolojisinin geleceği için çok güçlü bir zemin oluşturur. Yani, atölye kültürünü yerleştirmek, alanda bilimsel dayanışma ve üretkenliği artırmanın en etkili yollarından biridir.

[Soru] = 49. *Peki, hocam din psikolojisi alanında çalışmaya yeni başlayan genç kuşak akademisyen din psikologlarına veya çalışmayı düşünen potansiyel araştırmacılara önerileriniz nelerdir?*

Genç din psikologlarına en başta söylemek istediğim şey şu: sabır, bu mesleğin temelidir. Akademik hayat kısa vadeli bir yarış değil, uzun soluklu bir yolculuktur. Bu yolda başarı, çoğu zaman sabırla, istikrarla ve emekle gelir. Ne kadar yetenekli olursanız olun, eğer sabırlı değilseniz, akademiye kalıcı bir iz bırakmanız zordur.

Genç arkadaşlarıma tavsiyem, akademik unvan peşinde koşmak yerine bilimsel olgunluk peşinde olmalarıdır. Unvan kendiliğinden gelir, ama bilimsel derinlik emek ister. Bunun için bol okumalı, araştırma yöntemlerini iyi öğrenmeli, özellikle de hem nitel hem nicel yöntemlerde kendilerini geliştirmelidirler. Ayrıca, Türkiye’deki farklı üniversitelerde bu alana uzun yıllar emek vermiş hocalarla temas kurmaları, tecrübelerinden istifade etmeleri çok değerlidir. Bizim dönemimizde bu tür imkânlar yoktu; bugün teknoloji sayesinde iletişim çok daha kolay. Gençlerin bu fırsatı değerlendirmeleri gerektiğine inanıyorum.

Son olarak, din psikolojisi sadece akademik bir uğraş değildir; insana dokunan bir bilimdir. Bu nedenle yapılacak araştırmaların sadece literatüre katkı sunması değil, aynı zamanda toplumun gerçek ihtiyaçlarına da cevap vermesi gerekir. Genç araştırmacılara önerim; bilgiyi üretirken vicdanı, ahlaki ve insanı merkeze almalarıdır. Bilgi, eğer insanı anlamaya hizmet etmiyorsa, bir süre sonra anlamını yitirir.

[Soru] = 50. *Sayın hocam son olarak Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerinize yer verdiğimiz bu röportajla ilgili düşünceleriniz nelerdir?*

Öncelikle bu röportaj için size gerçekten teşekkür ederim. Çünkü hem kişisel hem de akademik hayatımı yeniden hatırlama, bazı şeyleri içsel olarak değerlendirme fırsatı buldum. Kişisel sorularınız beni geçmişe götürdü; çocukluk, gençlik, öğretmenlik ve akademisyenliğe geçiş

sürecimi yeniden gözden geçirdim. İnsan bazen yoğun akademik hayatın içinde bunları unutuyor. Bu sohbet sayesinde kendimi biraz durup geçmişime bakarken buldum.

Akademik sorularınıza gelince, açıkçası bazı bölümlerde kendimi gerçekten doçentlik mülakatındaymışım gibi hissettim (gülüyor). Fakat bu bana sıkıntı vermedi, tam tersine akademik serüvenimi zihnimde yeniden toparlama ve bazı düşüncelerimi netleştirme imkânı verdi.

Bu röportajın, özellikle alandaki genç araştırmacılar için faydalı olacağını düşünüyorum. Çünkü bizlerin yaşadığı tecrübeler, yeni kuşaklara hem yol gösterici olur hem de onların benzer hataları yapmasını önler. Türk din psikolojisi alanının geçmişini, bugününü ve geleceğini konuşmak, aslında bu alana olan sevdamızı tazelemek gibi bir şey.

Son olarak şunu samimiyetle söyleyebilirim: Bu tür çalışmalar, sadece bir röportaj olmanın ötesinde, alanın akademik hafızasını canlı tutuyor ve alan tarihine not düşürmesi bakımından çok önemli. Emeğiniz için teşekkür ederim, böyle nitelikli bir çalışmayı yürüttüğünüz için sizi tebrik ediyorum.

“*Araştırmacı*: Saygıdeğer hocam, röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, bundan sonraki emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

S o n u ç

Klasik bilim sınıflandırması perspektifinden değerlendirildiğinde, ister sosyal ister fen bilimleri alanında olsun, her bilim dalı insan zihninin entelektüel üretimi olarak görülmekte ve bu üretim süreci büyük ölçüde o alanın kurumsal aktörleri tarafından şekillendirilmektedir. Bilimsel alanların gelişimi, ilgili disiplinde etkin biçimde görev yapan akademisyenlerin metodolojik birikimleri, teorik yönelimleri ve üretkenlik düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, bilimsel araştırmaların niteliği ve literatüre kazandırılan akademik ürünlerin derinliği, o alanın entelektüel temsilcileri olan akademisyenlerin uzmanlık düzeyiyle paralel bir biçimde ilerlemektedir (Karakütük, 2001: 11–12; Günay, 2018: 71–88).

Din psikolojisi disiplini de insanın bilişsel, duygusal ve spiritüel yönelimlerini bilimsel yöntemlerle anlamaya çalışan modern bir alan olarak, esasen bu akademik aktörlerin birikimiyle gelişim göstermiştir. Üniversitelerde din psikolojisi bilim dalında yürütülen araştırmalar, söz konusu alanın hem kuramsal hem de uygulamalı boyutlarının sistematik biçimde derinleşmesini sağlamaktadır. Bu alanda görev yapan profesör,

doçent ve doktor öğretim üyesi düzeyindeki akademisyenler, yalnızca araştırma ve yayın faaliyetleriyle değil, aynı zamanda yeni nesil araştırmacıların yetiştirilmesi yoluyla da disiplinin kurumsal sürekliliğini mümkün kılmaktadır.

Bu makalede, Türkiye’de din psikolojisi disiplininin kurumsallaşma sürecine uzun yıllar katkıda bulunan akademisyen din psikoloğu Prof. Dr. Hüseyin Certel’in (1957–2024) bilimsel ve entelektüel mirası ele alınmıştır. Atatürk Üniversitesi ve Süleyman Demirel Üniversitesinde yaklaşık otuz yedi yıl süren akademik kariyeri boyunca Certel, din psikolojisinin kuramsal, metodolojik ve pedagojik alanlarında dikkate değer bir birikim ortaya koymuştur. Çalışmada yalnızca onun akademik üretimleri ve yönettiği tezler değil, aynı zamanda bizzat kendisiyle gerçekleştirilen biyografik röportajdan elde edilen anlatılar da değerlendirilerek, Türk din psikolojisi tarihinde ikinci kuşak bir akademisyen olarak oynadığı rol bütüncül biçimde incelenmiştir.

Certel örneği üzerinden görüldüğü üzere, bilimsel alanların gelişimi bireysel çabanın ötesinde kolektif bir entelektüel sürekliliği temsil etmektedir. Bu bağlamda, din psikolojisi alanındaki her akademisyen, hem bilimsel üretimin taşıyıcısı hem de disiplinin geleceğine yön veren kültürel bir aktör olarak değerlendirilebilir. Prof. Dr. Hüseyin Certel’in akademik yaşamı da bu sürekliliğin önemli bir halkasını oluşturmakta; Türk din psikolojisi literatürünün tarihsel evriminde epistemik bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

Hüseyin Certel’in (1957-2024) üzerine yapılan biyografik içerikli bu araştırmada sonuç olarak;

(1)-*Akademik hayatı*: Certel’in 12 yaşında ilköğrenimini Burdur ili Bucak ilçesi Keçili köyünde tamamladığı; 19 yaşında Isparta Gönen İlköğretmen Okulundan mezun olarak ortaöğrenimini bitirdiği; 24 yaşında Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesinden mezun olarak yükseköğrenimini tamamlayıp Adıyaman-Besni ve Burdur-Bucak’ta meslek dersleri öğretmenliği yaptığı; 36 yaşında Atatürk Üniversitesi’nde din psikolojisi alanında “bilim doktoru” unvanını aldığı; 30 yaşında aynı üniversitenin ilahiyat fakültesinde akademik çalışma yaşamına başladığı; 37 yaşında Yardımcı Doçent, 48 yaşında Doçent, 53 yaşında ise Profesör unvanlarını aldığı; akademik yaşamının ilk bölümünü Atatürk Üniversitesi, ikinci bölümünü ise Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi çatısı altında sürdürdüğü; adı geçen üniversitede öğretim üyesi olarak görev yaparken 14 Eylül 2024 tarihinde yaş haddinden emekli olduğu; dolayısıyla toplamda 37 yıl boyunca bu iki üniversitede kesintisiz biçimde akademisyenlik yaptığı;

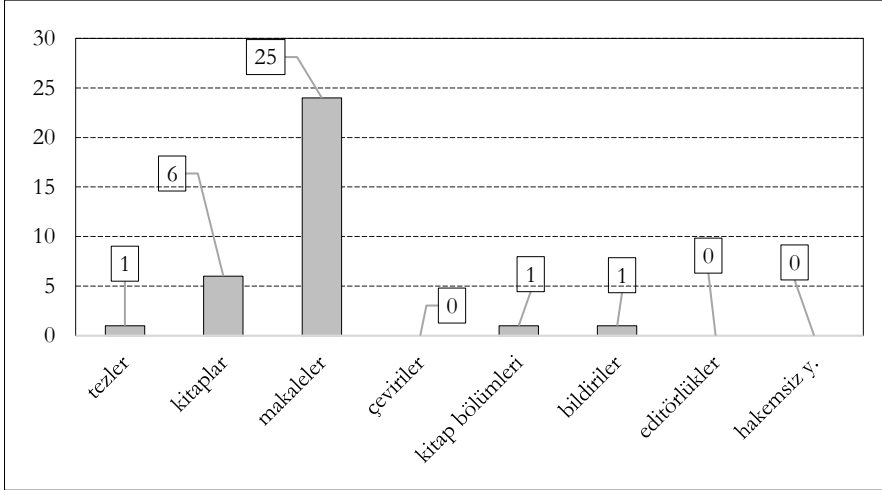
(ii)-*Özel ilgi alanları*: ‘(a) ibadet psikolojisi, (b) tasavvuf psikolojisi, (c) dine dönüş ve dini değişim psikolojisi, (d) manevi danışmanlık ve rehberlik, (e) suçluluk psikolojisi ve dinî başa çıkma, (f) İslâm psikolojisi’ gibi özel ilgi alanları (n=6) olduğu;

(iii)-*Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu*: Türkiye’de din psikolojisinin akademik bir disiplin olarak tanınmaya başladığı ilk dönem [1949–1979] sonrasında gelişim sürecinin ikinci aşaması olan [1980–1999] dönemi bağlamında değerlendirilebilir. Bu ikinci dönemde, alanda öncü konumda yer alan akademisyenlerin rehberliğinde yetişen araştırmacılar, Batı literatüründeki temel kuramsal modelleri ve metodolojik yaklaşımları yerel kültürel bağlama uyarlamaya yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu bağlamda, Türk din psikolojisinin kurucularından Prof. Dr. Kerim Yavuz’un öğrencisi olan Hüseyin Certel, 1987 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Dinler Tarihi Uzmanı olarak başladığı akademik sürecini, 1993 yılında tamamladığı “Ebû Tâlib el-Mekki’de Tasavvufi Yaşayış” başlıklı doktora teziyle din psikolojisi alanında derinleştirmiştir. Certel, doktora çalışmasından itibaren araştırmalarını tasavvuf psikolojisi, ibadet psikolojisi, dindarlık ve suç ilişkisi, manevi danışmanlık ve rehberlik gibi temalar etrafında yoğunlaştırmış; böylece Türkiye’de din psikolojisinin teorik ve kavramsal birikiminin güçlenmesine kayda değer katkılar sunmuştur. Onun bu yönelimi, ikinci dönem Türk din psikolojisi geleneğinin hem sürekliliğini sağlayan hem de metodolojik çeşitliliğini artıran bir akademik yönelim olarak değerlendirilebilir. Özellikle Certel’in 1993 tarihli doktora tezi ile başlayan ve 2009’daki “Suçlularda Dine Dönüş” adlı profesörlük teziyle eseriyle olgunlaşan bilimsel çizgisi, teorik temellere dayalı yaklaşımlarının yanı sıra ampirik araştırmalara yönelim göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu nedenle Certel’in, Türkiye’de din psikolojisinin kuramsal kimlik kazanması, yerel teorik perspektiflerle zenginleşmesi ve akademik sürekliliğin sağlanması süreçlerine katkı sağlamış bir akademisyen olduğu;

(iv)-*Akademik çalışmaları/eserleri*: Certel’in akademik ürünleri incelendiğinde (a)-*tezleri*: (1993)-Yüksek lisans tezinin bulunmadığı; doktora tezi (n=1) sahip olduğu; (b)-*kitapları*: (1995-2020)-Din psikolojisi alanında basılmış kitaplarının (n=6) bulunduğu; (c)-*makaleleri*: (1997-2024)--Ulusal ve uluslararası akademik hakemli dergilerde çok sayıda makalelerinin (n=25) yayımlandığı; (d)-*çevirileri*: (1993-2024)-Akademik dergilerde yayımlanmış bilimsel makale çevirisinin bulunmadığı; (e)-*kitap bölümleri*: (1993-2024)-Alanla ilgili ulusal bir kitapta kitap bölümünün olduğu (n=1); (f)-*bildirileri*: (2004)-Ulusal sempozyumda bildiri sunduğu

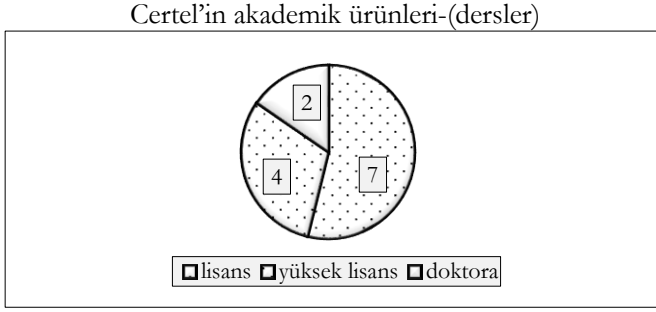
(n=1); (g)-*editörlükleri*: (1993-2024)-Alanla ilgili editörlüğünün bulunmadığı; (h)-*hakemsiz dergilerdeki yazıların*: (1993-2024)-Hakemsiz dergilerde yazısının bulunmadığı; (i)-*diğer çalışmalar*: (1993-2024)-Panel ve konferans türünden çalışmalarına ait bilgilerin arşiv eksikliği nedeniyle ulaşamadığı görülmektedir (bkz. Grafik-1). Toplam olarak dikkate değer düzeyde (n=34) bilimsel çalışmaları/ eserleri bulunan Certel'in akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında ise en çok makalesinin (n=25) olduğu, bunu da sırasıyla kitaplarının (n=6) ve tezleri ile bildirilerinin (n=1) ve kitap bölümlerinin (n=1) izlediği;

Grafik-1:
Certel'in akademik ürünleri-(çalışmalar/ eserler)

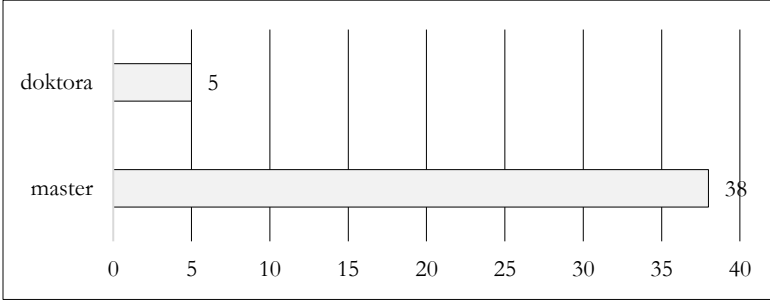
(v)-*Lisans ve lisansüstü dersleri*: Certel'in öğretim üyeliği boyunca verdiği derslere bakıldığında da (a)- *lisans dersleri*: Lisans düzeyinde uzmanlık alanı kapsamında zorunlu derslerin yanı sıra çeşitli seçmeli dersler de (n=7) verdiği; (b)- (*lisansüstü*)- *yüksek lisans ve doktora dersleri*: Lisansüstü düzeyde yüksek lisans (n=4) ve doktora (n=2) düzeyinde çeşitli içeriklere sahip alan dersleri (n=6) verdiği saptanmıştır (bkz. Grafik-2). Dolayısıyla elde edilen bu nitel ve nicel verilere göre hem lisans hem de lisansüstü düzeyde (n=13) dersler veren Certel'in akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında en çok lisans düzeyinde (n=7) ders verdiği, bunu lisansüstü düzeydeki (n=6) derslerin takip ettiği;

Grafik-2:

(vi)-*Yönettiği lisansüstü tezleri*. Son olarak Certel'in öğretim üyeliği boyunca yönettiği lisansüstü tezlere bakıldığında ise çok sayıda yüksek lisans tezi (n=38; 1994-2025) ve doktora tezlerini (n=5; 2013-2025) yönettiği belirlenmiştir (bkz. Grafik-3). Dolayısıyla elde edilen bu verilere göre toplamda (n=43) tez yöneten Certel'in ilk yüksek lisans tez öğrencisinin Mehmet Büyükbaş (1994), son yüksek lisans tez öğrencisinin ise Hatice Gürdal (2025) olduğu; bunun yanı sıra ilk doktora tez öğrencisinin Erkan Kavas (2013), son doktora tez öğrencisinin ise Esmâ Salım (2025) olduğu saptanmıştır. Tez yönetimi açısından değerlendirildiğinde ise yüksek lisans tezlerinin (n=38), doktora tezlerinden (n=5) daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Grafik-3:
Certel'in akademik ürünleri-(yönettiği tezler)

Öte yandan bu makalede, Certel'in Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Certel ile yapılan röportaj, "(i)-Özel ve akademik yaşam (n=22), (ii)-Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları (n=11), (iii)-Türk din psikolojisinin geleceği (n=5), (iv)-yeni nesil din psikologlarına öneriler (n=4)" olmak üzere toplam dört alt tema altında sınıflandırılmış ve sunulmuştur. Bu kapsamda kullanılan röportaj sorularına (n=50) verilen cevaplar incelendiğinde, Certel'in alanla ilgili önemli ve özgün görüşler ortaya koyduğu görülmektedir (röportaj soruları için bkz. Ek-2).

Din psikolojisi alanında uzun yıllar akademik çalışmalar yürüten ve yakın zamanda emekliye ayrılan akademisyen din psikoloğu Prof. Dr. Hüseyin Certel'in biyografik verilerinin incelendiği bu araştırma, önemli bir gerekliliğe işaret etmektedir. Türkiye'de din psikolojisi alanında uzun süre görev yaparak emekli olan akademisyenlerin yaşam öykülerinin, bilimsel üretimlerinin ve kurumsal katkılarının sistematik biçimde belgelenmesi, hem ulusal alan tarihinin korunması hem de akademik hafızanın sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu tür biyografik içerikli çalışmalar, Türk din psikolojisinin gelişim sürecinin tarihsel dinamiklerini anlamak, kurucu kuşak ile yeni kuşak akademisyenler arasındaki entelektüel sürekliliği görünür kılmak bakımından değer taşımaktadır. Ayrıca, bu tür incelemeler genç araştırmacılar için yalnızca bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda akademik kimlik ve ilham oluşturucu nitelikte rehber metinlerdir. Bu bağlamda, emekli akademisyenlerin kendi deneyimlerini paylaşmalarını sağlayan biyografik araştırmaların, özellikle lisansüstü öğrenciler tarafından hocalarının akademik yaşam öykülerinin bilimsel formatta kaleme alınmasıyla yürütülmesi, alanın kurumsal belleğine ve geleceğine anlamlı katkılar sağlayacaktır.

Beyanlar ve Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 15.01.2025 tarihli ve 2025-02 sayılı kararı ile etik ilkelere ve insan haklarına uygun bulunmuştur.

This study was approved as ethically appropriate by the Ethics Committee for Social and Human Sciences of Eskişehir Osmangazi University with the decision dated 15 January 2025 and numbered 2025-02.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür.

This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Informed consent was obtained for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılımcılardan gönüllü katılım onayı alınmıştır.

Voluntary consent to participate was obtained from all participants in this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.
The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayınıyla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.
The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.
The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.
This research received no financial support.

Veri Paylaşımı ve Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada elde edilen veriler, katılımcı gizliliğini koruma amacıyla kamuya açık olarak paylaşılmamıştır.
The data obtained in this study have not been made publicly available in order to protect participant confidentiality.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: MK; Literatür Taraması: MK; Veri Toplama: MK; Veri Analizi: MK; Yazım – Taslak: MK; Yazım – Gözden Geçirme ve Düzenleme: MK.

Conceptualization: MK; Literature Review: MK; Data Collection: MK; Data Analysis: MK; Writing – Draft: MK; Writing – Review – Editing: MK.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, özgündür.
This article is original.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.
This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Teşekkür | Acknowledgements

Bu makalenin hazırlanma sürecinde değerli katkı ve desteklerini esirgemeyen kıymetli meslektaşım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Memiş'e içten teşekkür ederim.

In the preparation of this article, I would like to express my sincere gratitude to my esteemed colleague, Assist. Prof. Dr. Mustafa Memiş, for his valuable contributions and generous support.

Kaynaklar

- Alkan, E. (2010). Prof. Dr. Mustafa Tahralı: Biyografik ve bibliyografik bir değini. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 25, 9-19.
- Allport, G. W. (1950). *The individual and his religion: A psychological interpretation*. New York: Macmillan.
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443.
- Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş-I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Belzen, J. A. (2010). *Towards cultural psychology of religion: Principles, approaches, applications*. New York: Springer.
- Certel, H. (1993). *Ebû Tâlib el-Mekkeî'de tasavvufî yaşayış*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Certel, H. (1995). Dini yaşayış açısından oruç. *Türk Yurdu Dergisi*, 15(90), 50-53.
- Certel, H. (1997a). Psiko-sosyal açıdan zekât. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 347-359.
- Certel, H. (1997b). Türk atasözlerinde ihtiyaç ve güdüler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 45-58.
- Certel, H. (2000). *Kur'an'da insan*. Isparta: Tuğra Yayınları
- Certel, H. (2003). *Din psikolojisi*. Ankara: Andaç Yayınevi
- Certel, H. (2009). *Suçlularda dine dönüş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Certel, H., & Kes, Ö. (2021). Toplumsal cinsiyet algısının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 1-14.
- Certel, H., & Memiş, M. (2020). Orta yaş bireylerde yaşlanma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 21-39.
- Certel, H., Yakut, S., Yakut, İ., & Gülsün, B. (2016). Öğrencilerde yalnızlık problemi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3069-3084.
- Corveleyn, J., Luyten, P., & Dezutter, J. (2013). Psychodynamic psychology and religion. [içinde] R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. 2. Baskı. (ss. 94-117). New York: Guilford Press.
- Durmuş, A. (2003). Türk din eğitiminde öncü bir isim: Beyza Bilgin. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 145-167.
- Egemen, B. Z. (1952). *Din psikolojisi: Saba, kaynak ve metot üzerine bir deneme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Emmons, R. A., & Paloutzian, R. F. (2003). The psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 54, 377-402.

- Freud, S. (1927/2012). *The future of an illusion*. Broadview Press.
- Freud, S. (2012). *The basic writings of Sigmund Freud*. New York: Modern Library.
- Glock, C. Y., & Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Chicago: Rand McNally & Company.
- Günay, D. (2018). Türkiye’de lisansüstü eğitim ve lisansüstü eğitime felsefi bir bakış. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 71–88.
- Güvercin, G. (2015). Biyografik araştırmalar ve biyografik anlatı görüşmesi. [içinde] *Nitel araştırma: Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar*. (ss. 172-184). ed. F. N. Seggie & Y. Bayyurt. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hill, P. C. (2013). Measurement assessment and issues in the psychology of religion and spirituality. [içinde] R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. 2. Baskı. (ss. 48–74). New York: Guilford Press.
- Hood Jr, R. W., Hill, P. C., & Spilka, B. (2009). *The psychology of religion: An empirical approach*. Guilford Press.
- Hood, R. W., Jr., & Belzen, J. A. (2013). Research methods in the psychology of religion and spirituality. [içinde] R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. 2. Baskı. (ss. 75–93). New York, NY: Guilford Press.
- <https://tez.yok.gov.tr> (Erişim: Temmuz 2025).
- <https://w3.sdu.edu.tr>, (Erişim: Eylül 2024).
- James, W. (1902/1985). *The varieties of religious experience: A study in human nature*. Cambridge: Harvard University Press.
- Jung, C. G. (1960). *Psychology and religion*. New Haven: Yale University Press.
- Kara, Ç. (2017). Biyografî: Etnograflar için yöntem ve öneriler. *Millî Folklor*, 29(116), 73–83.
- Karakütük, K. (2001). *Öğretim üyesi ve bilim insanı yetiştirme: Lisansüstü öğretimin planlaması*. (2. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler*. (31. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kirkpatrick, L. A. (2013). Evolutionary psychology as a foundation for the psychology of religion. [içinde] R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. 2. Baskı. (ss. 118–137). New York: Guilford Press.
- Koç, M. (2010). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma–I. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 187-210.
- Koç, M. (2011a). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma–II. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 227-246.

Koç, M. (2011b). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—III. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 265-285.

Koç, M. (2012). Psychology of religion in Turkey (1949–2012): An overview. *Archive for the Psychology of Religion*, 34(3), 327-340.

Koç, M. (2015). Türkiye’de din psikolojisi çalışmaları (1949–2013) üzerine genel bir bakış. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 301-330.

Koç, M. (2018a). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Neda Armaner üzerine biyografik bir araştırma. *Bilimname Dergisi*, 36 (2), 213-259.

Koç, M. (2018b). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Hayati Hökeleli üzerine biyografik bir araştırma. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 65-126.

Koç, M. (2020). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Abdülkadir Etöz üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1, 13-74.

Koç, M. (2021a). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Habil Şentürk üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 3, 161-221.

Koç, M. (2021b). Türk din psikolojisinin kurucusu: Bedi Ziya Egemen üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 4, 155-209.

Koç, M. (2022a). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Hüseyin Peker üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 5, 169-231.

Koç, M. (2022b). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Hasan Arslan üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 6, 165-233.

Koç, M. (2023). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Abdulvahit İmamoğlu üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 7, 131-191.

Koç, M. (2024a). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Ali Murat Daryal üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 9, 175-272.

Koç, M. (2024b). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Kerim Yavuz üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 10, 129-236.

Ok, Ü. (2006). Türkiye’de din psikolojisi: Neredeyiz ve nereye gidebiliriz? *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19 (3), 441-456.

Oman, D. (2013). Defining religion and spirituality. [içinde] R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. 2. Baskı. (ss. 23–47). New York: Guilford Press.

Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (2013). Recent progress and core issues in the science of the psychology of religion and spirituality. [içinde] R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. 2. Baskı. (ss. 3–22). New York: Guilford Press.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press.

Roberts, B. (2002). *Biographical research*. London: Open University Press.

Rosenthal, G. (2004). Biographical research. [içinde] *Qualitative research practice*. (ss. 48-65). Ed. C. Seale ve ark. London: Sage.

Streib, H., & Hood, R. W. (2016). *Semantics and psychology of spirituality. A cross-cultural analysis*. Springer.

Taşkaya, F. N. (2025). Türk din psikolojisi çalışmalarında ‘ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi’ literatürü (1941-2025) üzerine bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 11, 39-74.

Taves, A. (2013). Building blocks of sacralities: A new basis for comparison across cultures and religions. [içinde] R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. 2. Baskı. (ss. 138–157). New York: Guilford Press.

Turan, Y. [ed]. (2020). *Din psikolojisi: Güncel durum analizi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Wulff, D. M. (1991). *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. New York: John Wiley & Sons.

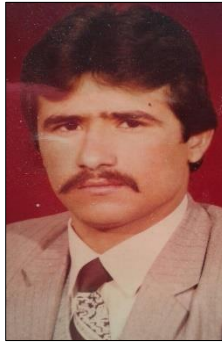
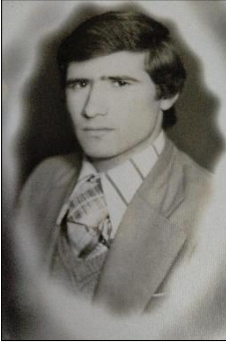
Yavuz, K. (1987). *Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Ekler:
Ek-1:
Fotoğrafları

2021
(64 yaşında)

(1978-1983-1993)

Adıyaman/Besni İmam-Hatip Lisesi öğretmenlik yılları (1977)

Sınıf arkadaşlarıyla Sivas tren garında (1980)

Erzurum'da bir grup arkadaşlarıyla (1981)

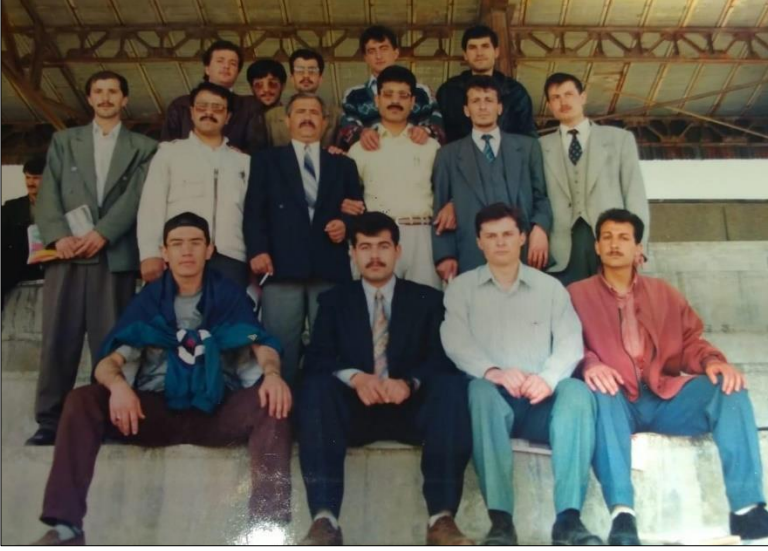
Burdur/Bucak İmam-Hatip Lisesi öğrencileriyle (1986)

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki odasında (1997)

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki öğrencileriyle (1997)

Atatürk Üniversitesi tanıtım standında öğrencileriyle (1997)

AÜİF öğrenci ve öğretim üeleriyle çig köfte partisi (1997)

Erzurum'daki evine mezun öğrencilerinin ziyareti (1998)

AÜ İlahiyat Fakültesindeki sınıfta öğrencisiyle (1998)

Erzurum'da öğrencileriyle birlikte (1998)

Erzurum'daki evinde öğrencileriyle çig köfte partisi (1998)

Isparta'da fakülte dekanı ve öğretim üyesi arkadaşlarıyla (2001)

Erzurum Çifte Minareli Medrese önünde (2002)

Burdur/Bucak Kutlu Doğum Haftası etkinliğinde (2004)

Annesi ve kardeşleriyle (2010)

Erzurum'da öğretim üyesi arkadaşlarıyla yemekte (2010)

Isparta'da bir grup son sınıf öğrenciyle yemekte (2022)

SDÜSBE son lisansüstü öğrencisinin mezuniyetinde (2024)

Isparta'da emeklilik veda yemeğinde (2024)

Isparta'da emeklilik veda yemeğinde plaket takdimi (2024)

Isparta'da emeklilik veda yemeğinde çiçek takdimi (2024)

Isparta'da emeklilik veda yemeğinde (2024)

Emeklilik sonrası torunlarıyla (2025)

Ek-2: Röportaj soruları

* Röportaj – [Mülakat] –

“*Araştırmacı:* Kıymetli hocam, uzun yıllar süren akademik çalışma hayatınızı tamamlayarak yakın bir zamanda emekli oldunuz. Bu sebeple eğer izin verirseniz sizinle (i) özel ve akademik yaşamınız, (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları, (iii) Türk din psikolojisinin geleceği ve (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler” şeklinde düzenlenmiş tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

[i]– *Özel ve akademik yaşam:*

1. Kıymetli hocam, isterseniz öncelikle kişisel yaşamınızdan başlayalım. Kısaca kendinizi tanıtabilir misiniz? Yani nasıl bir çocukluk ve gençlik döneminiz oldu? Çocukken ve gençken yaşama ilişkin hayalleriniz ve hedefleriniz nelerdi?

2. Yaşam felsefenizi birkaç cümleyle nasıl betimleyebilirsiniz?

3. Hobileriniz nelerdir?

4. Kendinizi nasıl bir eş, baba ve dede olarak görüyorsunuz?

5. Eleştiriye açık mısınız? Yani meslektaşlarınız sizi eleştirirler miydi? Sizin bu eleştirilere tepkileriniz nasıl olurdu?

6. Yaşamınızda dönüm noktası olarak nitelendirebileceğiniz bir olay var mı? Varsa nedir?

7. Akademisyen olmasaydınız başka ne iş yapmak isterdiniz?

8. Akademik yaşamınız boyunca unutamadığınız ve sizi etkileyen bir anınız/hatıranız varsa bizimle paylaşabilir misiniz?

9. Bir akademisyen olarak din psikolojisi alanında çalışmamış olsaydınız başka hangi alanda akademik kariyer yapmak isterdiniz?

10. Akademik kariyer planmanızda neden din psikolojisi alanını seçtiniz? Genel ve özel sebepleri var mı? Varsa nelerdir?

11. Din psikolojisi alanındaki akademik çalışmalarınıza nasıl başladınız? Yani akademik kariyeriniz hangi aşamalardan geçerek sonuçlandı? Lisans ve lisansüstü (master ve doktora) eğitiminizi nerelerde ve nasıl yaptınız?

12. Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarınız kimlerdir? Yani kimler ve hangi sebeple akademik yaşamınızda yer aldılar ve çalışmalarınıza yön verdiler?

13. Akademik çalışmalarınıza bakıldığında ağırlıklı olarak hangi alt alanlarda araştırmalarınızı yürüttünüz? Akademik kariyeriniz süresince din psikolojisi alanındaki bilimsel çalışma konularınızı nasıl belirlediniz? Veya hangi konular üzerinde çalışacağınıza nasıl karar verdiniz?

14. Bilimsel kitap, makale, bildiri gibi akademik ürünlerinizden en çok beğendiğiniz ve başyapıtım diyebileceğiniz bir eser/çalışma var mı? Varsa hangisidir?

15. Şu anda geriye dönüp baktığınızda akademiada akademisyen olarak öğretim üyeliği yapan kaç master ve/veya doktora öğrenciniz vardır? Lisansüstü yetiştirdiğiniz öğrenci sayısında hedeflediğiniz sayıya ulaşabildiniz mi? Bu bağlamda “hocaların hocası” olmak nasıl bir duygudur?

16. Sayın hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarına uzun yıllar emek veren akademisyen bir din psikoloğu olarak yanlış anlaşıldığınızı düşündüğünüz bir konu oldu mu? Nasıl ve Niçin?

17. Türk din psikolojisi çalışmalarında son bir kaç yıl içinde okuduğunuz, takdir ettiğiniz, takibe değer bulduğunuz kişiler, kitaplar ve konular var mı? Varsa nelerdir?

18. Benim bir düşüncem var hocam. Emekliliğe yakın olan veya emekli olan din psikoloğu hocalarımızın o döneme kadar yayınladığı makalelerini yeniden elden geçirerek iki kapak arasında çeşitli başlıklarla kitap formatında yayınlamalarının akademik bir ödev/görev olduğu kanısındayım. Bu türden çalışmaların, o akademisyen için bir anlamda akademik ürün koleksiyonu değeri taşıyabileceği de söylenebilir. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

19. Sayın hocam, ne zaman emekli oldunuz? Akademiada asistanlığınızdan emekliliğinize kadar toplam kaç yıl çalıştınız?

20. Değerli hocam, 37 yıllık akademik çalışma yaşamınızda evdeki hesabı çarşıya uydurabildiniz mi? Yani kurumsal anlamda üniversite çatısı altında akademik çalışma yaşamınız boyunca akademik çalışma planlarınız kapsamındaki tüm projelerinizi gerçekleştirebildiniz mi? Bu bağlamda yaptıklarınız veya yapamadıklarınız hakkında neler söylemek istersiniz?

21. Emeklilik sonrası akademik planlarınız dışındaki hayalleriniz nelerdir?

22. Akademisyenin emekli olmaz derler. Emeklilik döneminde gerçekleştirmeyi düşündüğünüz akademik çalışma planlarınız var mı? Varsa nelerdir?

[ü]-*Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları:*

23. Türkiye’deki ilk din psikolojisi çalışmasını hangi yıl ve hangi araştırmayla başlatıyorsunuz? Niçin?

24. Başlangıcından (1952) bugüne (2025) Türkiye’deki din psikolojisi çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yani din psikolojisi Türkiye’de nasıl tanındı ve bugünlere geldi?

25. Batı orijinli bir bilim dalı olarak Amerika ve Avrupa'daki din psikolojisinin tarihsel gelişimiyle ilgili son dönem çalışmalarındaki kurumsal yapılanmada ve akademik ürün başlıklarında 'din'den 'maneviyat'a geçişi ve/veya her iki kavramı ayrı ayrı kullanmayı da dikkate alarak neler söylemek istersiniz?

26. Dünyadaki din psikolojisi ile Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarını nicelik ve nitelik açısından karşılaştırdığınızda neler söylemek istersiniz?

27. Size göre Türk din psikolojisinin güncel sorunları nelerdir?

28. Türkiye'de yapılan din psikolojisi çalışmalarına bakıldığında bazı din psikologlarının sadece teorik çalışmalar yürüttükleri, bazılarının ise sadece ampirik çalıştığı görülüyor? Yani sizce bir din psikoloğunun bilimsel çalışmalarındaki akademik ürün çeşitliliği bağlamında teorik ve ampirik çalışmaların yeri ve ağırlığı nasıl olmalıdır? Niçin?

29. Peki hocam. YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı, din psikolojisi alanında yurtdışına yüksek lisans ve doktora yapmak üzere yıllardır birçok öğrenci gönderdi. Sonra bunların önemli bir kısmı Türkiye'ye döndüler. Yurtdışında din psikolojisi master ve doktora yapıp gelenlerin sonraki dönemlerinde Türkiye'deki çalışmalarıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu meslektaşlarımızın Türkiye'deki akademik üretim durumu nedir?

30. Size göre Türk din psikolojisi çalışmalarının artık kurumsal bir kimlik kazanma zamanı gelmedi mi? Bu bağlamda 12 Ağustos 2014 tarihinde kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin şu andaki durumu ve çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

31. Her yıl düzenlenen din psikolojisi anabilim dalları koordinasyon toplantılarının içeriği ve organizasyonu hakkında neler söylemek istersiniz? Benim düşünceme göre şemsiye organizatör Din Psikolojisi Derneği olmalı ve her yıl bir ilahiyat fakültesiyle birlikte organize yapmalıdır. Bu konudaki düşünceniz nedir?

32. Din sosyolojisi için yapılan 'genel din sosyolojisi' ve 'özel din sosyolojileri'ne dayalı dikotomik ayrımın bir benzeri de 'genel din psikolojisi' ve 'özel din psikolojileri' şeklinde din psikolojisi için yapılabilir mi? Nasıl?

33. Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türk din psikolojisi çalışmalarında 'İslam psikolojisi' olması gerektiği yerde midir? Bu bağlamda İslam psikolojisiyle ilgili neler yapılabilir?

34. Şu anda din psikolojisi alanında Türkiye'de yürütülen lisansüstü master ve doktora tezlerinin kalitelerini nasıl buluyorsunuz? Geçmişten bugüne araştırmalardaki kalite giderek yükseliyor mu yoksa düşüyor mu? Niçin?

35. Türkiye’de yapılan dindarlık ölçme çalışmaları konusunda yerli ölçek denemelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeterli mi? Niçin? Neler yapılabilir?

36. Türkiye’de din psikologları genellikle teoloji lisanslı oluyor. Bazen psikoloji ve/veya pdr lisanslı din psikologları da yetişiyor. Alan uzmanlığı bağlamında aralarındaki yeterlilik düzeylerinin farklılığı konusunda neler söylemek istersiniz?

37. Türkiye’deki din psikolojisi çalışmalarında cinsiyet faktörü göz önüne alındığında, bu alanda çalışan bayanlar mı yoksa erkekler mi daha fazladır? Niçin?

38. Değerli hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarında uzun yıllar nicel araştırmalar yapıldı. Bizim kuşak ve bizden önceki kuşaklar, hep bu metodolojiyle yetiştik. Fakat son dönem Türk din psikolojisi araştırmalarında nicel desenden nitel desene doğru belirgin bir yönelim var. Bu metodolojik paradigma değişimini nasıl yorumluyorsunuz?

39. Ayrıca din psikologları akademik çalışmalarında teorik ve ampirik çalışma dengesini nasıl kurmalıdırlar? Hiç ampirik çalışma yapmayan din psikoloğu meslektaşlarımız olduğu gibi hiç teorik çalışma yapmayan din psikologlarımız da var. Bu konudaki dengeyi nasıl sağlamak gerekiyor?

40. Sayın hocam, din psikoloğu Ok’un (2006) değerlendirmesine göre; Türkiye’de din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, bu ülkenin kültürüne özgü ya da bu kültürde yapılan ampirik çalışmalardan yola çıkarak geliştirilmiş veya yaygınlık kazanmış bir psikoloji ekolünün ya da kuramının varlığından söz etmek henüz erken gözükmektedir. Çalışmalar daha çok Kuzey Amerika ve Batı Avrupa (Hıristiyan) geleneğinde geliştirilenlerin İslami ortamdaki bir tekrarı, test edilmesi ya da onlara yapılan katkılardan ibaret olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türk din psikolojisi çalışmalarındaki ‘ekolleşme’ ve Türkiye’deki ekolleşmeyle ilişkili ‘hoca’ faktörü konusunda neler söylemek istersiniz?

41. Bu dönemde (2010 yılından bu yana) ilahiyat fakültelerine bağlı olarak açılan din psikolojisi bilim dalındaki yeni lisansüstü programlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeni açılan bu programlar, din psikolojisi alanında kaliteli bir lisansüstü eğitim için nelere dikkat etmelidirler?

42. Son dönemde giderek yıldızı parlayan din psikolojisinin klinik saha uygulaması olarak da konumlandırılabilir olan manevi danışmanlık ve rehberlik –(mdr) alanıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu bağlamda alanın Türkiye’deki geleceğini nasıl görüyorsunuz?

43. Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türkiye’de hızla manevi danışmanlık ve rehberlik alanında tezli ve tezsiz yüksek lisans programları açılmaktadır. Sanki din eğitimcileri de bu alanda var olmak istemektedirler. Özel alan yeterliliği bağlamında bu alanda nasıl bir akademik eğitim verilmelidir? Din eğitimcilerinin bu alandaki yeri ne olmalıdır?

[iii]—*Türk din psikolojisinin geleceği:*

44. Değerli hocam, geleceğe bir projeksiyon tutmak gerekirse Türk din psikolojisinin bu aşamadan sonra gideceği ve gitmesi gerektiği yön neresi olmalıdır? Niçin?

45. Size göre gelecekteki Türk din psikolojisi çalışmalarında hangi alanlarda öncelikli konular çalışılmalıdır? Niçin?

46. 2014 yılında kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin Türk din psikolojisi çalışmaları için gelecek vizyonu ve misyonu ne olmalıdır?

[iv]—*Yeni nesil din psikologlarına öneriler:*

47. Size göre din psikolojisi alanında uzmanlık yapacak öğrencilerin ne gibi özelliklere ve donanımına sahip olması gerekir? Niçin?

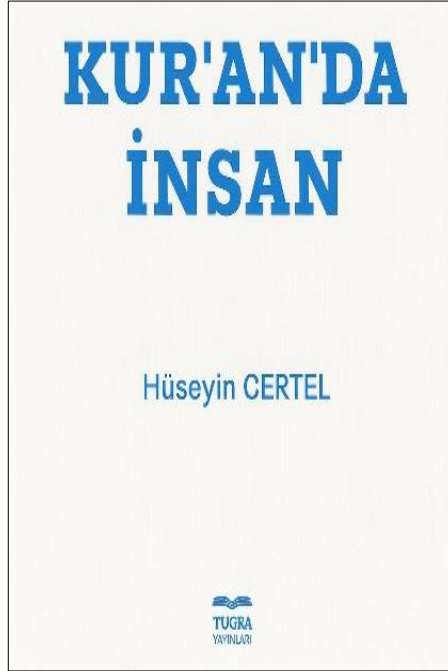
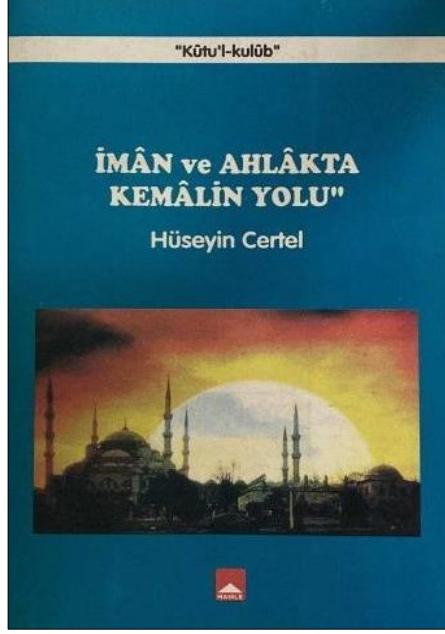
48. Türk din psikolojisi araştırmalarında atölye çalışmaları tarzındaki akademik ürünlerin oranının oldukça az olduğunu görüyoruz. Bundan sonraki süreçte atölye çalışmalarının artması için yeni nesil din psikologlarına önerileriniz nelerdir?

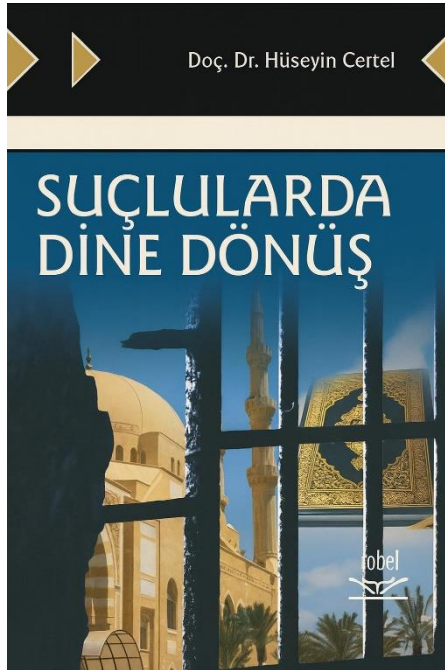
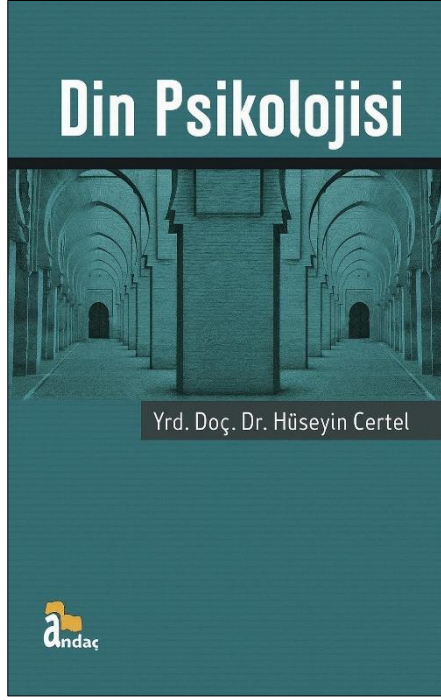
49. Peki, hocam din psikolojisi alanında çalışmaya yeni başlayan genç kuşak akademisyen din psikologlarına veya çalışmayı düşünen potansiyel araştırmacılara önerileriniz nelerdir?

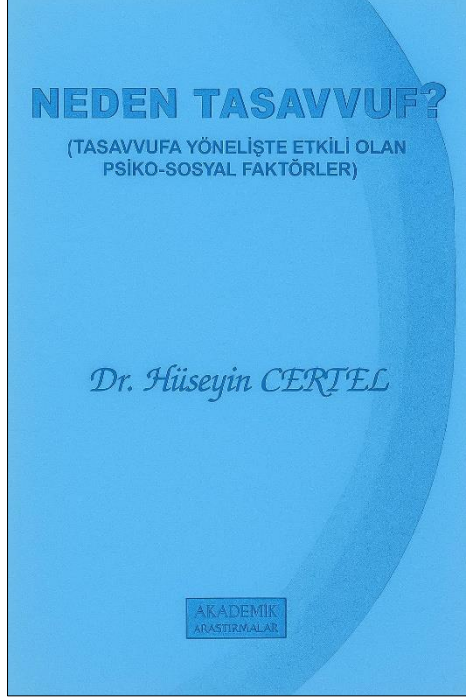
50. Sayın hocam son olarak Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerinize yer verdiğimiz bu röportajla ilgili düşünceleriniz nelerdir?

“*Araştırmacı:* Saygıdeğer hocam, röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, bundan sonraki yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

Ek-3:
Kitapları – (Kapakları)

Ek-4:
Makaleleri – (İlk sayfaları)

TÜRK
YURDU

DİNİ YAŞAYIŞ AÇISINDAN ORUÇ

Hüseyin ÇERTEL

■ *İbadet hayatı, dinî yaşayışın imandan sonra gelen ikinci bir yönünü teşkil etmektedir. İman, dinin içte duyulup yaşanan subjektif yönünü teşkil ettiği gibi, ibadetler de onun belli kurallara bağlı olarak realize edilen objektif yönünü oluşturmaktadır.*

* Dr. Atatürk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

İslâm'ın temel ibadetleri olan namaz, oruç, hac ve zekâta Allah, kulları için birtakım gayeler hedeflemiştir. Bu gayeler, onların şekillerinde, şartlarında ve derüni unsurlarında gizlidir. Bu gayelerin neler olduğu her şeyden önce, ibadetlerin biçimsel ve bütünü unsurlarının, genel İslâmî prensipler çerçevesinde ve ibadet mantığı içinde mánalandırılmaları ile ortaya çıkabilecektir. Bu gayeleri genel olarak, bir kul-Allah münasebeti olarak ferdin derününde gerçekleştirilmesi istenen ruhi ve dışarda gerçekleşmesi beklenen haricî; toplumsal ve ahlâkî gayeleri iki grupta toplamak mümkündür. (1) İşte ibadetler, kendileriyle varılmak istenen bu hedeflerin bilinip, bu gayelere ulaşmak üzere şuurlu bir şekilde yaşadıkları nispette değer ve anlam kazanırlar. Çünkü ibadetler, sadece şekil ve zahîr kurallardan ibaret değildir. Bu itibarla İslâm'ın temel ibadetlerini; fıkıhçıların yaklaşım tarzı olan kâidî ve biçimsel yaklaşıma ilaveten, Allah ile içten kurulan, toplumsal ve ahlâkî boyutları olan bir diyalog olarak ele almak mümkün ve hatta gereklidir. Bu, bir bakıma ibadetlerin psikolojik bir yaklaşımla incelenmesi demektir.

İbadet hayatı, dinî yaşayışın imandan sonra gelen ikinci bir yönünü teşkil etmektedir. İman dinin içte duyulup yaşanan subjektif yönünü teşkil ettiği gibi, ibadetler de onun belli kurallara bağlı olarak realize edilen objektif yönünü oluşturmaktadır. Aslında dindarlık, inançların ruhta yerleşip kök salarak orada duyulur ve yaşanır hale gelmesiyle doğmaktadır. İbadetler ise, içteki imanın varlığından doğarak insanın benliğinden fıkkırp dış dünyada kendi kural ve kalıpları içinde tezahür etmek isteyen iradesi gibidir. Bu itibarla dinî yaşayışın özü ve esas yapısı imandır, ibadetler onun bir nevi tezahürleri ve dışa yansıyan görüntüleridir. (2) Buna göre ibadetler bir yandan dindarın içinde bulunan imanın tezahürleri olmaları ba-

kımından imandan hayat bulurken, bir yandan da içteki imanı takviye edip besleyici ve derinleştirici bir özelliğe sahiptirler. Bunun için dinî hayatın iman ve ibadet bölümlerini birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Onlar birbirlerine öylesine yakın ve içiçedirler ki, bu yakın ilişkiden dolayı ibadetleri (amelî) de imana dahil edenler bile olmuştur. (3) Dinî yaşayışın ruhunu ve özünü teşkil eden iman, psikolojik bir hadise olması itibarıyla Din Psikolojisi'nin konusu olduğu gibi; esasen psikolojik bir hadise olan imandan hayat bulup feyz aldıkları için psikolojik temellere dayanan ibadetler de Din Psikolojisinin konusudur. (4) Bu itibarla Din Psikolojisi'nin araştırma alanlarından birisi de dinî pratiklerdir. Din Psikolojisi, sadece inanan ve inanılan arasında içten kurulu yaşanan çeşitli ilişki ve görüntüleri araştırmakla kalmayarak, inanan insanın Rabbine karşı türlü pratiklerle gerçekleştirdiği dinî yaşayışını incelemek durumundadır. Çünkü inanan insan kuru bir inançla yetinmez. Onun dinî duygu ve düşünceleri, inancının fiile dökülmesini gerektirir (5). Mü'minin kalbinde yerleşen Allah inancı, önce dilde, sonra da işlerinde ve hareketlerinde tecelli edecektir. Kalbin derinliklerinden başlayarak onu tamamen saracak olan iman, ağzından ifadeler halinde dökülecek, sonra vücuda ve çevresine yayılmak isteyecektir. (6)

İnsanlık tarihi incelendiğinde görülür ki; insanlar her devirde, kendi kudretlerinin üstünde ve bütün varlık âlemine hâkim yüce bir kudretin, bir yaratıcının varlığına inanıp, O'na saygı ve teslimiyet göstermişlerdir. Bu durum yalnız semavî dinlerde değil, ilkel kavimlerde de böyle olmuştur. Yalnız insanlık tarihi değil, psikoloji de gösteriyor ki; insanda hem üstün bir yaratıcıya iman, hem de mahlûku ve kulu olduğunu sezdiği ve duyduğu bu yaradana karşı sevgi, saygı, ta'zim, korku, ümit, niyaz ve ibadet duyguları da fitridir.

PSİKOLOJİK BİR YAKLAŞIMLA SÖZLÜ VE FİİLİ ŞART VE RÜKÛNLARIYLA NAMAZ

Yrd.Doç.Dr. Hüseyin CERTEL *

Şekli ve miktarı bilinmemekle birlikte, Kur'an-ı Kerim namazın peygamberler silsilesinden kalma en köklü bir ibadet biçimi olup, geçmiş ümmetlerin de namazla emrolduklarını açıkça haber vermektedir¹. Bu konudaki âyetlere bakıldığında Hz.İbrahim, İshak, Yakub, İsmail, Mûsa, Şu'ayb, Lokmân, Hz.Meryem ve oğlu Hz.İsa hep namaz kılmakla emrolunmuşlar ve bu peygamberler aynı zamanda aile fertlerine ve ümmetlerine de namazı dosdoğru kılmalarını öğütlemişlerdir. Bu âyetlerden hareketle namazın, Hz. Âdem'den bu yana devam edegelen ve Hz.İbrahim'in "İslâm"² adını verdiği ve Muhammed (S.A.V.)le en son ve en kâmil şeklini alan tevhîd dininin temel ibadet biçimi olduğu söylenebilir. Diğer semavî dinler olan Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da namazın Allah tarafından yerine getirilmesi emredilen bir ibadet olduğu sözkonusu âyetlerde açıkça ifade edilmektedir. Şu halde namaz, bütün risâlet silsilesinde peygamberlerin tevhîdden sonra muhatap oldukları emirlerin en kuvvetlisi ve iman akidesini taâdik ve Allah'a ibadetin manasını gerçekleştirmek için gelen farzların ilki olmaktadır³.

İslâm dininin en önemli ibadeti olan ve sık denilebilecek bir aralıkla günde beş defa edâ edilen namazın Arapça karşılığı "salât" olup, Kur'an'da çokça zikredilen kelimelerdendir. Salât kelimesinin kökü ve buna bağlı olarak ifade ettiği manalar konusunda âlimler muhtelif görüşler beyan etmişlerdir. Bize göre bunların en doğrusu, salât kelimesinin İslâm öncesi devirde duâ, yardım isteme ve birine

* Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

¹ Bk.Kur'an, el-Bakara, 83; Âli İmrân, 43; el-Enbiyâ, 72,73; İbrahim, 37,40; Meryem, 30,31; Tâ-hâ, 14; Yûnus,87; Hüd,87; Lokmân, 17.

² Bk.Kur'an, el-Hacc,79.

³ Krş.Turabî, Hasan, Namaz, Terc. S.Eminoğlu, Risale Yay., İstanbul, 1987,s.11-14.

PSİKO- SOSYAL AÇIDAN ZEKÂT

Yrd.Doç.Dr.Hüseyin CERTEL

İslâm'ın temel ibadetlerinden biri olan zekât; namaz, oruç ve hac gibi peygamberler silsilesinden kalma köklü bir ibadettir. İslâm dininde muhtaçlara yapılması istenen malî yardımın asgarî sınırı olan zekâtın, miktar ve mahiyeti belirlenmeksizin geçmiş semavî dinlerde de bulunan bir ibadet olduğunu Kur'ân-ı Kerim bize haber vermektedir¹. Ancak İslâmdaki zekât, geçmiş semavî dinlerdeki zekâttan farklı bir ibadettir. Çünkü Kur'an'da daha önceki ümmetlere emrolunduğu haber verilen zekât, fakir ve muhtaçlara karşı cömertçe infak ve ihsanda bulunmak manasındadır. İslâm'daki zekât ise, İslâm'ın şartlarından ya da dinin farz ibadetlerinden biri olup, miktarı belirlenmiştir².

Buna göre zekât; Kelime-i Şehadet ile mü'min ve müslüman olup, Allah'ın birliğini kalben tasdik ve diliyle ikrar ederek, O'na kulluğunu ve emirlerine itaatı kabullenen mü'minin, sözünde ve özünde doğruluğunu fiilen göstereceği bir ibadettir. Allah Tealâ mü'minlere önce beden ve ruhen iştirak edip yaşayarak Allah'a teslimiyet, itaat, bağlılık ve ta'zim hislerini yöneltecekleri ve bu sayede Rableri ile sık sık diyalog kurabilecekleri ve nisbeten nefse fazla ağır gelmeyecek bir ibadet olarak namazı ve sonra orucu emretmiştir. Daha sonra Allah Tealâ, bu bağlılık ve teslimiyeti, sosyal bir bağlılığı da içine alıp maldan fedakârlığı gerektiren bir emirle denemek ve pekiştirmek üzere mü'minlere malî bir ibadet olarak zekâtı teklif

¹Bk. Kur'ân, el-Bakara, 83; el-Mâide, 12; el-Enbiyâ, 73; Meryem, 56; el-Beyyine, 4-5.

² Bk. el-Kardâvî, Yusuf, İbadet, Trc.Hüsameddin Cemal Çığır Yayınları, İstanbul, 1974, s. 340; en-Nedvî, Ali el-Hasenî, Dört Rukûn, Müterc. İsmet Ersöz, 2. baskı, İslâmî Neşriyat Yay., İstanbul, 1977, s.151-153.

TÜRK ATASÖZLERİNDE İHTİYAÇ VE GÜDÜLER

Yrd.Doç. Dr. Hüseyin CERTEL*

1. Giriş

Atasözleri; geniş halk kitlelerinin yüzyıllar boyu edindikleri hayat tecrübelerine dayalı düşüncelerden oluşan, toplum tarafından benimsenerek dilden dile dolaşan fakat kimin tarafından söylendikleri belli olmayan, kalıplaşmış, az sayıdaki kelime ile çok mana ifade eden sözlerdir.¹

Genellikle anonim olan atasözleri, bir hikmet taşıyan, kalıplaşmış sözler olup, mutlaka bir hüküm ihtiva eder ve gelecek nesillere yol gösterici tavsiyelerde bulunur. Bu itibarla atasözleri bir milletin bireysel ve sosyal hayatla ilgili olarak yaşanan engin tecrübelerine dayalı birikiminin sade ve kısa bir anlatımla gelecek nesillere aktarılması işlevini görmektedir. Sahifelerce izah edilebilecek bir gerçeğin birkaç kelimedenden oluşan bir atasözle ifade edilmesi şeklinde gerçekleşen bu aktarım, aynı zamanda milli kültürümüzün vazgeçilmez bir unsurudur.

Atasözleri bir milletin hayat felsefesini, hayatı nasıl gördüğünü, insana verdiği değeri, toplumda iyi, güzel ve doğru olanın gerçekleştirilmesinde uyulmasını istediği ilke ve kuralların neler olduğunu anlamamıza yardımcı olduğu gibi, o milletin ortak karakteri, ortak kanaat, inanç, düşünce, tutum ve özlemlerini de yansıtır.²

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Krş. Milli Kütüphane Başkanlığı, Türk Atasözleri ve Deyimleri, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993, s. VI. Ergen, Nevin Güngör, "Türk Devlet Anlayışının Atasözü ve Deyimlere Yansımaları Üzerine Bazı Sosyolojik Görüşler", Türk Yurdu Derg., Sayı:135, Ankara 1998, s.17

² Krş. Aksoy, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler, TDK. Yay., Ankara 1965, s.17-18; Eyüboğlu, E.Kemal, On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler-Atasözleri I, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1973, s. XIX;

İSLÂMÎ İBADETLERİN PSİKO-SOSYAL İŞLEVLERİ

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin CERTEL (*)

Esas itibarıyla dinî hayatın iman ve amel olmak üzere iki temel unsurdan oluştuğu söylenebilir. Dinî yaşayışın ameli boyutuna dahil olan ibadetler; insanda fitrî olarak mevcut olan din duygusunun ya da üstün ve kudret sahibi bir yaratıcıya inanıp bağlanma ihtiyacının uzantısı olan bir ihtiyaçtır. Çünkü inanan insan, inanıp bağlandığı üstün yaratıcıya karşı içinde duyduğu azim, saygı, sevgi, bağlılık, teslimiyet ve şükran duygularını fiilen ifade edip göstermek ve inancını birtakım pratiklerle realize etmek üzere ibadet etme ihtiyacı duyar. Nitekim yeryüzünde varolduğu gündün bu yana insanoğlu, fitratının gereği olarak inanmış ve inancını ibadet adı verilen davranışlarla fiilen gerçekleştire gelmiştir. Tarihin her devresinde, insanın olduğu her yerde bir dinî inanç ve ibadet sistemi bulunagelmıştır. "Çünkü inanan insan kuru bir inanç ve ibadet sistemi ile yetinmez. Onda ki dinî duygular ve düşünceler inancının fiile dökülmesini davet eder¹.

O halde dinî hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan ibadetler, inanan insanla Allah arasında iman bağı ile derinden kurulan ilişkinin dış dünyaya akseden tezahürleri ve dinî hayatı kuveden fiile dönüştüren uygulamalar bütünüdür².

Müminler, İslâm'ın farz kıldığı temel ibadetleri, ilâhî birer emir olarak sırf Allah'ın rızasına nâil olmak, O'na yaklaşmak, bağlılık ve itaatlarını göstermek, şükran ve tazim duygularını ifade etmek ve sorumluluktan kurtulmak gibi sâiklerle yerine getirirler.

Ancak İslâm'daki farz ibadetlerle Cenab-ı Allah, bunların da ötesinde birtakım gayelerin tahakkukunu hedeflemiştir. Bu hedefler aynı zamanda ibadetlerin ferdî ve toplumsal planda gerçekleştireceği işlevlerdir. İbadetlerin temel gaye ya da işlevleri onların şekillerinde, şartlarında ve derûnî unsurlarında gizlidir. Bu işlevlerin neler olduğu, ibadetlerin zahirî ve batınî unsurlarının, genel islâmî prensipler çerçevesinde ve ibadet mantığı içerisinde manalandırılmalarıyla ortaya çıkabilir. İbadetle-

1) Yavuz, Kerim, "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları" AÜİFD, Sayı:5, Erzurum 1982, s.103.

2) Hokeleki Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 1993, s.211.

Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi

Hüseyin CERTEL*

Bilindiği üzere her dinde varlığına inanılıp bağlanılan, sevgi ve tazimle teslim olunan kudret sahibi yüce bir varlık (ma'bud), dini yaşayış sahibi inanan insanlar topluluğu (mü'minler) ve mü'minin mabuduna karşı yerine getirmekle mükellef olduğu fiil ve davranışlar (amel) olmak üzere üç temel özellik bulunmaktadır¹. Nitekim Din Bilimleri açısından bir şeyin din olabilmesi için gerekli temel hususlardan birisi, onun ibadet, dini ayin ve törenlerinin bulunmasıdır². Buna göre dinin ameli yönüne dahil olan ibadetler, inanan insanla Allah arasında iman bağı ile derinden kurulan ilişkinin dışı akseden tezahürleri ve dini hayatı kuvveden fiile geçiren uygulamalar bütünü olmaktadır³. Bu da din ile birlikte var olmuştur.

---

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

1 Krş., Yavuz, Kerim, "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları", Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Der., sayı 8, 1988, s. 88.

2 Bkz. Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ocak Yay., Ankara, 1988, s. 17.

3 Krş. Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, s. 211.

EBÜ TÂLİB EL-MEKKÎ'DE NAMAZIN PSİKOLOJİSİ

Yrd.Doç.Dr.Hüseyin CERTEL*

GİRİŞ

Her ne kadar din psikolojisinin bir bilim dalı olarak kurulması çalışmaları 19. asrın sonları ile 20. asrın başlarına rastlansa da, din psikolojisine konu olan dini inanç, inkâr, şüphe, dini duygu, düşünce, tasavvur, dini tutum, davranış ve ibadet gibi olaylar insanlık tarihi kadar eskidir. Bu gibi dini yaşayış olayları eski çağlardan beri Batıda ve İslam Dünyasında teolog ve filozoflar tarafından ele alınarak çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Onların eserlerindeki esas amaçları dinin değerlendirilmesi ve geçerliliği olup psikolojik bilgi ve yaklaşımlar araç olmakla birlikte, bunlar tarihi gelişme bakımından din psikolojisinin değerlendirme kapsamına girmektedir¹. Hatta özellikle İslâm alimlerinin eserlerinde gerek psikolojinin bazı konuları ve gerekse din psikolojisi ile ilgili konularda günümüzde de geçerlilik ve değerini koruyan psikolojik tespit, tahlil ve yorumlar yer almaktadır².

Psikoloji bağımsız bir bilim olarak kurulup, buna paralel olarak din psikolojisi araştırmalarının da başlamasından yüzyıllar öncesinden itibaren İslam aleminde çeşitli İslâmî ilimler bünyesi içerisinde psikoloji konularının da yer aldığı görülmektedir. Mesela, Kelâm ilmiyle ilgili eserlerde duyum, algı (idrak), irade, iman, hidayet gibi konular yer alırken³ Tefsir kitaplarında ise akıl, ruh, nefis, kalb, fitrat gibi psikolojik kavramların izahları yapılmış, psikolojik muhtevaya

* S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Krş. Egemen, Bedii Ziya, Din Psikolojisi, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s. 7; Armaner, Neda, Din Psikolojisine Giriş I. Ayyıldız Mat., Ankara, 1980, s. 15; Peker Hüseyin, Din Psikolojisi, Aksiseda Mat., Samsun, 2000, s. 24-25.

² Geniş bilgi için bk. Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, T.D.V.Yay. Ankara, 1993, s. 28-45; Peker, Din Psikolojisi, s. 28-36; Certel, Hüseyin, İmân ve Ahlâkta Kemâlın Yolu, Hamle Basın Yayın, İstanbul, 1995, s. 40-70.

³ Bk. Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 27.

HACDA STRESE YOL AÇAN SEBEPLER

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin CERTEL*

ABSTRACT

Factors Cause Distresses During Pilgrimage

In this article, causes of distresses will be examined. This is based on our own experiences during the journey to the holy land in 2002. Among these causes of distresses, we will focus on crowd, noise, insomnia, tiredness, health problems, traffic, communication, physical conditions of the buildings.

Giriş

İslâm dininin temel ibadetlerinden biri olan hac, hür, akıllı, bâliğ(dinen mükelleflik çağına gelmiş), sağlıklı ve hac yolculuğu için gerekli masrafları karşılayabilecek maddi imkanlara sahip olan müslümanların hayatlarında bir kez yerine getirmeleri gereken mâli ve bedenî bir vebîbedir¹. Hac mevsiminin başlamasıyla Mikat denilen yerlerde niyyet edip, ihram adı verilen özel bir kıyafete bürünmekle başlayan hac ibadeti, başta Kâbe ve Arafât olmak üzere çeşitli kutsal mekanları ziyaret edip, buralarda belirli hac fiillerini yerine getirmekten ibarettir.

Önceden hacca gitmiş olanların, hac yolculuğuna hazırlananlara genellikle sabır ve sükûneti tavsiye ettikleri görülmür. Bunun sebebi, haccin dinen kişinin davranışlarını kontrol altında tutmasını, kendisine hakim olmasını, tam bir yoğunlaşma ve sükûnet içerisinde olup ruhen etkilenmeye hazır olmasını gerektiren ve müslümanın dinî hayatında olumlu yöndeki bir değişim ve dönüşümün başlangıç noktası olması beklenen bir ibadet olması ve

* SDÜ İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi e-mail: certel@ilahiyat.sdu.edu.tr

¹ Hacın şartları hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Halebi, *Mütekke*, Sadeleştiren: A. Davudoğlu, İstanbul 1980, c.1, ss.369-370.

tabula rasa-tetsete&teoloji, yıl:5, sayı: 13, ocak-nisan 2005

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN ENGELLİLER VE DİN

Hüseyin CERTEL

Özet

Bu yazıda,engelli psikolojisi açısından dinî inancın anlamı ve değeri ile dinin engellilere bakışı ele alınmakta, bu çerçevede gerek engellilerin ve gerekse onların yakınlarının engele alışmaları, engeli kabullenmeleri, ona uyum sağlamaları, olumlu benlik tasarımı oluşturmaları ve İslâm dininin engellilere yaklaşımı ve buna bağlı olarak dindarların engellilere yönelik olumlu tutum gelişmelerinde dinin etkisi konu edilmektedir.

Giriş

Amacı insanların niçin ve nasıl davrandıklarını incelemek, psikolojik olayların bağlı bulunduğu kanunları bulmaya çalışmak ve böylece insanı daha iyi tanıma ve anlama ve onun olumlu yönde gelişmesine yardımcı olmak⁷⁸¹ olan psikolojinin bir alt dalı olarak din psikolojisi, bir insan bilimi olarak ruhsal ve fiziksel bakımdan normal ve sağlıklı insanlar kadar, engellilerin de dinî yaşantılarının çeşitli yönlerini konu alan bilimsel araştırmalar yaparak, toplumda hiç de azımsanmayacak sayıya ulaşan engellilere sunulacak din eğitimi ve diğer din hizmetlerinin bilimsel bir temele oturtulmasına yardımcı olmak durumundadır.

Din, insanın kayıtsız kalamadığı, farklı gelişim dönemlerine göre öncelik sırası değişmekle birlikte hayatta en çok ilgi duyduğu alanlardan biridir. Ama bazı özel anlar ve durumlar kişiyi, dinle daha da ilgili kılabilir,onu dine yaklaştırebilir ya da uzaklaştırebilir.Böylece din onun hayatında çok daha anlamlı ve önemli olabilir. Bu da kişinin içinde bulunduğu hoş ya da hoş olmayan özel durumun lehte veya aleyhte olarak dinle ne kadar ilişkilendirildiğine bağlıdır. İşte engellilik ya da özürlülük hali kişinin dine yaklaşımını ve tutumunu belirleyebilecek bu özel durumlardan biridir. Kanaatimizce engellilerle ilgili din psikolojisi araştırmalarında asıl amaç, zaten gerçekte insanın mutluluğu için var olan dinin, onların engellilik haline uyum sağlamaları,hayati daha olumlu algılamaları ve toplumda onlara karşı olumlu bir bakış açısı, gerekli ilgi ve duyarlılığın oluşması, yani onların mutluluğu ve gelişimi açısından pratik değerinin ne olduğunun ortaya konularak özürlülerin hizmetine sunulması olmalıdır.

⁷⁸¹ Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, 7. bas., İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1985, s. 3.

DİN-İLETİŞİM İLİŞKİSİ VE DİNİ İLETİŞİM ENGELLERİ

Hüseyin CERTEL*

ÖZET

İnsanı diğer canlılardan farklı ve üstün kılan özelliklerden biri, onun öğrenme ve olgunlaşma sonucu muazzam bir iletişim aracı olan dil ile iletişim kurabilecek ve bunu beden diliyle de zenginleştirebilecek bir istidada sahip olarak yaratılmış olmasıdır. İletişim, insan hayatının her alanını kuşatan ve onun en sık ihtiyaç duyduğu vazgeçilmez bir etkinliktir. Geçmişten günümüze iletişim olgusunun en yaygın olarak kullanıldığı alanlardan birisi de dindir. Bu iletişim, sadece Tanrı ile kulları arasında gerçekleşen bir iletişim olmayıp, dinî tebliğ, eğitim, irşat vb. faaliyetler halinde kullar arasında da yoğun olarak devam etmektedir. Ancak ülkemizde ister kişiler arası, ister kitle iletişimi şeklinde olsun, dinî iletişimin sağlıklı ve etkili biçimde gerçekleşmesinin önünde pek çok engeller olduğu görülmektedir. Bunlar kısaca, kaynaktan, mesajın muhtevsından, zamanlama, iletişim ortamı ve alıcılardan kaynaklanan engeller olarak sınıflandırılabilir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, İletişim Çatışması, Dinî İletişim.

ABSTRACT

Religion-Communication Relation and Obstructs of Religious Communication

One of the unique features of human being is to be created to have the ability to communicate with language and to colour it with the body language. Communication is an activity that covers every part of human life. Religion is one of the fields that the communication has been widely used. This communication does not take place only between God and human but also intensively between the human being in form of religious activities, education and mission. However, it has been observed that in Turkey there are many obstructs in front of communication between individuals and communities. These obstructs could be categorized as being from sources, contents of the message and receiver.

Keywords: Communication, Communication Conflict, Religious Communication.

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı.

DİNİ YAŞANTIDA KALİTE SORUNU

Hüseyin CERTEL*

ÖZET

Hiçbir insan kişilik olarak bir diğ erinin aynı s ı olmadığı halde, kişilik psikolojisi açısından insanlar, sahip oldukları ortak kişilik özelliklerinden hareketle bazı tiplere ayrılabilirlerdir. Bu durum, din i şahsiyet psikolojisi ya da şahsiyet psikolojisinin din i yönü için de geçerlidir. Din i şahsiyet tiplerinin belirlenmesinde ise, dindarların sahip olduğu psiko-sosyal özellikler yanında onların din i hayatın çok çeşitli yönleri ve boyutları arasında hangilerini ne ölçüde önemseyip yaşadıkları, din i anlama ve algılama biçimleri, din i motivasyonları vb dikkate alınmaktadır. Bütün bunlar ise, aynı zamanda yaşanan dindarlığın niteliği ile ilgilidir. Kanaatimizce, gerek din i ve din i hayatı bilimsel bakış açısıyla araşt ırılan din bilimleri gerekse bunları din i bakış açısıyla ele alan din i ilimlerin din i hayata yönelik çalışmalar ı daha ziyade onun niceliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oysa günümüzde birey ya da toplum tarafından yaşanan dindarlığın niceliği kadar niteliği; bir başka ifade ile birey ya da toplumun ne kadar dindar olduğu kadar, nasıl dindar olduğu da önemlidir. İşte bu çalışmada bilgi, inanç, ibadet, tecrübe ve ahlak boyutlarının birbirleriyle olan karş ılıklı etkileş imi çerçevesinde, din i hayatta kalite sorunu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kalite, Din i Yaş antı, Din i Hayatın Boyutları.

ABSTRACT

Quality Problem in Religious Life

Although nobody is the same with another person as personality, people can be classified into some types regarding psychology of personality according to common features of personality they have. This situation is true for the psychology of religious personality or religious side of psychology of personality. In the determination of types of religious personality, beside psychosocial features religious people have, which ones of various sides and dimensions of religious life they give importance and how much they live them, the forms of understanding and perceiving religion, their religious motivations etc. are all taken into consideration. They all are also related with the quality of religion which is lived. In our opinion,

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Din İstismarı Üzerine

On the Misuse of Religion

Prof.Dr. Hüseyin CERTEL^a

^aFelsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Psikolojisi AD,
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Isparta

Geliş Tarihi/Received: 19.03.2010
Kabul Tarihi/Accepted: 03.06.2010

Yazışma Adresi/Correspondence:
Prof.Dr. Hüseyin CERTEL
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Psikolojisi AD,
Isparta, Türkiye
certel@ilahiyat.sdu.edu.tr

ÖZET Toplumumuzda geçmişten günümüze, bazen dindarlar, genellikle de dindar olmayan ya da dine soğuk bakan kesimler tarafından sıkça dillendirilen bir din istismarı suçlaması sürüp gitmektedir. Ancak, ahlâki, siyasi ve hukuki yargıların hareket noktasını teşkil eden bu kavramın, hangi somut davranışları ifade ettiği konusu açıklığa kavuşmamıştır. Bu yazımızda, gerçekte istismar ve onun özel bir türünü teşkil eden din istismarı nedir? Din istismarına zemin hazırlayan bireysel, sosyal ve siyasi sebepler nelerdir? Kişi ya da gruplar dini nasıl ve niçin istismar ederler? Bu istismar türünde din, hangi amaçlara alet edilmektedir? İstismar edilen dini değerler nelerdir? Daha çok dindarlar mı yoksa din karşıtları mı din istismarı yaparlar? Bizzat din istismarı kavramının kendisi, bir istismar konusu yapılabilir mi? Bir başka ifadeyle din istismarı suçlaması, dindarlar üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanılabilir mi? vb. sorulara, yaşanan hayata dair müşahedelerimize dayanarak cevap ararken, geçmişten günümüze İslâm dünyasında yaşanmış somut istismar olaylarına da işaret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İstismar; din istismarı; din istismarının istismarı

ABSTRACT Many people claim that religious individuals and groups misuse even abuse religion. Although religious people have always been accused of abusing religion, it is not clear that what sort of behaviors considered as the misuse of religion in concrete level. We want to deal with the following questions in this paper: What is really the misuse of religion? What are individual, social and political background of the misuse of religion? Why do people misuse religion? Why do irreligious people use the concept of the misuse of religion against religious people? In the light of practical examples, we aim to analyze the concept of the misuse of religion in this paper.

Key Words: Misuse; the misuse of religion; the abuse of religious abusing

Journal of Islamic Research 2011;22(1):1-11

D ilimize Araççadan geçmiş bir kelime olan istismar; bir şeyi işletmek, meyvesini almak; menfaat sağlamak, bir kimsede ya da zümrenin iyi niyet ve hareketini kötüye kullanmak; sömürmek anlamlarına gelmektedir.¹

Kelimeye yüklenen manalardan anlaşılacağı üzere istismar, istismara konu olan şeye, yapılış amacına ve sonuçlarına göre hem olumlu hem de olumsuz bir eylemin adı olabilmektedir. Aynı zamanda ahlâki bir kusur sayılan olumsuz manadaki istismarın özel bir biçimi de din istismarıdır.

Bir değer istismarı türü olarak din istismarı ise; dini suiistimal etme, dini kullanma, din sömürüsü yapma, dini menfaati için kullanma, dini asıl

ASOS JOURNAL
The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 36, Aralık 2016, s. 36-67

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
18.11.2016

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
15.12.2016

Prof. Dr. Hüseyin CERTEL

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi
huseyincertel@sdu.edu.tr

HZ. PEYGAMBERİN AİLE DANIŞMANLIĞI UYGULAMALARI

Öz

İslâm dininin inanç, ibadet, ahlâk ve muamelelerle (muamelatla) ilgili düzenlemeleriyle hayatın her alanını kuşatan, mü'minin hayatını dolduran bir din olma özelliği, Müslümanları her meselenin çözümünü öncelikle dinde aramaya sevk etmektedir. Bu da Müslüman dindarlar için dinî danışma ve rehberliği daha da önemli kılmaktadır. (cümle yeniden gözden geçirilmeli) İnsanlık tarihinin her döneminde olduğu gibi, Hz. Peygamber döneminde de insanlar, yetersiz kaldıkları konularda bir rehber danışma ihtiyacı duyuyorlardı. Peygamberliğin gerektirdiği zekâ, anlayış, güvenilirlik, ismet gibi özelliklerinin yanında, başta iletişim becerileri olmak üzere liderlik vasıflarına en ileri düzeyde sahip bir rehber olarak Hz. Peygamberin aralarında bulunması, ashap (ashab) için büyük bir şanstı. Hz. Peygamberin danışmanlığının önemli bir boyutunu ise aile danışmanlığı oluşturuyordu. Onun aile danışmanlığı kapsamında değerlendirilebilecek eş seçimi, evlenme, boşanma, nafaka, velâyet, eşler arası ve aile bireyleri arasında yaşanan problemler vb. konularda ahabına danışmanlık ettiğine dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Yine O, yerine göre dünürlük, aileler arasında arabuluculuk veya hakemlik yapmıştır. Bu araştırmanın konusunu, Hz. Peygamberin sünnetinde aile danışmanlığı uygulamaları oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Aile, dinî danışmanlık, aile danışmanlığı, Hz. Peygamberin aile danışmanlığı.

Öğrencilerde Yalnızlık Problemi

Hüseyin CERTEL
Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi ABD Öğretim Üyesi,
huseyincertel@sdu.edu.tr
Selahattin YAKUT
Dr., selahattin_yakut@hotmail.com
İdris YAKUT
Doktora öğrencisi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi ABD,
yakut2094@gmail.com
Bilal GÜLSÜN
YI öğrencisi, Yalova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri ABD,
bilalgulsun@hotmail.com

Öz

Öğrencilerde yalnızlık düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlayan bu çalışmamızın araştırma grubu, Ankara Polatlı İmam Hatip Ortaokulu'nda öğrenim gören ve tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 88 (% 61,1) kız ve 56 (% 38,9) erkek olmak üzere toplam 144 öğrenciden oluşmaktadır. Verilerin toplanmasında "UCLA Yalnızlık Ölçeği" ve "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilerek şu sonuçlara ulaşılmıştır: Öğrencilerin yalnızlık düzeyleri üzerinde cinsiyet, sınıf (yaş), okul ortamından memnuniyet, aile ortamından memnuniyet, ailenin gelir düzeyi, öğrencinin birlikte yaşadığı ebeveyn, okuldaki akademik başarı' değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark oluşturmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yalnızlık, Eğitim, Öğrenci, Epistemoloji, Niteliksel

Loneliness Problem in Students

Abstract

The aim of this study is to investigate the level of loneliness in terms of various variables in our students. The study group consists of 144 students, 88 (61.1%) female and 56 (38.9%) male students selected by random sampling from Ankara Polatlı İmam Hatip Secondary School The "UCLA Loneliness Scale" and the "Personal Information Form" were used to collect the data. The obtained data were analyzed in the SPSS program and the following results were obtained: Gender, class (age), satisfaction with the school environment, satisfaction with the family environment, income level of the family, parental cohort of the student, academic achievement in the school did not statistically significant difference on the loneliness levels of the students.

Keywords: Loneliness, Education, Student, Epistemology, Qualitatively

Öğretmenlerde Yalnızlık Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi¹

Selahattin YAKUT²

Hüseyin CERTEL³

Öz: Modern dünyanın en büyük psikososyal problemlerinden biri olarak değerlendirilebileceğimiz "yalnızlık", günümüz insanın hayat kalitesini düşürmekte ve onun duyu dünyasında telafisi imkânsız yıkımlara neden olmaktadır. Her birey tarafından farklı şekillerde ve farklı tonlarda yaşandığı düşünülen "yalnızlık", en önemli beşeri etkinlik olan "Eğitim" üzerinde de büyük bir risk taşımaktadır. Öğretmenlerin yalnızlık düzeylerinin araştırılması, bu probleme bilimsel anlamda çözümler üretilebilmesi ve eğitimdeki hedeflere en ideal şekilde ulaşılabilmesi açısından önemlidir. Öğretmenlerde yalnızlık düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlayan bu çalışmamızın araştırma grubu Polatlı İlçesi'nde görev yapan 271 (63,2) bayan ve 158 (36,8) erkek olmak üzere toplam 429 öğretmenden oluşmaktadır. Verilerin toplanmasında UCLA Yalnızlık Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22.0 programında analiz edilerek şu sonuçlara ulaşılmıştır: Öğretmenlerin yalnızlık düzeyleri üzerinde cinsiyet, Okul ortamından memnuniyet, kıdem, yaş, televizyon / internet / cep telefonu vb. iletişim araçlarıyla meşguliyet durumu değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturduğu; medeni durum, alan (branş),

- 1 Bu makalenin yazımında Prof. Dr. Hüseyin Certel danışmanlığında Selahattin Yakut tarafından hazırlanan doktora tezinin verilerinden yararlanılmıştır.
- 2 Doktora Öğrencisi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, selahattin_yakut@hotmail.com
- 3 Prof. Dr. SDÜ İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi ABD Öğretim Üyesi, huseyincertel@sdu.edu.tr

ORTA YAŞ BİREYLERDE YAŞLANMA KAYGILARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF AGING CONCERNS IN MIDDLE AGE INDIVIDUALS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Hüseyin CERTEL¹, *Mustafa MEMİŞ²

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi
Bilim Dalı, Isparta, Türkiye, ORCID ID: 000-0002-5120-7904

²Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din
Psikolojisi Bilim Dalı, Isparta, Türkiye, ORCID ID: 0000-0003-1811-5677

e-mail: mustafamemis_69@hotmail.com

ÖZET

Her canlı gibi insan da doğar, büyür, yaşlanır ve ölür. Bu doğal bir yaşam döngüsüdür. Hayat boyu devam eden bu gelişim serüveninde insanların en büyük korkuları bu hayat döngüsünün son kısmını teşkil eden yaşlanma ve kaçınılmaz son olan ölümdür. Orta yaş döneminde bulunan ve yaşlılığa adım atma üzere olan bireyler, yaşlılıkta karşılaşmaları muhtemel olan birtakım olumsuzluklar nedeniyle endişe ve korkularla yüzleşmeye başlarlar. Bu korkular, yetersiz bedensel yetiler nedeniyle olabileceği gibi, öz bakım ihtiyaçlarını karşılayamama, ihtiyaç anında çevresel yardımdan mahrum olma, destek bulamama, çevresel ve maddi sorunlardan kaynaklanabilmektedir. Bu çalışmada, yaşlılığın eşliğindeki bireylerin, önlerinde duran bu zorlu döneme dair endişe ve korkularının neler olabileceği araştırma sonuçlarına bağlı olarak işlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta yaş, yaşlanma, yaşlılık, korku, kaygı

JEL KODU: I12

ABSTRACT

Like every living creature, human beings are born, grow up, grow old and die. This is a natural life cycle. In this life-long development adventure, the biggest fears of people are aging, which is the last part of this life cycle, and death, which is the inevitable end. Individuals in middle age and about to step into old age begin to face anxiety and fears due to some negativities that they may encounter in old age. These fears may be due to insufficient physical abilities, as well as not being able to meet self-care needs, being deprived of environmental assistance when needed, not being able to find support, and environmental and financial problems. In this study, the worries and fears of the individuals who are on the brink of old age about this difficult period are tried to be studied depending on the results of the research.

Key Words: Middle age, ageing, old age, fear, worry

JEL CODE: I12

GİRİŞ

Dünyada yaşlı nüfus oranı, artan uzun yaşam beklentisi ve azalan doğurganlık oranları nedeniyle (URL 1, 2020) hızlı bir artış eğilimi göstermektedir. 2015 yılında dünya nüfusunun % 8,5'i yani 617 milyon kişi 65 yaş üstü iken, aynı raporunda 2019 yılında dünya nüfusunun her 11 kişiden 1'inin yaşlı bireylerden (URL 2, 2020) oluşacak kadar yaşlılık oranının yükseldiğini, dünya nüfusunun 2050 yılında; % 21,2'sini 60 yaş üstü bireylerin, % 4,1'ini ise 80 yaş üstü bireylerin oluşturacağı; 2100 yılında ise bu oranların sırasıyla % 27,5 ve % 7,6 olacağı tahmin edildiği ifade edilmektedir (URL 3, 2020). Türkiye'de de yaşlı nüfus oranında benzer şekilde artış olacağı 2013 yılında % 7,7 olan 65 yaş ve üzeri yaşlı nüfusun (URL 4, 2020) 2050 yılında % 26'ya çıkabileceği öngörülmektedir (URL 5, 2020). Gerek ülkemiz ve gerekse dünyada sağlık hizmetlerindeki iyileşme, yaşam kalitesindeki artış, beslenme ve gıda

DİNİ DANIŞMANLIĞA KONU OLAN AİLEVİ BİR SORUN OLARAK PSİKOLOJİK PROBLEMLER*

Suzan YILDIRIM¹
Hüseyin CERTEL²

ÖZET

Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Aile ve Dini Rehberlik Büroları (ADRB) ve fetva hattına farklı konularda, sorulan çoğu soru, kayıt altına alınmaktadır. Bu çalışmada, kayıtlı bu soruların içinden, önemli bir ailevi sorun türü olarak aile içindeki uyum ve iletişimi olumsuz yönde etkileyen, evlilik birlikteliğini tehdit eden psikolojik sorunların çeşitliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada dokümantasyon tarama yöntemi uygulanmıştır. Bursa ve İzmir illeri örneklem olarak seçilmiştir. 1788 aile konulu sorudan 200 tanesi psikolojik kökenli sorular olarak, konularına göre sınıflandırılmıştır. Bulgular; öfke kontrol bozukluğu, depresyon, OKB, şizofreni, anksiyete, panik-atak, perseküsyon hezeyanları, kleptomani, sanrısız bozukluk, TSSB, kişilik bozukluğu, bipolar bozukluk, dürtü kontrol bozukluğu, dispozofobi şeklinde oluşmuştur. Erkeklerde öfke kontrol bozukluğu, kadınlarda depresyon en çok sorular sorular olarak tespit edilmiştir. Bu çerçevede, ADRB'nin kişilere verdiği rehberlik hizmetinin amacına ulaşabilmesi için, dini danışma ve rehberlik yanında psikolojik yardım hizmeti sunan diğer mesleklerle birlikte multidisipliner bir yaklaşımla çalışmalarını gereğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Psikolojik Yardım, Dini Danışmanlık, Aile Danışmanlığı, Psikolojik Sorunlar,

* Bu makale "Yaşanmış Olaylar Bağlamında Dini Danışmanlığa Konu Olan Aile İçi Sorunlar: Bursa ve İzmir Örneği" isimli doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

¹ Suzan Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, suzan.yildirim@ahievran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4703-8965, (Sorumlu Yazar).

² Hüseyin Certel, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, huseyincertel@sdu.edu.tr, ORCID ID, 0000-0002-5120-7904.

TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

EXAMINING THE PERCEPTION OF GENDER IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

*Hüseyin CERTEL¹, Öznur KES²

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi
Bilim Dalı, Isparta, Türkiye

²Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek
Lisans Öğrencisi, Isparta, Türkiye

*e-mail: oznukes@gmail.com

ÖZET

Cinsiyet kavramı "bireye, üreme işinde ayrı bir rol veren ve erkekle dişiyi ayırt ettiren yaradılış özelliği, eşey, cinslik" olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet (gender) ise, kadın ve erkek olarak dünyaya gelen bireylerin hayatları boyu rollerinin tanımlandığı alanlardır. Toplumsal cinsiyet için kültürden kültüre farklı anlamlandırmalar olsa da evrensel olarak kadın erkek arasındaki ayrım ve farklı roller tüm kültürlerde karşımıza çıkar. Bu çalışmada toplumsal cinsiyet algısının yaş, eğitim durumu, cinsiyet gibi değişkenler ile ilişkisi tespit edilmek istenmektedir. Cinsiyet türleri, cinsiyete bağlı roller ve cinsiyet farklılıklarının yaşam tarzı ve çeşitli değişkenlerle toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişki de araştırma kapsamındadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, toplumsal cinsiyet, çeşitli değişkenler

JEL KODU: I23

ABSTRACT

The concept of gender defines it as "a feature of creation, sex, sex, which gives the individual a separate role in reproductive work and distinguishes between male and female". Gender, on the other hand, is the area where the roles of individuals who are born as men and women are defined throughout their lives. Although there are different meanings for gender from culture to culture, the distinction and different roles between men and women are universally encountered in all cultures. In this study, it is desired to determine the relationship between gender perception and various variables such as age, educational status, and gender. The relationship between gender types, gender-related roles and lifestyle of gender differences and gender perception with various variables is within the scope of the research.

Key Words: Sexuality, gender, various variables

JEL CODE: Z12

GİRİŞ

Yaşadığımız evrende insanlar iletişimi daha net, açık ve anlaşılır hale getirmek için kavramları, türleri ve cinsleri gruplandırarak sınıflandırdılar. Bir sınıflandırma da insanları kadın ve erkek olarak gruplandırmada görülür. Anne karnından itibaren kişinin yaşamının şekillenmesi göz önüne alınacak olursa, cinsiyet bu yaşamın bir ilk adımdır. Bir başka değişle cinsiyet, erkek ve kadın olmanın biyolojik alt yapısını, bedenlerdeki farklılıkları ve anatomi ile ilgili bilgileri ifade eder. Toplumsal cinsiyet (gender), kadın veya erkek olarak dünyaya gelmiş bireylerin yaşadıkları toplum içerisinde onlara yüklenen görev ve sorumluluklardır (Dökmen, 2021). Cinsiyet sadece biyolojik bir olgu iken, toplumsal cinsiyet birçok değişkenden etkilenebilir. Toplum ortak mekân, zaman ve kültürde birlikte yaşayan birçok insanı içine alan geniş bir kavram olarak düşünülecek olursa, toplumsal cinsiyet de bu kadar geniş çapta düşünülmesi gereken bir kavramdır. Toplumun oluşup gelişebilmesi için

Dindarlık İle Bilimsel Tutum Arasındaki İlişki: Yükseköğrenim Mezunları Üzerine Bir Saha Araştırması*

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Memiş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1811-5677>

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Isparta – TÜRKİYE

Prof. Dr. Hüseyin Certel

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5120-7904>

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Isparta – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş:10.06.2022
Kabul: 28.12.2022
On-line Yayın: 31.12.2022

Anahtar Kelimeler

Din Psikolojisi
Dindarlık
Tutum
Bilim
Bilimsel Tutum

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.62896>

Öz

Bu çalışmanın amacı, yükseköğrenim görmüş bireylerin dindarlık düzeylerinin bilimsel tutumları üzerindeki etkilerini saptamaktır. Araştırma, Antalya ve ilçelerinde ikamet eden yükseköğrenim mezunu bireylerden (n=562) oluşturmaktadır. Araştırmada Münchener Motivasyonel Dindarlık Ölçeği, Bilime Karşı Tutum Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmış, katılımcılara çevrimiçi yöntemle ulaşılmıştır. Veriler, SPSS 22 istatistik programıyla analiz edilmiştir. Araştırmada, bağımsız t testi tekniği, tek-yönlü ANOVA tekniği kullanılmıştır. Yapılan analizlere ek olarak, ölçeklerden elde edilen ortalama puanların belirlenmesinde, tanımlayıcı istatistiklerden aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine bakılmıştır. Örneklemin demografik bilgilerine ilişkin yüzdeler dağılımlarının belirlenmesinde frekans analizi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilere göre, yükseköğrenim mezunlarının motivasyonel dindarlık ve bilimsel tutum düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Araştırma verileri incelendiğinde, çalışmaya katılan bireylerin bilimsel tutum düzeyleri, yaş, cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmazken; yükseköğrenim düzeyi, yükseköğrenim alanı, meslek, gelir durumu, algılanan dindarlık düzeyi değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucu elde edilmiştir. Ancak araştırmadan elde edilen Motivasyonel Dindarlık Ölçeği ve Bilime Karşı Tutum Ölçeği katılımcıların dindarlık düzeyleri ile bilimsel tutumları arasında anlamlı düzeyde ilişki olmadığı görülmüştür. Yani bireylerin dindarlık düzeylerinin düşmesinin ya da yükselmesinin, toplam bilimsel tutum düzeyleri üzerinde etkili olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca araştırmada, ilahiyat alanı mezunlarının, dindar bireylerin ve din hizmetleri çalışanlarının çok düşük bilimsel tutum düzeyine sahip oldukları gözlenmiştir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Memiş, M. ve Certel, H. (2022). Dindarlık İle Bilimsel Tutum Arasındaki İlişki: Yükseköğrenim Mezunları Üzerine Bir Saha Araştırması. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(93), 81-106.

İBADETE DEVAM SIKLIĞI İLE PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN FREQUENCY OF ATTENDING WORSHIP AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Hüseyin CERTEL¹, *Sümeyye YILDIRIM²

*e-mail: smyvildirim@icloud.com

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
Din Psikolojisi Bilim Dalı, Isparta, Türkiye

²Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi
Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Isparta, Türkiye

ÖZET

İnsanın Allah'a olan inanç ve bağlılığını sergilemek amacıyla yaptığı davranışlar olan ibadetler, dindar bir insanın anlama ve ilişkilerini belirlemede oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bireyin özel din algısı doğrultusunda ibadetlerini yerine getirmesi, bireyin psikolojik iyi olma halini hangi doğrultuda etkilediği hususunda en önemli unsurdur. Bu doğrultuda çalışmada Müslüman bireylerin ibadetlere devam sıklığı ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkinin araştırılmasıyla beraber, ibadetlere devam sıklığı ve psikolojik iyi oluş ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiler de incelenmiştir.

Keywords: İbadet, psikolojik iyi olma hali, demografik değişkenler

JEL KODU: Z0

ABSTRACT

Worshippings consisting of the behaviours on the part of humans made for the purpose of exhibiting their beliefs and depending on God has a fairly important position in determining the recognition and their contacts. The fact that an individual carries out his or her religious duties such as worshipping in the subjective religious beliefs is the most significant factor as to which way it affects the psychological well-being of an individual. In this study made in this direction, the relationship between the continually-worshipping frequency of the muslim individuals and psychological well-being has been discussed, but additionally, the relationships among the continually-worshipping frequency, psychological well-being and demographic variables.

Anahtar Kelimeler: Worship, psychological well-being, demographic variables

JEL CODE: Z0

GİRİŞ

Dindarlık; beden ve ruh sağlığı, kişilik özellikleri, ahlak gelişimi, hayat tarzı, karşılaşılan türlü sorunlarla başa çıkma, hayati ve olayları anlamlandırma, sosyal ilişkiler, siyasi tercihler, çok çeşitli alanlara yönelik ilgi ve tutumlar vb. üzerinde etkisini gösterir. Bu etkinin, yaşanan dindarlığın düzeyi, kalitesi ve bütüncüllüğü ile alakalı olduğu söylenebilir. Bilgi, inanç, ibadet ve tecrübe boyutları ile yaşanan dindarlığın müminin kişiliği ve hayatının çeşitli alanları üzerindeki etkileri ise, Din Psikolojisinin önemli araştırma alanlarından birini teşkil eder. Dindarlığın objektif yönünü oluşturan ibadetlerin birey ve toplum hayatı üzerindeki etkilerinin inceleme konusu yapılması, bilimsel bir gerekliliktir. Bu bağlamda bu çalışmada, islami ibadetlere devam sıklığının psikolojik iyi olma hali ile olan ilişkisi konu alınmıştır.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 9-40
Issue: 9 • June 2024 • 9-40

Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma Stratejileri ve Dini Başa Çıkma Üzerine Bir Araştırma

A Study on Coping Strategies and Religious Coping in Individuals Going Through the Divorce Process

Esma Salim

Doktora Öğrencisi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: esmackr@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-1635-8491
Isparta / Türkiye

PhD Student

Süleyman Demirel University
Institute of Social Sciences
E-mail: esmackr@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-1635-8491
Isparta / Türkiye

Hüseyin Certel

Prof. Dr.
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: hüseyincertel@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5120-7904
Isparta / Türkiye

Professor

Süleyman Demirel University
Faculty of Theology
E-mail: hüseyincertel@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5120-7904
Isparta / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1267281>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type   Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received   18 Mart 2023 • 18 March 2023
Kabul Tarihi • Accepted   26 Nisan 2024 • 26 April 2024

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 10 • Aralık 2024 • 55-78
Issue: 10 • December 2024 • 55-78

Gazali'ye Göre İslami Psikolojinin Temel Kavramları

The Fundamental Concepts of Islamic Psychology
According to al-Ghazali

Elif Nurdan Gökçe

Yüksek Lisans Öğrencisi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: elifnrdn.1@icloud.com
Orcid: 0000-0001-6408-0933
Isparta / Türkiye

Hüseyin Certel

Prof. Dr.
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: huseyincertel@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5120-7904
Isparta / Türkiye

MA Student
Süleyman Demirel University
Institute of Social Sciences
E-mail: elifnrdn.1@icloud.com
Orcid: 0000-0001-6408-0933
Isparta / Türkiye

Professor
Süleyman Demirel University
Faculty of Theology
E-mail: huseyincertel@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5120-7904
Isparta / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1497081>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 07 Haziran 2024 • 07 June 2024
Kabul Tarihi • Accepted 14 Kasım 2024 • 14 November 2024

Yetişkin Bireylerin Dindarlık Düzeyleri ile Yaşam Doyum Düzeyleri ve Mental İyi Oluş Halleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Üzerine bir Araştırma*

**Yusuf Basri ASLAN[†]
Hüseyin CERTEL[‡]**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, yetişkin bireylerin dindarlık düzeyleri ile yaşam doyumu düzeyleri ve mental iyi oluş halleri arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda değişkenler arası ilişkiler incelenmiş, sosyo-demografik değişkenler temelinde oluşturulan gruplar arasında farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Bu çalışmanın örneklemini, Isparta ilinde yaşayan 18 yaş üstü 301 yetişkin bireyden oluşmaktadır. Veri toplama araçları olarak araştırmacı tarafından kişisel bilgi formu düzenlenmiştir. Dindarlık düzeyleri ile yaşamdan aldıkları doyum ve mental iyi oluş halleri ile ilişkiyi ölçmek üzere; motivasyonel dindarlık ölçeği, yaşam doyumu ölçeği ve mental iyi oluş ölçeği uygulanmıştır. Bu bağlamda dindarlık düzeyleri ile yaşam doyumu ve mental iyi oluş halleri arasındaki ilişki de yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek, geçmiş yaşantılarında karşılaştıkları travmatik anılar gibi değişkenler arasındaki farklılaşma durumu da araştırılmıştır. Değerlendirmede Dindarlık, Yaşam Doyum ve Mental İyi Oluş ölçeklerinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu araştırmanın evreni, Isparta İlinde Yaşayan 18 yaş üstü yetişkinlerden oluşmuştur. Araştırma örneklemini 301 yetişkin bireyden oluşuyor. Araştırmaya katılanların yaş ortalaması olarak yoğunlaştığı (%33,2) 41-50 yaş aralığıdır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 25.0 programı yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada frekans (f), yüzde (%), ortalama (X̄), standart sapma (SS), minimum ve maksimum değerler tanımlayıcı istatistikler olarak kullanılmıştır. Çalışmada iki grup karşılaştırmalarında “bağımsız örneklem t testi” üç ve üzeri grup karşılaştırmalarında “ANOVA” testi kullanılmış, grup farkı için Post Hoc testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Yetişkin bireylerin motivasyonel dindarlık düzeyi ile yaşam doyumu arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Yetişkin bireylerin motivasyonel dindarlık ve alt boyutları (Prososyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk ve Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki) ile Mental İyi Oluş arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dindarlık, Dindarlık Düzeyi, Yaşam Doyumu, Mental İyi Oluş Hali, Yetişkinlik.*

Jel Kodları: I00, J28.

* Bu makale birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[†] Birinci yazar, Zehra Ulusoy İlkokulu, E-Posta: yusufaslan7697@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6250-9596

[‡] Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bölümü, E-Posta: huseyincertel@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5120-7904

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE EBEVEYN TUTUMLARI İLE TANRI TASAVVURU ARASINDAKİ İLİŞKİ (SDÜ VE ISUBÜ ÖRNEKLEMİ)¹

THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENTAL ATTITUDES AND GOD CONCEPTIONS AMONG UNIVERSITY STUDENTS (SDU AND ISUBU SAMPLES)

*Hatice GÜRDAL², Hüseyin CERTEL³

²Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye

³Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Isparta, Türkiye

*e-mail: hatice.gurdal3406@hotmail.com

ÖZET

Bu makalenin amacı, algılanan ebeveyn tutumlarının, bireylerin Tanrı tasavvuru ile ilişkisi olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırmanın örneklemini Süleyman Demirel Üniversitesi ve Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde öğrenim görmekte olan 272 katılımcı oluşturmuştur. Katılımcıların demografik özelliklerine, araştırmacı tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu ile ulaşılmıştır. Katılımcıların algıladıkları anne baba tutumları için Ebeveyn Tutumları Ölçeği, Tanrı tasavvurlarını ölçmek için Tanrı Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada betimsel ve ilişkisel tarama modelleri kullanılmıştır. Çalışmada katılımcılara ait veriler online anket formları ile toplanmıştır. Tüm istatistiksel analizlerde IBM SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Tanrı tasavvuru ve algılanan ebeveyn tutumlarının normal dağılım hipotezine uyup uymadığı çarpıklık ve baskınlık katsayılarına bakılmak suretiyle tespit edilmiş ve parametrik test yöntemleri tercih edilmiştir. Kişisel bilgilerine göre değişkenlerin grup puanlarının farklılaşma durumu incelenirken normal dağılım varsayımını sağlayan değişkenlerin iki grup karşılaştırmalarında "Bağımsız Örneklem T Testi", üç ve üzeri grup karşılaştırmalarında "ANOVA" kullanılmıştır. Parametrik testlerin kullanılmasından grup farkı için Post Hoc testi yapılmış ve grup ortalamaları parametrik çoklu karşılaştırma testi olan Bonferroni metoduyla incelenmiştir. Tanrı tasavvuru ve algılanan ebeveyn tutumları arasındaki ilişki incelenirken parametrik test yöntemlerinden "Pearson Korelasyon" analizi tercih edilmiştir. Ulaşılan bütün sonuçlarda istatistiksel anlamlılık $p < 0,05$ seviyesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tutum, Ebeveyn Tutumları, Tasavvur, Tanrı Tasavvuru

ABSTRACT

The purpose of this article is to explore whether perceived parental attitudes are related to the actualized conception of God. The research information was collected using 272 drawings used in various capacities at Süleyman Demirel University and Isparta Uygulamalı Bilimler University. The researcher obtained the participants' demographic activities through a Personal Information Form. The Parental Attitudes Scale was used to assess participants' perceived parental attitudes, and the God Perception Scale was used to assess participants' conceptions of God. Descriptive and correlational survey models were employed in the study. Data for the study were collected using online surveys. IBM SPSS 25.0 was used for all statistical analyses. Skewness and kurtosis coefficients were used to determine whether the perception of God and perceived parental attitudes conformed to the normal distribution hypothesis, and parametric testing methods were used. When examining the difference between group scores of variables based on personal information, the Independent Samples T-Test was used for two-group comparisons of variables assuming a normal distribution, and ANOVA was used for comparisons of three or more groups. Post Hoc tests were used to assess group differences, and group means were analyzed using the Bonferroni method, a parametric multiple comparison test. Pearson Correlation analysis, a parametric test method, was used to examine the relationship between perception of God and perceived parental attitudes. Statistical significance was assessed at $p < 0.05$ for all results.

Key Words: Attitude, Parental Attitudes, Conception, Conception of God

¹Bu çalışma, Hatice GÜRDAL tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

International Journal of Social and Humanities Sciences Research

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi
Uluslararası Hakemli Dergi- International Refereed Journal
ISSN: 2459-1149

Received-Makale Geliş Tarihi 13.01.2025
Published-Yayınlanma Tarihi 28.02.2025
Volume-Cilt (Issue-Sayı), ss/pp 12(116), 462-476

Research Article / Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.14643611

Esma Salim

<https://orcid.org/0000-0002-1635-8491>
Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta / TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/04fjtte88>

Prof. Dr. Hüseyin Certel

<https://orcid.org/0000-0002-5120-7904>
Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Isparta / TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/04fjtte88>

Yargılama Sürecindeki Suça Sürüklenen Çocuklarda Benlik Saygısı, Kaygı Düzeyi, Kadercilik Eğilimi ve Psikolojik Dayanıklılık: Isparta ADM Örneği

Self-Esteem, Anxiety Level, Fatalism Tendency and Psychological Resilience in The Trial Process Of Children Dragged Into Crime: Case of Isparta ADM

ÖZET

Suçluluk toplumsal düzeni tehdit eden önemli sosyal problemler arasında yer almaktadır. Suçluluğun bir boyutunu çocuk suçluluğu oluşturmaktadır. Çok sayıda çocuğun türlü sebeplerle suça sürüklenme riski altında bulunduğu kabul edilmektedir. Çocukların suça sürüklenmesini ele alan araştırmaların sayısı günden güne artmaktadır. Ancak çocukların benlik saygıları, kaygı düzeyleri, kadercilik eğilimleri ve psikolojik dayanıklılıkları gibi içsel yönelimleri hakkında çok az şey bilinmektedir. Bu çalışma suç isnadıyla haklarında 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu hükümlerine göre adli yargılama süreci gerçekleştirilerek 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu'na göre Isparta Adliyesi Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü'nden (ADM) tedbir değerlendirilmesi istenen 143 çocukla gerçekleştirilmiştir. Araştırma hakkında Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı'ndan resmi izinler alınmış, çalışmaya katılmayı kabul eden tüm katılımcıların açık onanları alınmıştır. Bu araştırmanın amacı suça sürüklenen çocukların benlik saygılarıyla, kaygı düzeyleri, kadercilik eğilimleri ve psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkiyi anlamaktır. Araştırma alan araştırması niteliğinde olup, ilişkisel tarama modeliyle yürütülmüştür. Katılımcılara kişisel bilgi formu, Benlik Saygısı Ölçeği, Sürekli Kaygı Ölçeği, Kadercilik Eğilimi Ölçeği ve Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği uygulanmıştır. Veriler SPSS 29.0 paket programıyla analiz edilmiştir. Yapılan istatistiksel analizler neticesinde, suça sürüklenen çocukların benlik saygılarıyla, sürekli kaygı düzeyleri, kadercilik eğilimleri ve psikolojik dayanıklılıkları arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak araştırma, suça sürüklenen çocukların benlik saygısı, kaygı düzeyi, kadercilik eğilimi ve psikolojik dayanıklılıkları gibi bireysel, duygusal ve psikolojik faktörlerin önemi vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk suçluluğu, benlik saygısı, kaygı, kadercilik, psikolojik dayanıklılık

ABSTRACT

Delinquency is among the important social problems that threaten social order. Juvenile delinquency constitutes one dimension of delinquency. It is accepted that many children are at risk of being dragged into crime for various reasons. The number of studies dealing with children being dragged into crime is increasing day by day. However, little is known about children's internal orientations such as self-esteem, anxiety levels, fatalistic tendencies and psychological resilience. This study was carried out with 143 children who were charged with a crime, under the provisions of the Turkish Criminal Code No. 5237, and for whom a cautionary evaluation was requested from the Isparta Courthouse Directorate of Judicial Support and Victim Services (ADM) according to the Child Protection Law No. 5395. Official permissions were obtained from the Ministry of Justice, Department of Forensic Support and Victim Services, and explicit consent was obtained from all participants who agreed to participate in the study. The aim of this study is to understand the relationship between self-esteem, anxiety levels, fatalistic tendencies and psychological resilience of children dragged into crime. The research is a field research and was conducted with relational screening model. Personal information form, Self-Esteem Scale, Trait Anxiety Scale, Fatalism Tendency Scale and Psychological Resilience Scale were applied to the participants. The data were analyzed with the SPSS 29.0 package program. As a result of the statistical analysis, it was revealed that there were significant relationships between self-esteem, trait anxiety levels, fatalistic tendencies and psychological resilience of children dragged into crime. As a result, the study emphasizes the importance of individual, emotional and psychological factors such as self-esteem, anxiety level, fatalism tendency and psychological resilience of children dragged into crime.

Keywords: Juvenile delinquency, self-esteem, anxiety, fatalism, psychological resilience

